

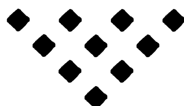
LEUVENSCHE BIJDRAGEN

Tijdschrift voor Moderne Philologie

GESTICHT DOOR WIJLEN PH. COLINET (1896)

ONDER REDACTIE VAN

L. Goemans, C. Lecoutere (†), L. Scharpé, A. Carnoy, A. Noyons, J. Mansion, J. Van Ginneken, J. Schrijnen, J. Duqué (†), H. De Vocht, J. Van de Wijer, A. Boon, J. Kleyntjens en L. Grootaers.

XVIII° JAARGANG

'S GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1926

INHOUD

LEUVENSCHE
BIJDRAGEN

Two Mediæval Derivatives of Boethius

De Consolatione Philosophiae

Lib. II, metr. 7.

Quicumque solam mente praecipiti petit
    Summumque credit gloriam,
Late patentes aetheris cernat plagas
    Artumque terrarum situm
Breuem replere non ualentis ambitum
    Pudebit aucti nominis.
Quid o superbi colla mortali iugo
    Frustra leuare gestiunt?
Licet remotos fama per populos means
    Diffusa linguas explicet
Et magna titulis fulgeat claris domus;
    Mors spernit altam gloriam,
Inuoluit humile pariter et celsum caput
    Aequatque summis infima
Vbi nunc fidelis ossa Fabricii manent,
    Quid Brutus aut rigidus Cato?
Signat superstes fama tenuis pauculis
    Inane nomen litteris.
Sed quod decora nouimus uocabula.
    Num scire consumptos datur?
Iacetis ergo prorsus ignorabiles
    Nec fama notos efficit.

Quod si putatis longius uitam trahi
    Mortalis aura nominis.
Cum sera uobis rapiet hoc etiam dies,
    Iam uos secunda mors manet. [1]

This passage, a variant of the *ubi sunt* theme, could not fail to impress the mediæval mind, imbued as it was with the conviction ot the inconstancy of all things terrestrial. It is therefore but to be expected that traces of it should be found in writers of the Middle Ages, Boethius being one of the most popular and most widely read authors throughout that period, Such is indeed the case, as I hope to show in the following pages.

The lines quoted above were undoubtedly known to Wace, the Norman historian of the court of Henry II, and were instrumental in shaping the prologue of his *Roman de Rou*, as can be seen from a comparison of a part of it with the Latin verses : [2]

Pur remembrer des ancesurs
Les faiz e les diz e les murs,
Deit l'um les liures e les gestes
E les estoires lire as festes,
Les felunies des feluns
E les barnages des baruns.
Pur ceo firent bien e saueir
E grant pris durent cil aueir
Ki escristrent premierement,
E li auctur plenierement,
Ki firent liures e escriz
Des nobles faiz e des bons diz.
Que li barun e li seignur
Firent de tens ancianur.
Turne(z) fussent en ubliance,
Se ne fust tant de remembrance,
Que li escriture nus fait,

[1] *Anicii Manlii Severini Boetii Philosophiae Consolationis Libri Quinque* rec. R. Peiper, Lipsiae, 1871, pp. 46-47.

[2] Maistre Wace's *Roman de Rou*, hrsgg. v. H. Andresen, I (Heilbronn, 1877), pp. 11-13.

Ki les estoires nus retrait.
Mainte cite a ia este
En mainte riche poeste,
Dunt nus or rien(z) ne seussum,
Si les escriz n'en eussum.
De Thebes est grant repallance,
E Babiluine out grant puissance,
E Troie fu de grant podnee,
E Niniue fu grant e lee :
Ki ore ireit querant les places,
A peine truuereit les traces.
Reis fu Nabugodonosor,
Vue image fist faire d'or,
Seissante cutes de haltur
E sis cutes out de laur :
Ki or uoldreit sun cors ueeir,
Ne truuereit, al mien espeir,
Ki mustrer ne dire seust,
Vos de lui ne pudre eust.
Mais par les bons clers ki l'escristrent,
Ki les gestes es liures mistrent,
Sauum nus del uiel tens parler
E des oeures plusurs cunter.
Alixandre fu reis puissanz,
Duze regnes prist en duze anz,
Mult out terres, mult out aueir,
E reis fu de mult grant poeir :
Mais cil conquez poi li ualut :
Envenimez fu si murut.
Cesar, ki iant fist e tant pout,
Ki tut le munt cunquist e out,
Vnkes nuls hom(s), puis ne auant,
Mien escient ne cunquist tant,
Puis fu ocis en traisun
El capitoile, ceo sauum.
Cil qui uasal, ki tant cunquistrent,
Tant orent terres e tant pristrent,
Empres la mort de lur honur
N'out chascun(s) fors que sa lungur.
Quel bien lur fait, que mielz lur est

De lur pris e de lur cunquest,
Ne mais tant que l'um uait disant,
Si cum l'um le troeue lisant,
Qu'Alixandre e Cesar furent ;
Tant i a d'els que lur nun(s) durent,
E si refussent ublie,
S'il escrit n'eussent este.
Tute rien se turne en declin,
Tut chiet, tut muert, tut uait a fin ;
Hom muert, fer use, fust purrist,
Tur funt, mur chiet, rose flaistrist,
Cheual trebuche, drap viellist,
Tute oeure faite od mains perist.
Bien entent e cunuis e sai,
Que(r) tuit murrunt, e clerc e lai.
E mult aura lur renumee
Empres lur mort curte duree,
Se par clerc n'en est mis(e) en liure,
Ne puet par el durer ne uiure.

It will be readily seen that Wace's prologue is but an amplification of Boethius' verses. His one important addition lies in the conclusion he draws from the inconstancy of all things human ; the importance of the historian and chronicler, i. e. the scholar, the *clerc*, without whom even the most glorious deeds of the past would be doomed to oblivion. This addition is no mean part of the prologue and certainly betrays a good deal of originality and, what is worth even more, of independence of mind and pride of his own class and profession which must not be underrated in a mediaeval intellectual — for such Wace doubtless was. Thus the words of Körting, pronounced almost sixty years ago, are still true (¹).

(¹) G. Körting, *Ueber die Quellen des Roman de Rou*, Diss. Leipzig, 1867, p. 21 : „Wace bewegt sich in diesem Teil mit grosser, sonst ungewohnter Selbständigkeit und Originalität.... die ersten 94 Verse bilden einen Prolog, in welchem sich der Dichter in wirklich recht poetischer Weise über den Wert der Geschichtsschreibung verbreitet: es ist dies ohne Frage die ästhetisch schätzbarste Partie des ganzen umfangreichen Gedichtes".

The same trend of thought recurs in another mediaeval chronicler, a contemporary of Richard the Lion-hearted, Richard of London or Richard of Holy Trinity, as he is sometimes called (¹). Far inferior to Wace both in originality and diction, he is the author of the *Itinerarium peregrinorum et Gesta regis Ricardi*. As is well known, the larger part of this work is nothing but a translation into Latin of the Old French rhymed chronicle of Ambrose (²). The passage, for which we should in vain seek a model in the French original, presents the following reading (³):

Solet nonnunquam accidere, ut res quantumlibet notas et eximie gestas, tractu temporis vel fama languidior minuat, vel oblivio posteritatis extinguat. Sic regum quamplurium emarcuit gloria, et ipsis consepultum evanuit, quod ab eis magnifice factum et suis celebratum temporibus novitas excepit in favorem, fama in praeconium, populus in exemplum. Hoc Grai veteres divinitus attendentes, scripti remedium objecere prudenter, et scriptores suos, quos dixere historiographos ad conscribendas regum historias studiosius exciverunt. Unde feliciter contigit ut vocis vivae silentium vox scripta suppleret, ne ipsis mortalibus eorum commorerentur virtutes. Romani vero, Graecorum aemuli, perpetuandae virtutis obtentu, non solum stili assumpserunt officium, sed et statuas adjecerunt; et sic tam veteres repraesentando, quam provocando posteros, virtutis amorem, tum per oculos, tum per aures, ad interiora multipliciter demissum, imitantium mentibus firmius impresserunt. Quis iter Jasonis, labores Herculis, Alexandri gloriam, Caesaris victorias nosset, si scriptorum beneficia defuissent. Porro, patrum gesta sanctorum, quos frequentius commemorat et commendat ecclesia, neminem ad imitandum accenderent, si conscia

(¹) Cf. Potthast, *Bibl. hist. Med. Aevi*, II (1896), p. 967.

(²) *L'Estoire de la Guerre Sainte* par Ambrose, p. p. Gaston Paris, Paris, 1897. *(Coll. de doc. inéd. sur l'hist. de France)*. Cf. also *Revue Historique*, III, 229.

(³) Ed. by W. Stubbs, in *Cronicles and Memorials of the Reign of Richard* I, vol. I (London, 1864), p. 3.

veritatis antiquitas legendam nobis historiam non reliquisset. Sane reges antiqui, cum variis extollerentur praeconiis id vel maxime in votis habebant, ut in ore praesentium celebres, ad posteritatis notitiam devenirent. Caeterum cum innumeri rerum gestarum scriptores extiterint, plurimi quod audierunt, pauci quod videre, scripserunt. Qnod si Phrygio Dareti de Pergamorum eversione ideo potius creditur, quia quod alii retulere auditum, ille praesens conspexit, nobis etiam historiam Jerosolimitanam tractantibus non indigne fides debetur; qui quod vidimus, testamur, et res gestas, adhuc calente memoria, stilo duximus designandas. At si cultiorem dicendi formam deliciosus exposcit auditor, moverit nos in castris fuisse cum scripsimus ; et bellicos strepitus tranquillae meditationis otium non admisisse. Ipsa sibi veritas ad gratiam sufficit, et licet pomposo non expolita ornatu, quemcunque saltem secreti sui alliciet auditorem.

The similarity between this prose text and the verses of Boethius and Wace is sufficiently clear, and the only question to be answered is whether Richard drew directly on the Latin work or on Wace. It is to be noted in the first place that like Wace he omits the names of Fabricius, Brutus, and Cato, but adds Alexander, Caesar, and the Trojan War. In the second place, we see that Richard, like his Norman predecessor, emphasises the importance of the chronicler, without whom there would be no history properly speaking. Lastly, he, too, utilises this train of thought as a convenient prologue for a historical work. We may therefore infer that he drew on Wace's prologue, utilising, perhaps, the *Consolatio* besides, although it is not possible to prove it.

University of Minnesota.

ALEXANDER HAGGERTY KRAPPE.

Over Beatrys

In een viertal opstellen hoop ik enkele belangrijke gegevens omtrent dit juweeltje onzer middelnederlandsche letterkunde mee te deelen; aan Beatrys verliest men nooit zijn tijd, mocht het blijken dat ik daarenboven den mijne goed *heb besteed! Nu de blijde mare gaat, dat de* echte *Beatrys* (¹) *door het Algemeen Verbond voor Katholiek Tooneel te Gent zal worden opgevoerd, meende ik het Vlaamsche volk een dienst te bewijzen met deze studies, die, uit liefde tot onze oude letterkunde geboren, den beoefenaars onzer Tooneelkringen nu ook dienstig kunnen zijn.*

Alken, 17/11/24.

I. TEKSTSTUDIE

Alhoewel de lijdensgeschiedenis onzer middelnederlandsche handschriftenuitgaven al meer dan één treurig kapittel geleverd heeft, nog is lang niet alles in den haak, en het „ Einde van het laatste hoofdstuk " nog zoo heel gauw niet te verwachten. Vooropgesteld, dat de uitgevers het eens waren over de grondregels hunner werkzaamheid, dan zou de menschelijke zwakheid nog immer collatie en revisie vergen, want weinige geleerden bezitten de noodige, stugge geduldigheid, zonder de welke geen *diplomatische* tekst in het licht wordt gegeven. Dit te bewijzen is wel *niet* het hoofddoel dezer eerste studie, maar het moet toch geschieden om ze op hechten grond te vestigen.

(¹) De bewerking ervan is door H. van Overbeke.

Beatrys, de zoo bevallige sproke (1), beleefde vier uitgaven, en alvorens een vijfde in de wereld te zenden, hield ik er aan, zekere tekstwijzigingen vooraf te bespreken.

Jonckbloet gaf in 1841 de Beatrys voor 't eerst in het licht. toen heette de tekst een *diplomatische* afdruk te wezen (2); in 1859 had hij over zijn handelwijze berouw, en gaf een *critische* uitgave ten beste (3). Daar alle zijne verbeteringen op konjekturale kritiek berustten werd hij „gedwongen" de lezingen van het handschrift steeds aan den voet der bladzijden op te geven (4).

Toen nu Penon in 1889 de derde uitgave van Beatrys verschijnen liet, was hij van gevoelen „dat Jonckbloet den tekst op *te* veel plaatsen had veranderd; dat de eerste druk der sproke een beteren tekst geeft dan de tweede" en daarom wilde hij eenen tekst leveren „in nauwer aansluiting aan het handschrift". *Algeheele* aansluiting aan het handschrift werd echter niet beoogd; maar 130 plaatsen worden opgesomd waar het handschrift werd gevolgd tegen de wijzingen van Jonckbloet in (5). Dat waren dus al 130 verbeteringen, waarvan de grootste meerderheid, zoo niet alle, de voorkeur verdienden boven den tekst der „critische" uitgave van Jonckbloet.

Toen nu C. Lecoutre in 1900 een Collatie der Beatrys in de *Leuvensche Bijdragen* publiceerde (6), somde deze

(1) Dit woord is nu eenmaal in zwang geraakt voor ons middeleeuwsche dichtstuk, of dit het gepaste is moet worden betwijfeld.

(2) In hoeverre dit nu *niet* zoo was dient hier niet verder besproken.

(3) Amsterdam, van Kampen bl. 40 „ook de tekst mocht niet meer diplomatisch naar het handschrift worden afgedrukt. Met hoeveel zorg dat handschrift ook geschreven is, levert het toch te veel bewijzen dat de schrijver meer op kalligraphische netheid zag dan op grammatische zuiverheid, en het ware een vergrijp aan de eischen van onzen tijd de blijkbare fouten niet te herstellen".

(4) *Ibid.*, bl. 41.

(5) Penon: *Nederl. Dicht en Prozawerken* I. bl. XVI.

(6) *Leuv. Bijdragen* III Jaargang (1899) bl. 247-271.

weer 118 andere afwijkingen ([1]) uit het handschrift op, waarvan PENON geen rekenschap geeft, en alhoewel „het grootste getal enkel de spelling van sommige woorden betreft", vermits deze tekstveranderingen „niet alleen niet noodig waren, maar willekeurig en niet consequent zijn" kon Prof. LECOUTERE „ze niet goedkeuren". Over het verbeteren van *eigenlijke* fouten door PENON zegt LECOUTERE het volgende (bl. 257) : Al gaat PENON in het verbeteren van het handschrift met meer behoedzaamheid te werk dan andere uitgevers... toch heeft hij naast sommige noodige veranderingen er verschillende overbodige toegebracht; ja eenige schijnen zelfs heelemaal willekeurig, want men kan er bezwaarlijk een verklaring voor vinden.

Dan worden opgesomd en toegelicht :

1. 14 verbeteringen, die óf volstrekt overbodig, óf heel ongewenscht zijn ;

2. 21 woorden of lettergrepen die uit den handschrifttekst werden geschrapt ;

3. 9 woorden die er werden ingelascht ;

en *deze* laatste 30 gewichtige veranderingen zijn geschied, om den tekst te wringen in het metrisch keurslijf dat JONCKBLOET en VAN HELTEN voor de middelnederlandsche poezie vervaardigd en saamgeregen hadden. Deze 30 veranderingen vinden dan ook volstrekt geen genade in de oogen van den kundigen revisor. Ten laatste bespreekt en verwerpt LECOUTERE nog 14 andere tekstverbeteringen *in engeren zin* (om de bedorven meening van den schrijver weer verstaanbaar te maken) en handhaaft hij telkens de lezing van het handschrift, dat dus wél, zelfs in de XX eeuw, op gemelde plaatsen kon worden begrepen, door iedereen die het begrijpen wil... en kan.

([1]) Er zijn er feitelijk meer, vermits LECOUTERE meermaals in één vers twee veranderingen aanstipt. De lijst op bl. 248-252 bevat *121* nummers, waarvan men er echter 3 aftrekken moet, vermits ze betrekking hebben op verbeteringen, die door PENON als zulke in voetnota worden aangeduid en verdedigd.

De vraag nu in het midden gelaten, of al de verbeteringen van PENON die LECOUTERE toch goed vindt, (± 25 in getal) werkelijk óf noodig, óf ongewenscht óf goed zijn, moet iedereen alvast bekennen dat (14 + 21 + 9 + 14 = 58) 58 tekstveranderingen, door Prof. LECOUTERE z. g. als bepaald te verwerpen beschouwd, de 1038 verzen van de BEATRYS wel wat van de wijs zullen hebben gebracht bij PENON, en dat de vereischten van geen enkelen tijd en geen enkele wetenschap daardoor in deze PENON-uitgave tot hun recht zijn gekomen. Want deze 58 zoogezegde „ verbeteringen" waren of op grammatische of logische schijngronden in den handschrifttekst gesmokkeld. Daarenboven was de vraag der „ spellingkwestie" die LECOUTERE buiten bespreking had gelaten, rond 1900, veeleer *tegen* dan voor het normaliseeren opgelost, zoodat men gerust naar een nieuwe uitgave mocht verlangen, die de voorgenoemde „ verbeteringen" ter zijde latend, en de spelling getrouw overnemend, van *elke* verandering in den overgeleverden tekst in een voetnota rekenschap zou geven.

Reeds in 1902 verscheen deze vierde uitgave door de zorgen van C. G. KAAKEBEEN en JAN LIGTHART (¹). Alhoewel „ niet in de eerste plaats voor vakgeleerden" bestemd, werd deze uitgave als „ diplomatische afdruk van het handschrift" ingeleid, en waren de uitgevers „ overtuigd dat onze uitgave niet in strijd is met de eischen der wetenschap ".

Dat ze *veel* wetenschappelijker is dan alles wat voorafging, moet grif worden toegegeven ; of ze echter „ een diplomatische d. i. onveranderde afdruk van het eenige Haagsche handschrift is (²) " betwijfelde ik sinds lang. Intusschen hadden de uitgevers in een Aanhangsel heel verdienstelijk werk verricht, met het opsommen der 54

(¹) In de verzameling „ *Van Alle Tijden* " nummer 2 Groningen, Wolters : tweede druk in 1910, naar ik meen onveranderd, vermits het „ Woord Vooraf " hetzelfde gebleven is.

(²) Inleiding bl. 5.

lezingen, die zij, volgens het handschrift, overnamen, en die door Jonckbloet (tegen zijn belofte in) *niet* aan den voet der bladzijden verantwoord werden. Immers het vergelijken dezer lijst met die van Lecoutere bracht weer grooter zekerheid in het vaststellen van den handschriftelijken tekst. Zoo blijkt het dat Lecoutere de volgende wijzingen van Penon (en Jonckbloet) over het hoofd zag :

v. 37	joffvrouwe	handschrift	ioffrouwe
„ 106	also	„	alsoe
„ 110	aynie	„	aymie*
„ 142	joncvrouwe	„	ioncfrouwe
„ 247	omne	„	omme
„ 281	hoetcleder	„	hoet cleder
„ 378	vore	„	voren (1)
„ 414	waerde	„	warde (2)
„ 519	Theophuluse	„	teophuluse

* ('n tekstverbetering van Jonckbloet).

v. 586	Waerbi	handschrift	waer bi
„ 604	al den	„	alden (3)
„ 910	Vortmeer	„	Voert meer
„ 918	no	„	noe
„ 948	leit	„	leet
„ 970	swaerlike	„	zwaerlike
„ 979	wil ic	„	willic

Deze 16 afwijkingen zijn, enkele uitgezonderd, van bijkomend belang, maar spellingvarianten dienen konsekwent te worden vermeld, eens dat men er mee begint. Zoo had deze vierde uitgave door Kaakebeen-Ligthart

(1) Cfr. nochtans Lecoutere bl. 253 nota (Het handsch. leest : vore*n*),

(2) Cfr. Lecoutere bl. 255, waar hij de verandering *warde* in *waerde* goedkeurt : dat is hier buiten kwestie, in de lijst had dit even zoo goed moeten vermeld staan als de andere nog kleinere spellingvarianten.

(3) *K. L.* zegt 621, 683, vor : hsch voer : 683 moet wel 'n vergissing zijn, is het wellicht 694 ? Ik meen ja.

alweer een nieuwe bijdrage geleverd tot het zuiveren van den tekst (1).

Spijtig genoeg dat ze de Collatie van LECOUTERE niet vlijtiger had benuttigd, en op hare beurt een *te* groot getal fouten in den tekst had gebracht. Ziehier wat een aandachtig onderzoek heeft opgeleverd :

v.	20	ment vint	handschrift	men vint (2)
„	44	da hi	„	dat hi (3)
„	45	lieft ofte leet	„	lief ofte leet (4)
„	68	Hine doeter	„	Hi doeter
„	239	Ende ic segt	„	Ende ict segt
„	239	waar	„	waer
„	248	die slotel daer	„	daer die slotel
„	249	dorden	„	dor den
„	253	ghinckcr	„	ghincker
„	256	Di	„	Die
„	259	Doe	„	Doen
„	433	toe	„	soe
„	442	ziel	„	ziele
„	485	berouwenesse	„	berouwennesse (5)
„	521	haddem	„	hadden
„	526	onghetroest	„	onghestroest
„	550	hi sonden	„	hi in sonden (6)
„	583	hen	„	hem
„	823	En*de* bi u	„	En*de* hi u
„	910	Voert meer	„	Voertmeer
„	925	come	„	comen
„	957	verlore	„	verloren

(1) Ik zet natuurlijk voorloopig voorop, dat de lezingen die LECOUTERE en KAAKEBEEN-LIGTHART in het hsch. beweren te hebben gevonden er feitelijk in staan.

(2) Niet vermeld bij LECOUTERE. Was wel een „drukfout". De reproductie van Ten Brink geeft duidelijk : men vint.

(3) Zelfde bemerking als voor nota (3) v. 253 : ghinck*c*r : ghinck*e*r.

(4) De vorm lief*t* is geloof ik in 't mndl. onbekend, in 't hsch. staat er een punt ietwat onder de *f*, wel een expungeerpunt die voor *t* bedoeld is.

(5) Is voorzeker 'n drukfout Cfr. Aanhangsel.

(6) Eveneens 'n drukfout.

Deze 22 afwijkingen van het handschrift vielen voorzeker te betreuren in een *diplomatischen* tekst. Ik gewaag hier niet over enkele andere van veel minder belang als bv.

v. 218	lazaruse	handschrift	Lazaruse (1)
„ 477	iaer	„	jaer
„ 481	iaer	„	jaer
„ 502	gods	„	Gods
„ 543	nazaret	„	Nazaret
„ 611	elve	„	Elve
„ 611	geronde	„	Geronde
„ 783	maria	„	Maria

die men aan de hand van LECOUTERE nog te verbeteren *zou* hebben.

Benevens den tekst staat de punctuatie. „ In het handschrift (zeggen de laatste uitgevers) staat geen enkel leesteeken behalve een punt aan het slot". Best mogelijk, uitgenomen fol. 120, dat in Ten Brink gereproduceerd is. Daar leest men

Van dichten comt mi cleine bate.
Die liede raden mi dat ict late
Ende minen sin niet en vertare.

Die punt achter *vertare* wordt voorzeker beter door ; dan door een enkel(,) weergegeven.

Een laatste opmerking ; de uitgevers geven wel tal van tekstverbeteringen op, die door VERDAM, DE VRIES, en JONCKBLOET zijn vooropgezet, en ze doen dat niet in den tekst, die ongewijzigd blijft, maar in nota, wat volgens vele uitgevers te verkiezen valt ; maar ze hadden logischerwijze ook de verbeteringen van PENON moeten vermelden (door LECOUTERE al of niet goed gekeurd) en die in verscheidene gevallen even zoo gewettigd schijnen, of zijn, als die der drie eerst genoemde geleerden. B. v.

v. 68	hands.	hi	verbetering	hine
„ 301	„	ducht	„	duchte

(1) De eigennamen hebben geene hoofdletters, zegt LIGTHART. Cfr. vroeger v. 519 teophuluse.

„	409	„	daer na	„	Maer (¹)
„	526	„	onghestroest	„	onghetroest (²)
„	527	„	noy	„	node
„	710	„	covent	„	tcovent
„	852	„	quam	„	quamen
„	881	„	covent	„	tcovent
„	924	„	hebbe mochte	„	hebben mochten
„	418	„	si met	„	si iet met
„	663	„	Vrouwe	„	Here
„	980	„	besiet	„	beliet (²)

Op deze vierde uitgave viel dus nog al het een en het ander aan te merken, en, ofwel, diende een nieuwe te worden op touw gezet, om de nog hangende strijdvragen tusschen Lecoutere en Ligthart op te lossen, of ten minste een allerzorgvuldigste collatie ingesteld. Immers indien Lecoutere de uitgave Kaakebeen-Ligthart van ± 20 gewichtige varianten beschuldigen kon, en omgekeerd Kaakebeen-Ligthart er 16 bij Lecoutere ontdekten, dan was het te vermoeden dat er nog enkele aan beiden ontsnapten, en dat we van de Beatrys nog geen diplomatischen tekst bezaten, die aan de vereischten der wetenschap voldoet. *Dit* echter ware noodwendig, anders geraken we nooit aan een critischen tekst, die én voor de taalkunde én voor de letterkundige wetenschap onmisbaar is.

Deze critische tekst zal echter voorzeker nog niet zoo snel van de pers komen, over het Middelnederlandsch weten we, tot nog toe, te weinig om dit aan te durven.

* * *

Dit alles was geschreven in 1914 toen de oorlog me verraste en ik er dus zelfs niet aan denken kon de tekststudie der Beatrys op mij te nemen. Nadien kreeg ik ter

(¹) Immers de uitleg die bij dit vers gegeven wordt : daer na = na, houdt geen steek.

(²) Reeds door Jonckbloet voorgeslagen (althans V. 980 volgens K. L.).

hand de derde druk van KAAKEBEEN en LIGTHART, waarin het heet „deze druk is met zorg herzien ook op grond van collationeering met het handschrift" (1).

Daaruit meende ik te moeten besluiten dat mijn vroegere argwaan niet geheel ongegrond was en dat Prof. LECOUTERE z. g. in meer dan een punt wel gelijk had gekregen.

En *toen* herlas ik in het Nederlandsche Tijdschrift: *Noord en Zuid*. Jaargang XXIII, (1899) bl. 424, de volgende recensie van D. B. (de Beer ?) omtrent den arbeid van mijn Professor en vriend, dien ik steeds als verdienstelijk aanschouwd had.

„Hoe ver de woede om tekstvergelijkingen te maken, voeren kan, bewijst de Hr. C. LECOUTERE die 25 groot 8° bladzijden aan de bespreking van 120 afwijkingen, die wijlen D. G. PENON zich veroorloofde bij de uitgave van de*n* (sic) BEATRYS. Die afwijkingen betreffen meerendeels wijzigingen in de spelling; b. v. voor : ziden, schrijft PENON : siden, voor hoert: hort, voor aventueren: avénturen, voor knielde : cnielde, enz. naast andere, die eenigen invloed op den zin hebben, maar een goeden zin geven (is dit duidelijk? en goed Nederlandsch ?) Men zou meenen dat het voldoende was den tekst leesbaar i. e. verstaanbaar te maken, hoogstens kan er dan over enkele duistere plaatsen verschil van meening bestaan, over de meest gewenschte of best verdedigbare lezing... Men zou denken dat tekstverbetering lof verdiende, maar neen het tegendeel is waar : copieer letterlijk, wees photograaf of phonograaf, maar in Gods naam *denk niet*, want als 't gezond verstand gaat werken en men een gezonden zin, een leesbaren tekst zoekt, dus practisch nuttig wil zijn, dan is het met (zulke) wetenschap gedaan."

(1) Intusschen verscheen 1920 de zesde uitgave reeds (de laatste ?) en vermits deze druk gelijk is aan den vorigen, behoudens enkele aanvullingen, schijnt er voor den tekst geen vooruitgang meer te zijn op de derde uitgave. Toch zullen we de zesde als document gebruiken bij het vervolg dezer studie.

Ik was steeds overtuigd geweest dat dit stuk én zeer onrechtvaardig was voor den Zuid-nederlandschen geleerde, én niet minder onwetenschappelijk, d. i. in beide opzichten, dus, gedachteloos vanwege d. B.

En toen ik nu de derde uitgave (1914) van Kaakebeen-Ligthart vergeleek met de tweede (1910), werd ik al aanstonds blij verrast te bespeuren hoe Prof. Lecoutere in vele gevallen gelijk had gekregen, en hoe d. B. door de uitgevers in 't ongelijk werd gesteld.

v. 20	las nu ook	de derde druk :	men vint	Zooals Lecoutere het opgaf.
„ 44	„	„	dat hi	
„ 68	„	„	hi doeter	
„ 239	„	„	waer	
„ 249	„	„	dorden	
„ 253	„	„	ghincker	
„ 259	„	„	doen	
„ 433	„	„	soe	
„ 442	„	„	ziele	
„ 485	„	„	berouwennesse	
„ 526	„	„	onghestroest	
„ 550	„	„	hi in sonden	
„ 823	„	„	Ende hi u	
„ 925	„	„	comen	
„ 95e	„	„	verloren	

Deze 15 verbeteringen, die dus de lezing van het handschrift (volgens K. L.) weer herstelden en door hen verkozen werden boven hun vroegeren tekst, hadden alle kans hunne derde uitgave nu werkelijk diplomatisch te maken, en wreekten Prof. Lecoutere reeds gedeeltelijk voor de onverdiende afstraffing die hij in Noord-Nederland had opgeloopen (1).

Intusschen dacht ik mijn arbeid nog niet geëindigd, en toen ik in 1923 weer in het „ lieve" Haagje was, ging ik de Beatrys nog eens opvragen en onderzoeken. Zie-

(1) Dat was vroeger stilzwijgend toch ook al geschied, vermits K. L. in hunne *tweede* uitgave aan vele lezingen van Prof. Lecoutere de voorkeur gaven, *omdat ze feitelijk in het handschrift stonden.*

hier nu de uitslag van mijn onvolmaakt werk. Want ik betwijfel of ik *alles* gezien heb, maar wat ik zag meen ik goed te hebben gezien.

A. De 54 handschriftelijke lezingen die KAAKEBEEN-LIGTHART meedeelen in aanhangsel op hunne eerste uitgaven, zijn *feitelijk* de lezingen van het handschrift en verdienen dus in 'n diplomatischen tekst te worden opgenomen, Om geheel juist te zijn : de 34e : Nazaret hoefde te wezen : nazaret.

Overgaande tot den 6n druk, vind ik dat deze handschriftelijke lezingen ook weer gereproduceerd zijn, enkel wordt er nu (vers 910) gelezen in het aanhangsel : Voertmeer in den tekst echter staat als vroeger : Voert meer, wat ook de lezing is van den Codex. Hieruit blijkt dat de uitgave van K. L. werkelijk 'n vooruitgang *was* op die van JONCKBLOET en PENON.

B. De veertien verbeteringen die K L. bij de revisie van den tekst voor hunne 3e uitgave, aanbrachten, zijn ook werkelijk in het handschrift te lezen en bij grooter nauwkeurigheid hadden ze dus hunne eerste uitgave met niet 54 maar 68 aanwinsten kunnen verrijken.

C. Wat nu de verhouding van K. L. tegenover Prof. LECOUTERE betreft, die is op grond der handschriftelijke overlevering de volgende :

a) De minder belangrijke varianten, die ik na de 22 gewichtige opgaf, vallen allen uit ten gunste van K. L.

Prof. LECOUTERE heeft zich bedrogen, het handschrift kent feitelijk *in* het vers geene hoofdletters, en leest v. 477, 481 : iaer — Dit, met de 18 afwijkingen die LECOUTERE over het hoofd had gezien bij zijne collatie van den tekst tegenover JONCKBLOET-PENON, bewijzen dat de uitgave van K. L. ook in velerlei opzichten te verkiezen viel boven diegene die Prof. LECOUTERE wellicht zou hebben op touw gezet.

In alle geval er was van zijn studie in Leuv. Bijdragen stilzwijgende maar toch gegronde kritiek verschen.

b) Maar de lezer moge zich herinneren : van de 22

gewichtige afwijkingen door LECOUTERE als handschriftelijk opgegeven, en door de eerste uitgaven van K. L. *niet* opgenomen, werden er in de derde, zesde uitgave maar 15 aanvaard. Wat leerde het handschrift over de 7 andere.

Het volgende :

v. 45. Het handschrift heeft werkelijk 'n punt staan ietwat onder de *f*, duidelijk genoeg is het dus dat dit voor *t* bedoeld is, we moeten dus lezen *lief*.

v. 239 het handschrift heeft feitelijk als LEC. het beweerde : ict segt

v. 248 LEC. bedroog zich, het hsch. heeft ; die slotel daer.

„ 256 Het handschrift heeft : Die .

„ 521 „ „ „ haddê blijft dus voorl. onbe-

„ 253 „ „ „ hê „ „ „ [slist.

„ 910 Prof. LECOUTERE beweerde handschrift : Voertmeer, K. L. blijven in den tekst drukken Voert meer ; 't is moeilijk uit te maken, omdat Voert het eerste woord is van het vers ; tusschen hoofdletters en volgende letters blijft er wat plaats, de overige staan dus wel eens wat op mekaar. Ik las met K. L. Voert meer.

Dit bewijst dat de arbeid van Prof. LECOUTERE nietteggenstaande zijn tekortkomingen zeer verdienstelijk was en dat na de zesde uitgave der BEATRYS het laatste woord der diplomatische kritiek nog niet gesproken is. Of het nu zal gezegd zijn... ?

Ten slotte heb ik ook geen punctuatie in het handschrift ontdekt uitgenomen de reeds besprokene, en v. 558 'n punt achter : beden. V. 658, 759 ; 1007 staat : U, tusschen twee punten.

Bracht nu eindelijk mijne (de hoeveelste ?) collatie van den tekst (door zooveel voorafgaande werk vrij gemakkelijk gemaakt) ook nog iets aan het licht wat tot nog toe niemand heeft opgemerkt ?

Jawel. Ten eerste betreur ik dat de afkortingsteekens nergens vermeld zijn. Alhoewel die der BEATRYS heel gewoon zijn, zullen we zien in den loop onzer tekststudie

dat het niet overbodig ware geweest die te bespreken. Doch daarover later. Verder:

Het handschrift heeft:

v. 49	onder voet	K. L. echter;	ondervoet (eveneens v. 213)
„ 97	sitten	„ „	zitten
„ 131	neder leggen	„ „	nederleggen
„ 256	Die	„ „	Di
„ 303	daer an	„ „	daeran
„ 322	ic	„ „	ik
„ 325	wi	„ „	wie
„ 367	gheve	„ „	geve
„ 372	absolon	„ „	Absolon
„ 374	m.	„ „	M.
„ 376	in	„ „	ic
„ 397	weder tale	„ „	wedertale
„ 410	penninghe	„ „	penninghen
„ 427	Aenden	„ „	Aen den
„ 463	Daer si	„ „	Daersi
„ 483	ghedaen	„ „	gedaen
„ 538	Si	„ „	Sie
„ 613	Ne ghene	„ „	Neghene
„ 631	wan hope	„ „	wanhope
„ 656	Hine	„ „	Hi
„ 671	aen	„ „	aan
„ 674	maria	„ „	Maria
„ 718	derdewerven	„ „	derde werven (vgl. 731, 748, [921; maar ook v. 104)
„ 723	snachs	„ „	snachts
„ 749	Doen	„ „	doen (dat is gewone hoofd- [letters in plaats van vette)
„ 755	Ghi	„ „	Gi
„ 819	Dese	„ „	Deze
„ 836	daer si	„ „	daersi
„ 847	Daer men?	„ „	Daermen (vgl. vs. 463, 836,
„ 848	cloc zeel	„ „	cloczeel [924, 941)
„ 904	daer om	„ „	daarom
„ 914	haer	„ „	haar
„ 916	Die	„ „	Di
„ 924	Daer si	„ „	Daersi

„ 941 Daer si	„	„	Daersi
„ 968 Van den	„	„	Vanden
„ 984 ondecten	„	„	ontdecten

Deze zeven-en-dertig afwijkingen uit het handschrift, waarvan enkele belangrijke, zijn dus *nog* 'n bijdrage tot den diplomatischen tekst der Beatrys. K. en L. zelven hebben buiten de hier vermelde tekstlezingen, tegenover hun twee eerste drukken nog een tiental andere van belang stilzwijgend aangebracht in hun zesden druk, waarover ik dus niet hoefde te gewagen in *mijne* collatie.

We kunnen dus nu het resultaat van zooveel arbeid overschouwen.

In 1841 gaf Jonckbloet voor het eerst de Beatrys uit en beweerde 'n diplomatischen tekst te leveren ; in 1859 geeft hij er 'n critischen uit met de belofte aan den voet der bladzijde elke veranderde lezing van het handschrift te vermelden. In 1899, verwijt Penon aan Jonckbloet van in ten minste 130 gevallen het handschrift willekeurig te hebben verbeterd, en volstrekt niet alle handschriftelijke afwijkingen te hebben vermeld. Dus 130 gevallen waar de diplomatische afdruk de voorkeur verdiende. Maar in 1900 beweert Lecoutere dat Jonckbloet en Penon zich aan ten minste 118 meer (slordigheden) hebben schuldig gemaakt ; het getal der onverantwoorde drukvarianten beloopt dus reeds 130+118=248. Daarbij kwamen dan nog 58 slechte of noodelooze verbeteringen, zoodat de handschriftelijke lezing op zoowat 306 plaatsen moest worden hersteld. Voor 1038 verzen 'n (vreeselijk) aantal.

In 1902 bracht K. L, 'n nieuwe collatie waaruit bleek dat Lecoutere ook op 10 + 8 = 26 plaatsen mis had gelezen. In 1914 bij 'n revisie van hun eigen arbeid bekenden de laatste uitgevers, dat zij op hunne beurt min of meer 25 onnauwkeurigheden (gedeeltelijk door Lecoutere vermeld) uit hunne nieuwe uitgave hadden geweerd. En het blijkt nu (indien ik me niet vergis) dat

er nog verdere 7 + 37 aan toe te voegen zijn [1].

Zonder overdrijven, durven we dus zeggen dat de geleverde teksten tot en met 1914 alles behalve diplomatisch waren; dat de arbeid van Prof. Lecoutere dus wél zeer verdienstelijk was, en dat de laatste uitgave (1922) de negende dus, nog niet geheel op wetenschappelijk peil is.

Lang niet geheel, want buiten deze 44 correcties moeten we nu 'n oogenblik onze aandacht wijden aan de afkortingen van het handschrift en de oplossingen die men, zonder het te vermelden, er voor in de plaats gaf.

Die afkortingen zijn de volgende:

1.	het	gewone	~	dat	dienst	doet	voor:	n, m, de.
2.	„	„	*s*	„	„	„	„	aer, er, ro, eer.
3.	„	„	ʒ	„	„	„	„	iet, et, ei.
4.	„	„	*o*	„	„	„	„	(roo ?) roe.
5.	„	„	*p*	„	„	„	„	(p) ra, er, re.
6.	„	„	h^t	„	„	(vs. 78)	„	heit.

Nog eens, niets merkwaardigs. Maar toch kan het schrijven van het een of ander bij 'n verkorting, die twee of drie waarden vertegenwoordigt, reeds aan willekeur blootstaan, en, (indien het handschrift die willekeur *niet* wettigt) 'n vergrijp zijn tegenover 'n diplomatischen tekst. Ja wanneer de lezer niet verwittigd wordt (~ = *de* weggelaten wellicht) dat er 'n afkorting stond, dan kan hij vaak geneigd zijn 'n twijfel te voeden tegenover de oplossing die er aan gegeven werd. Zie hier 'n paar staaltjes.

1. De afkorting ° hebben K. L. aangevuld v. 38 en 55 door: oo, *maar* in vers 623, 1034, door: oe. Ik heb nergens in handschrift de graphie *oo* ontdekt, dus die is in die aanvulling ook zeker verkeerd. Cfr. v. 827; maar 116; 194.

2. Het afkortingsteeken ~ hebben K. L. opgelost in het demonstrativum als *n* in het meervoud als *m* in het

(1) **Het hsch. heeft ook wt, meestal op 't einde van 't vers, dat K. L. steeds drukken uut. Dit is enkel 'n graphie.**

enkelvoud; dus hê *is* ofwel *hen* of *hem*, maar bij de uitgevers he*n* in 't meervoud; he*m* in 't enkelvoud.

Neem nu b. v. vers 521 het handschrift heeft: haddê (?) LECOUTERE loste op *hadden*, K. L. blijven aanvullen hadde*m*. Wie heeft gelijk? LECOUTERE meen ik; althans van 'n diplomatisch standpunt uit: de vorm hadde*m* staat zoo ver ik weet nergens (?) in 't handschrift (er is spraak natuurlijk van de contractie voor: had hem) wel vormen hadde*n* (1); dezen echter weerden K. L. wellicht om den lezer niet te doen verwarren (2) met derde persoon meervoud van: ik had.

3. Vers 584 heeft hê. LECOUTERE lost op: he*m* K. L. he*n*. Wie heeft gelijk? Lees ik he*m* dan slaat het vnwd. op: Covent (vers 577) lees ik he*n* dan slaat het op: nonnen vers 581. Een kleinigheid? De tekst vergt he*n* (3).

4. Vers 400 schrijft het hsch. hê, 404 hê, K. L. lossen het eerste op: he*n* het tweede he*m*. Waarom? Vs. 400 staat hê tween; 426 hê beiden; het eerste is dus aangevuld he*n* tween, het laatste wordt aangevuld he*m* beiden. Waarom?

FRANCK geeft als enk. dat. he*n* zoowel als he*m* (he*m* wellicht overwegend) VERCOULLIE enkel: hem. Wie heeft gelijk? In 't mvd. FRANCK en VERCOULLIE: hem en hen. 'N wetenschappelijke uitgaaf moest dus, *ten eerste*, het handschrift zelf bevragen. Vers 45, 89, 181, 191, 374, 964, staat zonder afkorting he*m* voor dat. enk. Vs. 56 staat he*n*, v. 880 deden = dede hen, 1028: he*n*, zonder afkorting, voor dat. mvd. Ik heb géén he*n*, voluit, voor dat. enk. gevonden en geen he*m*, voluit, voor dat. meerv.

(1) Haestem staat v. 91 voor haest (e) hem, wel gelijk, maar niet hetzelfde. Vs. 551 staat *souten* = sout hem; v. 741 *maecten* = maec hem; v. 938: *vinken* = vinc hem; hadde*n* is dus te verkiezen.

(2) Maar waarom dan v. 430 hsch. *sachê* opgelost als *sache*n (= sach hem)?

(3) Ten minste als men he*n* boven he*m* voor 't meervoud verkiest, wat K. L. doen, op v. 889 hê = he*n*, v. 898 hê = he*n*, v. 984 hê = he*m*.

dus in den diplomatischen tekst van *dit* handschrift moet hê opgelost worden : he*m*, voor dat. enkv.; en : he*n*, voor dat. mvd.

Waaruit ik besluit dat we 404 *moeten* lezen : hen (niet he*m* als K. L.), 422 ook he*n* in plaats van he*m*, 426 hen leet (he*m* leet), 539 he*n*.

Wat v. 357, 400, 426 betreft, daar is hê acc. mvd. Nu beweert Vercoullie tegen Franck in, dat men acc. mvd. even zoo goed he*n* vindt als he*m* (si); het handschrift geeft hierin geen vingerwijzing, men leze dus wat men wil, maar blijve consekwent. Het beste zal dus wezen v. 357 he*n* te lezen (K. L. he*m*) evenzoo 426 he*n* (K. L. he*m*).

5. Vers 226, 419, 422, 669, geeft het handschrift: *w't*; K. L. lezen 4 x; *wart*. Maar vs. 216, 217 lees ik zonder afkorting: *wort*; vs. 596: *wert*; vs. 4028: *worden*. Men kan dus twijfelen tusschen: *wert* en *wort*; maar *wart* schijnt ongemotiveerd ([1]).

6. Vs. 146 leest het hsch.: *w'waert*; vs. 164: *Ter stat w't*, hier lezen nu K. L. *wert*; waarom niet: *waert*? vermits vs. 186: *ten cloestere w't*, weer opgelost wordt: *waert*, eveneens vs. 245: *derw't* opgelost is in: *derwaert*.

Heb ik door deze nauwkeurige tekstmonstering 'n kleinen dienst bewezen aan het Middelnederlandsch? Het zou haast gaan lijken alsof elke tekstuitgever zich zou moeten verplichten de medehulp van een of twee collegas te aanvaarden in het vaststellen van zijn diplomatischen tekst.

Want dat *vele* oudere uitgaven moeten worden herzien, en dat alle *eerste* uitgaven diplomatisch moeten worden afgedrukt; indien ze de taalwetenschap willen dienen, is voor mij 'n uitgemaakte zaak.

Maar even zoo beslist mogen we bij diplomatische afdrukken niet stilstaan blijven, critische uitgaven, die de resultaten der varianten in den tekst opnemen, of in

([1]) Daarenboven waarom hebben K. L. vs. 596 *wt* opgelost in *wert*?

nota vermelden, ja zelfs conjekturaalkritiek tegenover zeer duistere of onbegrijpelijke passus is 'n vereischte. Enkel *hiervoor* hoeft men te zorgen, dat het nageslacht eerst en vooral wete, wat feitelijk in de handschriften staat. Later, misschien véél later, kan men dan ook eens genormalizeerde uitgaven bezorgen die daarom niet minder wetenschappelijk zijn zullen. Nu is het m. i. nog onmogelijk.

* * *

Ik wil dan ook in het tweede gedeelte dezer studie me wagen aan de tekstkritiek van Beatrys, en vermits er slechts één hsch. tot nog toe ontdekt is, me wagen aan konjecturaalkritiek; waar het kan, op de gegevens van het hsch. zelf gesteund. Ik verwacht me aan veel tegenspraak, maar alles wat in wording is kan verbeterd worden ([1]).

TEKSTVERBETERINGEN

1) v. 10 Lees : Een ghedichte ; of :
„ 15 „ willemijn ; ofwel : seide -willemijn-
„ 27-8 „ langhen tijt int cloester,
daer si droech abijt :
„ 32 „ daghe ;
„ 33 „ werke :
„ 34 „ ludene, in die kerke
„ 64 „ ghevaen ;

2) v. 65 Want die duvel altoes begheert
Den mensche te becorne ende niet en cesseert
Dach ende nacht spade ende vroe
Hi doeter sine macht toe
Met quaden listen als hi wel conde
Becordise met vleescheliker sonde
Die nonne dat si sterven waende

([1]) Het valt b. v. zeer te waardeeren dat de alleszins onhistorische plaat uit de eerste uitgaven van K. L. in de zesde door 'n fac-simule van het handschrift is vervangen.

Zóó het handschrift. Alle uitgevers ([1]) hebben gemeend v. 68 te moeten veranderen in : Hi*ne* doeter sine macht toe ([2]), en feitelijk men voelt zich er toe geneigd indien men ponctueert met JONCKBLOET, PENON en KAAKEBEEN-LIGTHART :

te becorne, ende niet en cesseert(,)
Dach ende nacht, spade ende vroe,
Hi (ne) doeter sine macht toe.

Maar wat belet nu te lezen :

te becorne ende niet en cesseert, (of ;)
Dach ende nacht spade ende vroe
Hi doeter sine macht toe.

Ik vind het echter veel verkieslijker volgenderwijze te leesteekenen :

Want die duvel altoes begheert
Den mensche te becorne ende niet en cesseert
Dach ende nacht spade ende vroe ; (of ,)
Hi doeter sine macht toe
Met quaden listen ; als hi wel conde(,)
Becordise.....

Zoo wordt de lezing van het handschrift gehandhaafd en is de zin welsprekender. Want :

a) Zijne macht *met* kwaden listen is duivelstaktiek ;

b) Het blijkt nergens uit, dat de duivel Beatrys inzonderheid met kwade listen bekoorde.

3) Het vers 76-7 in ( ) *soe* uit vers 74 slaat op *dat* uit vers 78.

4) Lees vers 84 : brieve :

5) „ „ 90 : sinne.

6) „ „ 101 : Si quam (ende woudene vanden)
Vor tfensterkyn,

([1]) Tot in 1914, zelfs 1914 behoudt echter K.-L. : toe.

([2]) Op het voorstel van DE VRIES (Middeln. Taalz. bl. 150 nota) *Hi en* te lezen.

De uitleg van K.-L. bij *vanden* is verkeerd, en doet een der grootste mooiheden van ons gedicht verloren gaan. De non heeft enigmatisch geschreven : dat hij komen zou „ daer laghe ane *sine* vrame". Maar hoe het hem aan 't verstand gebracht : wat het is ?

En evenzoo hij, *wil* ze *niet* „ vanden" ; hij vermoedt alles, maar weet ook niet hoe te beginnen. *Zij* moet eindelijk spreken. Deze heerlijke passus is de analoge van Dante overwaard.

7) v. 107 lees : soe,
v. 109 hangt af van 108. *langhe* heeft 'n oratisch accent.

8) v. 119 Hi antworde met sinne :
„ Ghi wet wel, lieve vriendinne,
Dat wi langhe (1) hebben gedragen
Minne ; al onzen daghen
Wi en hadden nye soe vele rusten
Dat wi ons ééns ondercustsn.

Ik verkies tegen Kaakebeen-Ligthart deze punctuatie (2) die ik bij nader onderzoek ook door Penon vind goedgekeurd ; immers 1) de samenvoeging *langhe... al onsen daghen* is niet gelukkig ; 2) zoo wordt *wi en hadden* onafhankelijk van *Ghi wet wel*, wat losser en psychologischer klinkt, en 3) de uitdrukking *al onsen daghen* wi en hadden *nye* is teekenend.

9) v. 130 Constic wel ane u verwerven,
Ende ghi dabyt wout nederleggen(,)
Ende mi enen sekeren tyt seggen,
Hoe ic u ute mochte leiden,
Ic woude riden.,..

Deze punctuatie wordt door alle uitgevers aangenomen, en zij verklaren daarbij : *Ende* ghi (als Verdam doet col.

(1) De tekst zegt van hun twaalfde jaar v. 92 ; onderstellen we dat Beatrys met 16 jaar in het klooster trad, vermits ze er langhen tyt costeresse was (v, 27-30) dan is deze uitdrukking wel van pas.

(2) Opzettelijk vermeng ik woordverbeteringen met spellingkwesties omdat dit laatste even zoo belangrijk is als het eerste.

642) *dat* gij... afhankelijk van *verwerven*. Maar dan moet men aan *wel* den zin van *wellicht* geven, wat onbekend schijnt in het Middnl., of dien van *zeker* wat hier overbodig lijkt en slecht gekozen. Ik stel dus voor te lezen :

Constic (indien *ic* con) wél (geluk, gunst) ane u verwerven ;
Ende (indien) *ghi* dabyt wout nederleggen
Ende mi enen sekeren tyt seggen (tijd en gelegenheid doen
Hoe ic u ute mochte leiden ; [kennen)
Ic woude riden (men lette op die overgangen : ic, ghi, mi, u, ic).

Daarenboven weet ik niet of *ane* iemand verwerven *dat*... beteekenen kan : van iemand verkrijgen... dat...

10) Lees vers 135 : cleder, diere, wullen, want : Ende, v. 136 hangt af van : ic woude.

11) v. 143 ontfaen,

12) v. 151 come uut,... *te varen* hangt er van af.

13) v. 169 caproen, groet,

14) v. 186 Ende voer alsoe ten cloestere waert,
Daer si seide, inden vergier
Onder enen eglentier
Hi ghinc sitten neder int cruut,
Tote syn lief soude comen uut,

Zóó punctueeren alle uitgevers, waarom niet zóó ;

Ende voer alsoe (met al zijn schatten) ten cloeste-
Daer si seide (inden vergier, [re waert.
Onder enen eglentier)
Hi ghinc sitten neder int cruut,
Tote syn lief soude comen uut.

Hij voer immers niet (met syn paert) inden vergier, onder den eglentier, vgl. v. 288 : Haestelike ghinc hi tsinen paerde (dat op 'n afstand stond).

15) v. 206 Nu en mach minen lichame
Niet langher in dabyt gheduren

Het is bezwaarlijk in : *mine*(n) *Lichame* iets anders te vinden dan het onderwerp van gheduren ('n datief met

'n inpersonale is gewrongen) verbeter dus : mine lichame Het „ habyt" immers bezwaart de ziel, veel meer dan het lichaam.

16) v. 247 Daer omme si ghedinct
Waer omme dat si die slotel daer hinc.

Zoo in het handschrift ; deze passus heeft al veel kopbrekens gekost, om hem grondig te bespreken moeten de voorgaande verzen er bij gehaald :

v. 236 Nu hoert, watsi sal doen !
Die slotele vander sacristien
Hinc si voor dat beelde marien :
Ende ict segt u over waer (verbeter in : ic segt)
Waer omme dat sise hinc al daer :
Of mense te priemtide sochte,
Dat mense best daer vinden mochte.
Hets wel recht in alder tyt,
Wie vore marien beelde lyt,
Dat hi syn oghen derwaert sla
Ende segghe „ ave" eer hi ga,
„ Ave maria " daer omme si ghedinct,
Waer omme dat si daer di slotel hinc.
249 Nu ghinc si danen dor den noet [1]

Met vers 239 begint een uitleg door den dichter zelven aan den lezer gegeven, en deze opheldering loopt door tot en met vers 249, met „ Nu ghinc si danen dor den noet" (een nieuwe daad van Beatrys) wordt de verdere gebeurtenisontwikkeling weer opgenomen. Verkieslijker schijnt het daarom te lezen v. 236 : Hinc si voer dat beelde marien. De volgende passus 239-246 kon even zoo goed tusschen haakjes staan.

Op het feit dat Beatrys die slotele vander sacristien Hinc (si) voer dat beelde marien heeft de dichter onze aandacht geroepen in v. 236 : Nu hoert wat si sal doen ! Die covel ende die scoen had Beatrys voor het Maria-

[1] Lezing van het handschrift in heel den passus, leesteekening van Ligthart.

beeld uitgetrokken en ze neergelegd (de covel althans, denkelijk toch ook de scoen of sandalen) op onser vrouwen outaer; maer di slotele hinc si *voer dat beelde* marien. Hoogst waarschijnlijk is *voer* zoo op te vatten dat zij de sleutels met den riem of gordel waaraan deze vast waren, over de handen of armen werpt der Moedermaagd. of ze rond de lendenen slingert, zoo dat de sleutels langs en vóór het Mariabeeld afhangen. Waarom juist daar en zoo? Waeromme dat sise hinc al daer (juist op die plaats)? Ict segt u over waer getuigt de dichter : Ofmense te priemtide sochte... Wanneer men ze te priemtyde zooken zou (wat noodzakelijk is, want dan (± 6 uur 's morgends) zal de kloosterkapelaan tot het lezen der H. Mis zich naar de sacristie begeven) Dat mense best daer vinden mochte : opdat men ze daar, zonder zoeken, het makkelijkst zou vinden. Waaruit duidelijk blijkt dat *se* uit si*se*, ofmen*se*, men*se* telkens op slotele slaat, en dus de uitleg van KAAKEBEEN-LIGTHART verkeerd is.

Nu gaat de dichter voort v. 243 en zegt waarom men ze daár *best*, beter zelfs dan b. v. op 't outaar, zou ontdekken ; immers

> Hets wel recht in alder tyt,
> Wie vore marien beelde lyt,
> Dat hi syn oghen *derwaert sla*
> Ende segge „ave", eer hi ga
> „Ave Maria"

En dus, onderstel dat het Mariabeeld (in of buiten de kerk) op den weg staat, die naar de sacristie leidt, dan kan hij die dáár in wil, niet nalaten de sleutels te bemerken als hij zijn gewenden groet aan Maria bracht. Nu eindigt de dichter, na 1) onze aandacht te hebben getrokken op het *feit* dat Beatrys de sleutels *daar* hing, 2) ons den *uitleg* van dit feit te hebben beloofd (ict segt u over waer waer omme...) omdat men ze daar het lichtst zou vinden, en na het *gegronde* van die opheldering te hebben aangetoond, nu eindigt hij met :

daer omme si ghedinct
Waer omme dat si daer die slotel hinc,

Zoo luidt de overgeleverde tekst. Het rijm is dus korrupt. Nu zegt VERDAM in verbo Gedenc (Gedinc) II Kol. 1045 „ Het bestaan van een bnw. gedenc is niet boven twijfel verheven... Ook Beatrys 247 waar men om *hinc* geneigd zou zijn te lezen *ghedinc* kan dit bnw. *niet* bedoeld zijn, daar *si* dan onverklaard blijft (VERDAM meent dus, ofwel dat si (Beatrys) er te veel is, of er in plaats van *si* iets anders had dienen te staan b. v. si es, ic ben). Eerder leze men *hinct* (van hengen, causatief van hangen) om het rijm te herstellen."

Deze uitleg wordt algemeen aangenomen, en het vers : daer omme si ghedinct beteekent dan : daaraan denkt zij, is zij gedachtig.

Niet echter zoo LECOUTERE ; en met recht : „ Die verbetering is onnoodig. *Hinc* is het imperfectum van het transit. hangen, welk imperf. zich hier wel laat verklaren, al paste in het verband een praesens beter ; het staat er namelijk uit rijmnood. Niet zelden gebruikt de Mnl. dichter tegenw. en verleden tijd dooreen, waar hij anders zijn rijm niet kan bijkomen. VERDAM had voorgeslagen *hinct* te lezen, welke vorm het praesens van hengen causat. van *hangen* zou zijn. Doch zooals verder uit het Mnl. wdb. zelf (III. 340) blijkt, heeft *hengen* — dat eerst in het jongere mndl. opkomt — nergens de eigenlijke beteekenis van „ doen hangen, vastmaken " die hier door den zin gevergd wordt. Ook gewaagt VERDAM, op het woord *hengen* van de vroeger voorgestelde wijziging niet. Men lese dus *ghedinc* : *hinct*. Dit is het eenig soortgelijke rijm niet dat in de Beatrys voorkomt, en het heeft ook niets buitensgewoons ; in de beste mnl. gedichten treft men er zulke aan " (1).

(1) *Leuv, Bijdragen* III 1899, bl. 267. Ik merk hier bij op, dat al de voorbeelden die VERDAM bij *hengen* (Kol. 340) vermeldt, enkel den zin gebben van : gedoogen. Daarenboven de praesensvorm *hinct* heb ik nergens gevonden, *henghet* is gewoon. Hengen is dus én te jong én

Te recht zoo voor het eerste gedeelte. Assonancen zijn echter hoogst zelden (5 volgens den overgeleverden tekst) en wil men *deze* hier uit den weg helpen met *hinc* in *hinct* te veranderen dan heb ik even zoo goed (coeteris paribus) het recht den tekst te herstellen met *ghedinct* tot *ghedinc* te verbeteren. Dat deze laatste wijziging op geene, de eerste op vele bezwaren (buiten die door LECOUTERE vermeld) stoot, wil ik aantoonen; de lezing *ghedinc* : *hinc* zal blijken te wezen de meest logische. ja de alleen mogelijke.

Denken, droomen, enz. *omme iets* is in het Mnl. gewoon, men kan dus wel vooropzetten : daer omme (b. v. omme ghelt) dinct hi, of, si ; *ghedenken* echter wordt zoover ik weet, niet met den vierden naamv. en ook niet met *omme iets* verbonden ; de uitdrukking : si ghedinct daer omme (i-e, des aangaande) is dus verdacht, Verder : het bijw. *daeromme* heeft nooit, meen ik. den zin van *daaromtrent* met betrekking tot een voorwerp ; of het den zin heeft : *omstreeks dien tijd*, als VERDAM zegt, betwijfel ik. Maar zelfs indien we de schrijfwijze *daer omme* verstaan *om dat* (aangaande dat) heeft deze lezing, als vroeger betoogd, vele gramaticale bezwaren.

Daarenboven hoe prozaisch, ja hoe onbeholpen klinken die verzen

daer omme si (Beatrys) ghedinct
Waer omme dat si (Beatrys) die slotel daer hinc(t)

Daer omme... waer omme is erg tautologisch, desaangaande denkt ze (denkend) waer omme dat si daer die slotel hinc(t). Men zou dan toch veeleer, of liever nood-zakelijker wijze verwachten : daer omme si ghedinct Doe (wanneer) si daer die slotele hinc(t). Voorzeker, niet zoo erg tautologisch en wanluidend onbeholpen schijnt de tekst indien we : Waer omme dat si daer die slotel hinc

onmogelijk — voorloopig althans. Ten laatste de beteekenis : doet hangen, is hier onverwacht en onnatuurlijk. Vgl. v. 687, waar *hinct* wél 'n praeteritum is.

onafhankelijk maken van *si ghedinct*, en de tekst kwam enkel in den haak, indien we lazen :

> daer omme si ghedinct ;
> Daer omme dat si daer die slotel hinc.

Maar deze verandering is willekeurig, en zelfs met deze wijziging moet : *ist*, *wast* er worden onderverstaan. Nog kon men lezen : ghedinct ; Daer omme si die slotel daer hinc(t).

Laat ons dus zien of we met *ghedinc : hinc* niet beter opschieten. De vorm *hinc* wordt al waarschijnlijk naar aanleiding van vers 230 :

> Waer omme dat si hinc al daer Vgl. v. 283, 833, 835

Indien de vorm *hinc* hier oorspronkelijk is, dan is hij natuurlijk een praeteritum, en kan de uitdrukking : daer omme si ghedinc*t* bezwaarlijk juist wezen, want het afhankelijk werkwoord dat het zelfde onderwerp heeft als het regeerende, zou in den zelfden tijd hooren te staan (1) ; Dit maakt het hoogst waarschijnlijk dat niet *hinc* maar wel *ghedinct* korrupt is. Iets wat trouwens VERDAM ook vermoedt wanneer hij zegt : Om *hinc* zou men geneigd zijn te lezen *ghedinc*. Tegen het bestaan van bnw. *ghedinc* heeft men echter bezwaren, er zijn tot

(1) LECOUTERE meent van niet, en verwijst naar STOETT *Syntaxis* bl. 478 (§ 244). De daar aangehaalde voorbeelden bewijzen wel, dat én praes. én praeter. in één zin worden verbonden i. e. copulative. niet echter dat dit het geval is in van elkaar logisch én grammaticalisch afhankelijke zinnen. Een voorbeeld als :

> Calistenes lachterde hem dat
> Ende seit dat hem messat

vooropgesteld dat de tekst zuiver is (seit = seidet) bewijst nog niets, om reden van *lachterde*, waarvan *seit* enkel 'n expletivum is. Dat : mach, can, gaet, enz. volgen, afhankelijk van een praeter., bewijst evenmin wat. Het zijn staande uitdrukkingen, en hun praesens *beteekenis* is heel logisch in vele gevallen, waar het regeerend ww. in het praeter-staat. *Tijdschrift v. Leiden* IV bl. 204 kan daar niets aan veranderen.

nog toe slechts 2 voorbeelden geboekt (dat uit *Beatrys* meegereekend) en het eerste Bouc v. Seden : 413 :

Wes vernemel ende ghedinc
Ende leere vort gheleerde dinc

kan volgens VERDAM even zoo goed door de gebiedende wijze van *ghedenken* worden uitgelegd. Dat het kan, wil ik niet bestrijden, maar na *wes vernemel* (leergierig) schijnt het toch logisch-noodwendig *ghedinc* ook op te vatten als bnw. Immers als gebiedende wijze, zou *ghedinc* een objectum vergen, wat hier ontbreekt, tenzij men lezen wil

ende ghedinc
Ende leere

met „ gheleerde dinc als voorwerp der twee saamgekoppelde gebiedende wijzen. Daartegen pleit ende leere *vort.* Daarenboven *ghedinc gheleerde dinc* is „zwak". Het is dus veruit verkieslijker te lezen

Wes vernemel ende ghedinc/
Ende leere vort gheleerde dinc

Zoo dat de twee verzen met een gebiedende wijze beginnen, daarbij hebben de twee *ende* dan ook 'n verschillende functie.

Het vers :

Wes vernemel ende ghedinc

beteekent : Wees leergierig en oplettend (niet gedachtig als VERDAM meent) (1) en met die twee hoedanigheden uitgerust, kunt ge dan leeren vort gheleerde dinc. We hebben dus hoogstwaarschijnlijk een goed voorbeeld voor het bvn. *ghedinc*.

Een tweede levert de Beatrys. VERDAM meent dat *kan*

(1) In het jongere hoogduitsch hebben we ook : gedenk (eingedenk) sein, in den zin van gedachtig, wat natuurlijk even zoo goed als *oplettend* uit *ghedinc* zich ontwikkelt.

niet, daar dan *si* onverklaard blijft. Voorzeker indien *si* op Beatrys slaat is dat onmogelijk en ghedinc*t* noodzakelijk, maar is *si* niet anders te verklaren? Toch wel. In vers 239 zegt de dichter

Ende ict segt *u* over waer
Waer omme dat sise hinc al daer

nadat hij nu den volledigen, drieledigen, uitleg heeft gegeven, sluit hij heel de parenthese met

daer omme si ghedinc(t)
Waer omme dat si die slotel daer hinc.

Kan het nu wel natuurlijker als ik de woorden : *daer omme si ghedinc*, eng aansluiten doe bij heel den passus, die zich tot den lezer richtte (en dat rechtstreeksch) en *si* opvat als gebiedende wijze : si gedinc, weet nu, let op, blijf indachtig, waer omme dat si die slotel *daer* hinc in parallelisme met vers 240 (juist daar en nergens elders) en vers 224 : Dat mense best *daer* vinden mochte. Nog eens wat is logischer in den samenhang dan

daer omme (om de u opgegevene redenen) si ghedinc
Waer omme dat si (Beatrys) die slotel daer hinc.

Zoo hebben we een halfrijm of assonance uit de Beatrys geweerd, den tekst gezuiverd, het goede recht van *ghedinc* bepleit. Maar tevens zien we in, waarom de dichter zoo uitdrukkelijk onze aandacht op deze bijzonderheid vestigt, het feit dat Maria portierster werd in Beatrys' plaats is het eigenlijk mirakel; de wonderen echter op voorhand aankondigen doet onze dichter niet [1], ze zachtjes uit de verte inleiden wél, omdat hij kunstenaar en middeleeuwer is.

Hoe een afschrijver ghedinc in ghedinct veranderde is niet moeilijk te verklaren, hij vatte *si* op als op Beatrys betrekking hebbende; in dezen tekst en contextus is dit toch voorzeker verkeerd.

[1] We komen daar later op terug

17) V. 253 ...uut.
18) V. 268 : Doe ghinghen si onder den eglantiere
Ende alles dies si behoeft
Des gaf hi hare ghenoech

PENON (in zijn Inleiding bl. XVII) heeft ook getracht dit klinkerrijm weg te ruimen ; hij wist geen raad, vond geene verbetering. Men weet echter dat f (v) en g (ch) in het Middelnederlandsch vaak op elkander rijmen, misschien om phonetische redenen [1]. De assonance is dus minder stootend, bijzonder als we lezen willen

Ende alles dies si behoeft
Des gaf hi hare ghenoecht

wat zonder twijfel beter past in den tekst : niet op aantal der gaven, maar op hun kostbare *mooiheid* wordt gewezen, ze kreeg alles heerlijker dan ze het had durven droomen. Nog waarschijnlijker wordt deze verbetering in het licht van het feit dat *ghenoech* in het hsch. uit iets anders schijnt verbeterd.

19) v. 295 ...bewaren !
v. 296 ...verclaren,
20) v. 337 Die locht was claer ende scone
Daer stonden vele rechte bome

De assonance van *n* op *m* komt zoo vaak voor, de staande uitdrukking *claer ende scone* is zoo alledaagsch, dat het overbodig schijnt hier 'n tekstkorruptie te willen opsporen. Nochtans omdat *scone* voorkomt in v. 334 én v. 335, vraag ik me af, of er oorspronkelijk niet gestaan heeft :

Die locht was claer ende lome

iets wat met vers 340-46 beter zou passen. En *lome* verschrijven tot *scone* is heel makkelijk

21) v. 355 Swighet meer dezer talen
Ende hoert die vogels inden dalen,

[1] Vgl. Leuv. Bijdr. XI Jaarg. bl. 289 nota en bl. 292.

Hoe si singhen ende hem vervroyen
Die tyt sal u te min vernoyen,
Als ic...

Deze punctuatie die trouwens door K. L. alleen wordt opgegeven, heeft geen zin. Men moet lezen

...dalen
Hoe si singhen ende hem vervroyen,
Die tyt sal u te min vernoyen.

22) v. 385 Die minste bliscap in hemelrike
En es hier ghere vrouden ghelike,

mij schijnt het alsof deze twee verzen het tegenovergestelde uitzegden van wat bedoeld wordt. De dichter meent : de kleinste blijdschap des hemels overtreft alle aardsche vreugd, of hij daarbij aan *bliscap* 'n andere beteekenis geeft dan aan *vroude* is niet onverschillig.

Ware de tekst niet veel duidelijker indien we lazen :

Der minster bliscap in hemelrike
En es hier gh*een* vroude ghelike, (want)
Daer es die minste soe volmaect v. 391-2

23) v. 410 Daer na den seven iaren

Penon heeft dit veranderd in *Maer*, en deze verbetering wordt door Lecoutere goedgekeurd, ik meen dat ze volstrekt overbodig is. Enkel heeft men *daer na* niet te verklaren als K. L. het doen met : na ; *daer* beteekent in die stad ofie poert (v. 402) v, 404. *Na* slaat dus op : den seven iaren.

Daer soe bequamt hem wale.

Overbodig schijnt de tusschenvoeging van *iet* na si in v. 418 alhoewel hier *met*

Daer si met mochte winnen,

schuld hebben kan aan het uitvallen van *iet* uit den tekst.

24) v. 473 ...daden,
v. 473 ...iaer, (?)

25) v. 493 Fonteyne boven alle wiven
Fonteyne boven alle doghet

VERDAM heeft de aandacht gevestigd op deze twee verzen, waar het woord fonteyne in een beteekenis is gebruikt, die met de etymologie bijna niet meer (v. 493) of volstrekt niet meer overeenkomt. Daarenboven Fonteyne *boven* alle doghet kan bezwaarlijk 'n goeden zin opleveren. Lees dus :

Drochtine, boven alle wiven
Drochtine, borne aller doghet,

waar doghet beteekent : goedheid, troost en dus aansluit bij het volgend vers :

Ghi hebt den meneghen verhoghet...

Men kan echter ook lezen :

Drochtine ! boven alle doghet (lijden)
Ghi hebt den meneghen verhoghet... (hebbet me-
[neghen

26) Het voorstel van LECOUTERE v. 502 te maken tot 501 is plausibel.

27) Lees v. 507 ...ghedaen,
508 ...waen :

28) Lees v. 516 ...mi.
517 ...doghet,

29) Lees v. 548 ...danc.

30) Lees v. 571 : here, minen : *doer...* (v. 572) slaat op v. 570

31) Lees v. 603 : conde,
604 : tiden,

32) Lees v. 713 : liep.... want ocht die stemme (v. 714)

hangt regelrecht af van v. 711 : Ic mane u... en heeft Dat sys... is het objectum van ic mane u.

33) v. 685 Des danct hoeghelike marien :

Zoo bij LIGTHART, moet natuurlijk wezen :

Des danct hoeghelike marien.

ofwel :

v. 684 ...ane doen.

34) v. 744 Maria, nu staet mi in staden,

beter voorzeker ware

Maria nu staet mi in staden :

35) v. 746 Ende hiet nu gaen int covint ;

Die kommapunt is minder gepast, een komma volstaat, vermits in v. 747

Dat ghise mi derde werven wilt sinden

se terugslaat op *stemme* uit v. 745, en dat *Die* uit vers 745 even zoo goed kan betrekking hebben op *vrouwe* uit vers 747 als op Maria uit vers 744

36) v. 769 Nu en willics niet laten
Ic wille mi inden cloester maken

Ik zou geneigd zijn aan te nemen dat de oorspronkelijke tekst *staken* had in den zin van : verzuimen, indien daarvan oudere voorbeelden bekend waren (VERDAM 1906 n° 7 en 1907 Aanm. 2) *nochtans zelf* uit de XIIe eeuw wordt een *mogelijk* voorbeeld opgeven. Dit hier zou nog het voordeel hebben met den genit. te zijn verbonden. Daar de uitdrukking : nu en willics niet laten alledaagsch was, kan 'n kopist ze onachtzaam hebben neergeschreven in de plaats van : nu en willics niet staken, in den zin van : marren, talmen ; iets wat veel beter past dan *laten* én met het voorgaande én met het volgende. v. 755-6, en 776.

Even waarschijnlijk is de verbetering van laten tot *laken*, in den zin van : aan iets te kort schieten, wat misschien de oudste beteekenis van het woord is ; in dit geval zal de tekst wel geweest zijn

Nu en willict niet laken

37) v. 783 Ende hadde mi Maria niet verbeden
Ic en hadde u niet begheven
Om al tgoet dat Rome heeft binnen

Het laatste vers toont dat indien er 'n verbetering voor te stellen is om de assonance tot 'n zuiver rijm te maken. dit met „ verbeden " moet geschieden. Dit woord

in den gewonen zin : door gebed van schuld vrijpleiten wordt 675 gebruikt, hier echter klopt d t niet met het verband, indien „ verbeden " oorspronkelijk is, moet het iets beteekenen als *dringend verzoeken*. Zoo verklaart het K. L. Maar *dringend verzoeken* komt minder goed met den tekst overeen, v. 694, 729 waar Maria haar *beveelt* in het klooster terug te keeren, en ze zelfs bedreigt. v. 755.

Willen we dus lezen : gedreven of *verdrèven*.

(Verbeven in den zin van : *doen beven*, is onbekend, anders was dit ook mogelijk).

Nota, — De assonances in onze keurig rijmende Beatrys zijn *niet* talrijk 247-8 ; 269-70 ; 337-8 ; 769-70 ; 783-4. Dus maar 5 in getal. N^r^ 2, 3, zijn geen echte klinkerrijmen. N^r^ 1 is *zeker* te herstellen. Ik mag dus wel beweren dat de Beatrys als trouwens de echte poezie uit de XIIIe eeuw rijmzuiver is, en voor de twee overblijvende assonances waarbij de zin niet overduidelijk is of logisch, 'n verbetering voorstellen die plausibel is op zichzelven, en 'n waarschijnlijke reden der corruptie opgeeft.

38) v. 823 Ende hi u heten lieve dochter

dit vers dat afhangt van vers 822, d. i. van het werkwoord *moghedi*

Moghedi ghebieden als moeder

(indien men dezen tekst als oorspronkelijk wil aannemen) geeft geenen bevredigenden zin noch constructie, immers v. 822 hangt zoo eng samen met v. 821

Den here die (es) onze behoeder *of* ons broeder

dat ze beiden een *volledigen* zin uitmaken, en het is grammatisch erg gewrongen *heten* te doen afhangen van een, *hi magdi* uit moghedi ; toch kan de tekst van het Hsch. behouden worden indien men lezen wil

Ende hi u h(e)et *en* lieve dochter

anders is de verandering tot

Ende hi u hetet lieve dochter, ...gewettigd.

39) v. 828 Het hsch heeft: Al hebbic vernoy ende noet
Zal men lezen? Al *haddic* „ „ „
Hets bi u ghewandelt soe
Dat ic *nu mach* wesen vroe

40) v. 835 Die slotele hinc si an hare
Ende ghinc ten core daersi clare
Lampten sach berren in allen hoeken

Miracula non sunt multiplicanda, ik stel dus voor hier te lezen:

Lampten *plach* berren in allen hoeken (of sat
|(te) berren ?)

anders had Maria even zoo goed de boeken (v. 838) ook op hunne leespulten leggen kunnen. (vgl. v. 35)

41) v. 851 K. L. drukt:
Ende luude metten so wel te tiden,
Dat syt hoerden in allen ziden,
Die boven opten dormter laghen.
Die quam alle sonder traghen
Van den dormter ghemene

Wil men niet *Die quam* (*en*) veranderen in *si quam* (*en*) wat overbodig is, dan hoeft men te lezen:

Dat syt hoerden in allen siden.
Die boven opten dormter laghen,

42) v. 863 Die altoes ghetrouwelike
Haren vrient staet in staden
Alsi in node syn verladen

lees *vrienden?* Of is vrient ='n oud pluralis? Waarschijnlijk.

43) v. 918 Di (hare sonden) si niet en dorste vermonden
Ghenen mensche, no ontdecken,
Noe in dichten oec vertrecken

De uitgevers schijnen in dat *dichten* geen bezwaar te hebben gevonden K. L. verklaart; noch ook op schrift

brengen [1]. Dat was natuurlijk overbodig, en kon niemand van BEATRYS vergen. Waarom hier eenvoudig niet gelezen :

Noe in *bichten* oec vertrecken

De vorm *bichten* is reeds in zwang ± 1250. Lutgart II 13435, 6, 9, 14457.

44) v. 923 Enech lachterlike gheruchte
Daersi blame af hebbe mochte.
Sdaghes als hire comen was

Zoo leest het hsch. verander in : gherochte*n* hebbe*n* mochte*n*. Vgl. v. 583-4.

45) v. 958 Dat ghi neemt discipline :

Die dubbelpunt geeft hier geen zin, de tekst vergt.
of verkieslijker schijnt ;

46) v. 965 lees : U sonden al, sonder lieghen

47) v. 980 Bepeinst u wel ende besiet
Volcomelijk van uwen sonden

U besien van uwen sonden, is 'n ongewone (of liever ongekende) constructie, en de beteekenis, indien er eene is, komt dan al te veel overeen met bepeinst u wel v.u.s. ; ik stel dus voor te lezen : ende begiet (u) v.v.u.s.

Verdam stelt voor : beliet. Maar beliet (u) ? of beliet van ?

48) v. 984 Ende ondecten hem al haer leven

Zoo leest het hsch. Verbeter in : ende ondecten (ontdect hem) al haer leven, wat beter is dan : ende ondecte hem al h. l.

Het praesens ondect valt hier te verkiezen.

[1] Dit is ook de uitleg van VERDAM kol. 146 op *dicht*, want VERDAM leest : Noe in dicht oec vertrecken.

Deze vele tekstverbeteringen zullen, wellicht gedeeltelijk, als hyperkritiek worden aanzien en door Neerlandici worden afgewezen; men kan niet beter doen dan ruiterlijk voor zijn meening optreden; 'n meening echter die men hypothetisch voorstelt — in zake tekstkritiek althans — lokt geen tegenonderzoek uit. En daarom is het mij te doen. Ik ga van het standpunt uit: 1) Het Handschrift der BEATRYS is 'n laat en redelijk slordig afschrift der „sproke", die zelve een lange tekstgeschiedenis-evolutie achter den rug heeft. 2) Goede dichters, en dat was onze BEATRYS-dichter, schrijven goede verzen, inzonderheid met zuivere rymen (1).

D. A. STRACKE, S. J.
Lid v. h. Ruusbroec-Genootschap.

(1) Bij het ter perse gaan krijg ik de uitgave van BEATRYS door Wolters (Tjeenk-Willinck) ter hand. Deze heet ook diplomatisch te zijn, en geeft (op drie uitzonderingen na; wel in toeval ?) den KAAKEBEEN-LIGTHART tekst weer, ook wat de oplossing der afkortingen betreft.

A Norwegian Dialect-Study.

. Dr. Amund B. Larsen, the author of innumerable papers on the various dialects of Norway and perhaps the one of his contemporaries who may be said to be best acquainted with them all, produced in 1907 a little book of only 129 pp. on the Kristiania dialect and followed it up in 1912, in collaboration wilh Gerhard S. Stolz, with a much more valuable study of the Bergen dialect (306pp.) He has not since then „lain on the lazy side" as his countrymen call it, as appears *inter alia* from the study on the Stavanger dialect that has just seen the light, this time in collaboration with M. Berntsen : „ Rector" of the Stavanger Cathedral School : Stavanger Bymaal, Utgitt av Bymaalslaget, Oslo, i kommisjon hos H. Aschehoug & Co. This volume presents such remarkable features and is of so great an interest that it seemed to warrant a larger space than can be given to it in the „ Bijblad".

The volume runs to 528 closely... printed pages I was going to say, but the most remarkable (external) feature of the book is that it is properly speaking not *printed* at all but photographed from the remarkably clear manuscript of Mr. Berntsen, — the book is said in the short preface to be the first of its kind in Norway, the process does not seem to be much practised as yet elsewhere either. I think, I ought to add that Dr. Larsen in a private letter modestly disclaims the merits of this *gigantic* enterprise as the present writer had called it, his only „ merit" as

he thinks, lying in the fact of having once more *discovered* the proper collaborator. It must suffice here to say that the very prefatory note seems to contradict this, even if as we are there told, the material was collected by Mr. Berntsen who was and is on the spot; knowing Larsen's work as we do, it seems a safe statement to say that, but for him, this material would not have been turned out in so ship-shape and perfect a form as we now have it before us.

The Introduction springs a pleasant surprise upon the reader in that he is there presented quite unexpectedly in a work of such a dry-as-dustic character as phonology and pure grammar -- with a characterisation of Stavanger Society in the latter part of the 19th century, a literary question if ever there was one. Of course it is nothing new to be told that is was Alexander Kielland and his circle who gave the tone there, but it *is* interesting to have this developed from the point of view of the language spoken there, which was as Danish-bookish as they could possibly make it.

One of the most remarkable chapters is that on the *Tonelag.* The question of the double chromatic accent, one originally peculiar to monosyllables only and the second to original dissyllables is only *apparently* one that, of the Germanic languages, regards the Scandinavian ones exclusively, it will on the contrary prove to be of vital interest for *all* the Teutonic dialects. The „peculiar sing-song" indeed which is the current popular designation of the „tostavelsestonelag" or composite accent has not yet been studied with anything like the interest that highly important phenomenon would seem to require, — only some spread remarks may be found as to its occurrence outside the Scandinavian dialects in some of the low-German dialects in such a book as Sievers (I have heard it myself at Eusskirchen) but the trained ear of the expert will, I venture to predict, be able to distinguish something very similar in our Dutch dialects too, I quite

expect our learned dialectitian, the Secretary, to append a note here to the effect that he *has* found some cases, in fact I seem to remember discussing this point with him with the effect predicted here [1]. And as the future investigator will necessarily have to start from the Scandinavian languages, I think this a grand opportunity to develop the point here in the earnest hope that this may not prove a voice claiming in the desert.

In contradistinction to the Bergen dialect and those of the Eastern and Northern counties of Norway (the Eastern ones have been studied from this point of view especially by Storm and others, the other ones less so perhaps but still sufficiently I think, for our purpose) the Stavanger Composite accent i. e. the Tostavelsestonelag *rises* abruptly after a low beginning (and be it added in parenthesis: this high tone has remarkably enough the *weakest* stress) whereas in Eastern Norwegian it begins high, sinks low and rises again, just as in Swedish, where however there is a stronger stress on this rise (the second high tone therefore). Now, Dr. Larsen whose task it was, *teste* the preface, to establish the *relation* between this and other Norwegian dialects, might with advantage have mentioned not only the remarkable fact that the Stavanger composite accent is practically like that of Mandal, a little town on the South coast of Norway, but also, and this is of the greatest importance, like that of the only Danish dialect that up to now has been examined, *viz.* that of the Parish of Felsted, in the Western part of the Isle of Sundeved in Jutland, see Forchhammer's description in N. Andersen's paper in Dania, IV, pp. 65 and 165, and compare Jespersen's art. *ib.* p. 215. It is a most remarkable fact that there too the composite accent is rising as at Stavanger and Mandal. As I have already hinted, other Danish dialects have never to my know-

[1] If so it may safely be assumed that it was common to the pre-Teutonic, a wide *vista* for possibilities of research is opened by merely suggesting a comparison with *e. g.* the Greek Circumflexaccent.

ledge been investigated from this point of view, or the result has been *nihil,* — it may therefore not be out of place to mention that I know of one isolated case: a lady who, although born and bred in Danish Rigsmaal-circles, yet pronounces my name always exactly on the Stavanger-Mandal-Sundeved principle: lo g ə m an, cf. y s tər v å g and m an d al. I am given to understand however that she is much under the influence of the language of the country around (near Nyköbing, Falster) where she has been living for about forty years. Does this point to the existende of a similar, unknown, Tostavelsestonelag in that neighbourhood?

So Stavanger and Mandal along with Denmark *versus* Eastern Norway and Sweden (in this respect at least)? There is another very important point where the Norwegian South-Coast dialects presents a feature in common with Denmark and there *was* a time when scholars were inclined to attribute that feature to influence *from* Denmark, I am thinking of the so-called Danish weak consonants, intervocalic but post-accentual, as in Danish *koge, löbe, bide* versus East-Norw. *koke, löpe, bite,* and (Riks-Swedish) *koka löpa bita.* The point should be mentioned here although the standpoint of direct influence is now I think universally abandoned, our authors at any rate tell us with a scarcely concealed patriotic pride that these weak consonants are the result of *a fully natural* development *on Norwegian soil* and that consequently the more important parts of the South do nót stand in „motsetning til Norskheten i vort sprog".

It would be a delightful excursion to investigate here if, and if so, in how far that rising element in the tostavelsestonelag, common as we may now in the present state of our knowledge presume it to have been to Denmark and the Norw. south-coast, in how far that may be assumed to have produced the weakening of the intervocalic consonant, but the problem, inviting as it is,

presents so many difficulties (think of the Throndhjem dialect, see below, and of the fact that the high syllable has the weakest stress) that it would outrun the bounderies, of this review, camouflaged as it confessedly is. But I thought it a pleasant duty to point the subject out for any reader whose work lies this way, he can get it for the asking or even (for fishing in waters philological is free), for the telling of me by way of thanks for suggesting an interesting subject of investigation. But let him remember that a similar weakening is found in the Throndhjem district (see p. 176), far enough from the South-coast to make him hesitate to conclude too rashly; one thing seems certain however *viz.* that this points to the *national* character of the phenomenon ; see above.

And considering that this paper, as I clearly see on re-reading the preceding, stands in the sign of suggesting to others what the author unfortunately feels he is not likely to do any more himself, he may as well at this conjunction point to what to him seems an absolute confusion, where (on p. 19) but *one* *v*-value is recognised for the present symbol *v*. For personally I think I hear (everywhere in Norwegian, so why not here too?) undoubtedly *two*. I hear a distinct difference between the *v* in such a word as *livets krav*, and that that in *vaske*, *vilje* to quote two cases at random for each category. It would be tempting not now to point out where the difference lies nor what its cause is, but as the chances are so little that (except perhaps in America) the readers of this periodical can hear genuine Norwegian spoken with the view of finding it out for themselves, I do not feel justified in acting up to this plan. I have moreover treated of this question before *viz.* in the Festskrift for Hugo Pipping, — from the point of view of Swedish it is true, but in that language (as well as in Danish) the problem (and its solution) seems to me to be the same. Along with a reference to this paper (and to some extent to another on Dutch *v* and *w* in the Nieuwe Taalgids, 1908) the

following brief recapitulation must suffice: the *v* in the two words mentioned first are like our Dutch *v*, (*i. e.* in Jespersen's terminology, Fonetik, p. 181,: „rille-formig", the form of a groove: ---o---) the two latter words, though *written* with the *v*-sign are still pronounced as a *w*, *i. e.* „spalteformig" ⊂⊃ Jespersen ib.: *a*2 as against *a*1), — *still* being the important word here as it points to the cause of the difference *viz.* the *v*-sound corresponds to an original *v* (or *f*), the *w*-sound is always (exceptis excipiundis, of analogy etc.) found in words that in the cognate Teutonic languages had and have a *w*: *wasschen*, *wil*, — except that, if my impression is right, German to a very large extent — territorially speaking rather than numerically — has gone in for the same confusion. This however is nothing but a reminiscence from the happy days gone by when it was a pleasure to hear that language spoken by a native and cannot now be controlled. A d'autres once more.

A few stray notes may here find a place, I shall confine myself to those that may be supposed tot lie within the circle of interest — if perhaps somewhat widened — of my readers, native and foreign.

On p. 280 Berntsen gives us the words of a child's game *fus*, *and*, *tridd*, *fjaerd*, *etc.* which he tells us are called out when the game begins, there is no doubt about the words *second* (and), *third* and *fourth*; but to my great surprise *fus* is explained as being the East-Swedisch *fus* „kakse" (so: a bigwig) = funtus (which by the way I only find in Vendell's dial. dict, nowhere else). Can there be any the slightest doubt that just as *and* is a „corruption" of *andet* (second), so *fus* is one of *först*?

On p. 361 I find the word *tripsa* mentioned as a form of contempt for a girl, Dutch: *slons*, *fleer*, — cf. Scottish *traipse*. The real, original meaning is a *rag*, a piece of cloth which forms a nice parallel to the history of the Flemish *kulderken* = orphan-boy[1], from the kolder (col-

[1] Cf. *ruje lêvekes* for the Ghent orphan girls from the time when they wore *red jackets*.

larium) = mantle they wear (or wore) and to that of *girl* (cf. petticoats), if my hypothesis is right which connects it with A.S. *gyrela*, garment, to which suggestion I know of only one objection, *viz.* that it is found used of boys' garments as well. Can any one suggest a way out?

Of great importance for us Dutch and Flemish are the chapters on the words borrowed in the Scandinavian languages from other Teutonic languages, esp. ch. XVII „Ord av nedertysk, hollandsk og höitysk oprindelse", and ch. XX „Ord fra Sjömandssproget"; others are mentioned in the body of the work where the origin of the various vowels is treated of.

The great difficulty that any one encounters when treating of this subject is the fact that many words resemble both low-German and Dutch so much that the choice becomes embarassing, but where I wish to join issue with the authors (as well as, it should be added, with many others) is that Dutch is far too much neglected, the authors' knowledge of it but too often being one not of the living language but rather to be characterised as a „dictionary-knowledge".

A couple of notes only. Why *e.g.* is *bās* (= boss, p. 393) unhesitatingly given as a loan from low-german, although Dutch *baas* is mentioned, — similarly *bört* = a turn, where low-german is mentioned only, whilst Dutch *beurt* is entirely neglected? (1) If *spinhus* (p. 396) really is a house for the poor (women) only, it has strangely changed its meaning from the Dutch. *Sjeisa* (p. 402) in *han er sjeisa* — he has been sent about his business, reminds one so irresistibly of the Dutch *hij is gesjeesd* that it is difficult to believe in the etymology proposed that connects it with m. l. g. *scheden*.

(1) Think of the *bört*-compounds *bört smakke* etc. and compare dutch *beurtschip*, surely as a seaterm Dutch should be thought of first. As to the etymology of the word, is it necessary to think (with Vercoullie and others) of a *ghebeurte*, — is it not clearly connected with the intr. *beran* (see Leuvensche Bijdr. XVI, 1925 pp. 8-9) on *langwerpig*?

Dörhalen (p. 412) is said to be mlg. *durch-*; why not Dutch *door* (in many places pronounced *deur*), just as *dörk* ib. where surely the vowel in Dutch *durk* (cf. W.N.T. III kol. 3149 and ib. 3671) lies closer to the Norwegian form than mlg. *dork*.

But an enquiry into these words if anything like exhaustive would take up quite a little volume (if not a big one) and must be reserved along with an investigation into other Dutch elements in the Scandinavian Languages for a separate study which the present writer still has some faint hope of finishing some day (1).

H. Logeman.

(1) Om aan den wensch door Prof. Logeman in bovenstaand opstel uitgesproken, te voldoen, kan ik volstaan met te verwijzen naar een vroeger door mij ingesteld experimenteel onderzoek over de kwantiteit en het accent in het Tongersch dialect (*Leuv. Bijdr.* X, 283 vgg. en XIII, 80 vgg.; zie ook de in dit laatste opstel genoemde literatuur) en naar de congreslezing van Dr. J. Leenen over de accenten in de Maaslandsche dialecten : *Onderzoek naar den oorsprong en de ontwikkeling van het Limburgsche tweegestaltige accent* in de *Handel. van het Vierde Vlaamsch Philologencongres*, geh. te Mechelen 6-7 Oogst 1921. Brugge, z. j. [Noot van L. Grootaers].

TWEEKLANKEN

Uit het fonetiese Onderbewustzijn

Honderd maal, duizend maal kan men soms iets zien of zo als in ons geval, horen, zonder dat men er zich ooit de betekenis, de draagwijdte van bewust wordt, tot dat die u op ééns als in een bliksemflits voor de geest komt en men **ziet** d. w. dus hier z. met het geestesoog ziet, en het verband met andere verschijnselen opmerkt, — wat de kern van elke „ ontdekking ", groot of klein, uitmaakt.

Brussel, Antwerpen, Luik, nog eens Brussel, zij hadden allen hun World's Fair gehad, — wat wonder dat ons Gent door die koorts om zich te doen gelden werd aangetast en dat men in de jaren die aan 1913 voorafgingen meer dan ooit te voren van een tentoonstelling hoorde spreken en dat daardoor in die tijd het woord een ieder als op de lippen bestorven lag waarmede de oprechte Gentenaar dat nu eenmaal aanduidt: het slechts half-vervlaamste franse : *expositie !*

Honderd malen had ik dat woord op zijn „ gǣs " horen uitspreken, vóór mij de eigenaardigheid in kwestie er van opviel, d. w. z. voor dat ik mij die bewust werd. Duizend maal had ik zeker wel andere woorden gehoord die dezelfde eigenaardigheid in de sterkst beklemtoonde lettergreep vertoonden. Maar bij *expositie* zou het mij opvallen, omdat daar een eigenaardigheid van een Germaans dialect als het ware op een Romaanse achtergrond geprojekteerd, het oor eerder, vreemder, sterker treft dan bij woorden uit hetzelfde dialekt het geval zou

zijn. En die projektie op een ongewone achtergrond was het welke mij opeens deed horen, voelen, weten, dat ik hier de verklaring had gekregen van het ontstaan der tweeklanken, juister (zie hieronder) van zekere tweeklanken.

Want werkelik, waar ik de zich van geen kwaad bewuste „phonéticienne" — want het was een „zij" — op betrapte was niets meer of minder dan een tweeklank in statu nascenti! Mij trof het altans als zodanig op dat ogenblik, en latere beschouwingen hebben mij slechts in die opvatting versterkt. Want toen éénmaal mijn oor voor die, o zo kleine, nuance was opengegaan, ontdekte ik er al heel spoedig andere; de helden van een in die dagen veel gespeelde revue heetten als mijn geheugen mij niet bedriegt, *Schietepee* en *Kukiu* (alleen de Gentenaren die deze namen toen hebben hooren uitspreken zullen de reminisentie savoureren), waar zich het zelfde verschijnsel der lange „uitgetrokken" uitspraak van de meest beklemtoonde vokaal in analoge eigenaardigheid vertoonde, — waar die ook alweer op de achtergrond van een andere taal te observeren viel.

De in deze woorden gehoorde eigenaardig verlengde vokaal had mij wel is waar dadelik op het idee gebracht dat hier het ontstaan ener tweeklank als 't ware *en action* werd opgevoerd, maar zou het niet onwetenschappelik zijn op zulk een enkel geval een teorie te bouwen?

Nog vóór ik hier te Gent uit de levende taal die massa's andere gevallen als analoga in mijn geest had geregistreerd welke altans enkele van mijn lezers zich misschien nu ook herinneren, was er een herinnering uit mijn jeugd, uit mijn allervroegste jeugd, opgedoken die mij een gehele serie van analoge gevallen in het geheugen terugbracht. Ik kan zo wat een jongen van een 8 à 10 jaar geweest zijn toen ik gedurende een zekere tijd vrij veel in aanraking kwam met twee dames op leeftijd met wier levensgeschiedenis ik u slechts in zo ver lastig moet vallen dat ik er de fonetiese eigenaardig-

heid in kwestie uit moet toelichten. Vergun mij dus u het zusterpaar voor te stellen als „Mina" en „Miebet", ([ˈm^{ə}ina], [m^{ə}iˈbet]) en hun hondje ([h^{ə}ωntj^{ə}]) als antwoordende op de naam van Petit ([pət^{ə}i]) en er bij te vermelden dat Petit eens zo [zəik] werd, — wij zagen 't an z'n [r^{a}o^{u}jə ^{a}o^{u}çis] enz. enz., ik schenk u de rest van de tragedie die voor ons meer de indruk van een komedie zou maken.

Al weer een vraag: Mocht ik op die jeugdherinneringen afgaan en werkelik die klanken welke ik een 40 à 50 jaar geleden gehoord had als materiaal gebruiken tot steun van de verklaring die zich mij opgedrongen had? Het is de vraag die ik mij toen stelde en die misschien wel menigeen mijner lezers zich zelf stellen zal.

Mag men zonder meer een dergelijke herinnering uit het fonetiese onderbewustzijn de waarde van getuigenissen toekennen?

Ja, zo algemeen gesteld zal het wel niet waarschijnlik zijn dat men daar een volmondig en onbeperkt "ja" als antwoord op verwacht. Geheel en al zal zulk een vraag samenvallen met die of in een bepaald geval of liever in een reeks bepaalde gevallen het oor van de persoon in kwestie vertrouwbaar is. En als een zeer voornaam element in de discussie waar het er op aankomt materiaal te verschaffen, niet om de observator zelf in zijn onderzoek te helpen, maar om anderen te overtuigen, komt in de tweede plaats, zo niet in de eerste, de vraag op of degenen aan wie de resultaten van 't onderzoek medegedeeld moeten worden, of in casu lezers, niet a priori geneigd zijn de vraag negatief te beantwoorden en aan die "vage herinneringen" uit mijn jeugd alle bewijskracht te ontzeggen.

Maar hier geloof ik zouden ze te ver gaan. Mij altans is minstens één geval bekend waarbij dergelijke herinneringen gekontroleerd konden worden en juist bevonden werden, — uit welk éne geval, al zou 't ook geheel op zich zelf slaan, blijkt dat het niet aangaat met zulke

fonetiese jeugdbeelden eens en vooral *nooit* rekening te willen houden.

Het hier bedoelde geval kunnen belangstellenden meer in detail uitgewerkt vinden in een artikel over Nasaalvokalen in 't Nederlands (in *Taal en Letteren*, 1905, afl. 1) waar de schrijver o. a. zekere eigenaardigheden van de nasaliteit in 't Amsterdamse dialekt bespreekt die hij een 30-tal jaren daarvóór in zijn jeugd had opgemerkt en zich herinnerde. Welnu die fonetiese beelden had ik door een filoloog van Amsterdam geboortig, Prof. J. W. Muller uit Leiden, laten kontroleren, die ze voor kopie konform getekend terug kon sturen.

Maar ook andere meer algemene consideraties zullen er misschien toe kunnen leiden meer vertrouwen in zulk een foneties geheugen te stellen.

In 1877 had Professor Kern in de *Taalkundige Bijdragen* (I, 175) een opstel geplaatst waarin hij opmerkzaam maakte op het verschil in wezen tussen de Ndl. *d* in *dorp*, *dat*, *dan*, *dank*, etc. aan de ene kant en die van *diep*, *dag*, *dier* enz. aan de andere en wijzende op het verschil in oorsprong en etymologie van de twee *d*'s, — die van de eerste serie beantwoordt aan een *d* in 't H. D. en een oudere *th*, zo als nog in 't Engels; de tweede beantwoordt aan een *t* in 't H. D. en aan een *d* in 't Eng. zo als in de andere Germaanse talen — had hij te kennen gegeven dat het verschil in uitspraak nog steeds duidelik te horen viel. En enige jaren geleden had schrijver dezes te Upsala in een beperkte kring van Zweedse fonetici de opmerking gemaakt dat de oorspronkelike Zweedse *v* en *w* klanken nog steeds scherp van elkaar onderscheiden worden uitgesproken, geheel tegen de heersende opvatting in die wil dat de klanken evenals de simbolen samengevallen zijn, — volgens de gewone zienswijze spreekt men nl. alleen nog maar de [w-] klank, de [v] zou, door de [w] opgeslorpt, geheel verdwenen zijn.

Het moet in de jaren tachtig geweest zijn, '87 of '88 dat ik eens te Oxford in een gesprek met Ed. Sievers, naar aanleiding van het genoemde opstel van Kern, in jeugdige overmoed mij de bewering veroorloofde dat ik „daar helemaal niet aan kon geloven" en dat Kern, die de etymologie van die woorden op zijn duimpje kende, er dat verschil *ingehoord* moest hebben". Niet alleen dat Sievers wiens oor en meesterschap over de spreekorganen fenomenaal was, mij terstond op de vingers tikte en mij kon mededeelen dat hij datzelfde verschil in mijn uitspraak ook hoorde, maar ik zou naderhand op zeer vermakelike wijze voor mijn overmoed gestraft worden! Toen ik nl. Noreen *c.s.* in het bedoelde twistgesprek te Upsala aanbood de proef op de som te leveren en bij hun voorlezen van een Zweedse tekst de *v*'s van de *w*'s te onderscheiden werd mij voor de voeten gegooid, aangezien ze het feit zelf nog niet dadelik konden toegeven dat ik er ook dat verschil „in las". Gelukkig kon ik dit vermoeden van mij afweren door het geval Sievens-Kern te memoreren met de opmerking dat, al mag men een *parvus* soms wel eens met een *magnus* vergelijken, ik in dit geval toch noch die excès d'honneur verdiende met Sievers op een lijn gesteld te worden, noch de „indignité" verdacht te worden van „fraude phonétique", al moest ik dan ook erkennen dat ik er Kern wel van verdacht had ([1]).

En wat betekenen deze gevallen per slot van rekening eigelik dan ook anders dan dat er werkelik zulk een diep ingeworteld foneties onderbewustzijn is dat ons in staat stelt de fijnste fijnigheden in het oor vast te houden, hetzelfde dat ons veroorlooft de kleinste subtiliteiten onbewust met de spraakorganen te reproduceren? Een *on*bewust-zijn dat dus een onderbewust-zijn blijkt te zijn, waarvan wij allen dageliks, ja elke sekonde profiteren en dat het nu mogelik maakt om met slechts de allerge-

([1]) Men zie nu Leuv. Bijdr. XVIII (1926), blz. 47.

ringste afwijkingen onze moedertaal aan te leren, zo wel als elke andere taal die wij ons toeeigenen. Dat dit onbewust reproduceren niet absoluut geschiedt, niet zonder uitzonderingen dus, mag, het zij in 't voorbijgaan opgemerkt, beschouwd worden als een der oorzaken van alle zo goed als onmerkbaar, maar voortdurend en geleidelik plaatsgrijpende taalveranderingen.

Ik geloof dat deze uitwijding zijn nut kan hebben gehad wat zeker het geval zal zijn indien die het duidelik heeft gemaakt dat ik werkelik al die gevallen als parallelen von onze [ɛkspəzᵊisi] mag beschouwen die ons een blik doen slaan in het ontstaan van tweeklanken.

En hier is een *distinguo* noodig. „Een blik in het ontstaan *van* tweeklanken" — dus niet in het ontstaan *der* tweeklanken, dus niet van *alle* tweeklanken onderzoeken wij hier de oorsprong. Buiten onze beschouwingen vallen in de eerste plaats vormen als Eng. high [hæⁱ], lay [lei], lie [læⁱ], Deens *dog* [dɔᵍ̬], Ndl. leiden [lejə], laden, goede [laijə, gujə] etc., oud, zout, goud, etc. waar het tweede element van de diftong in alle die gevallen ontstaan is uit het loslaten van de konsonant articulatie, waardoor een plaatselik met de vroeger overeenstemmende vokaal er voor in de plaats gekomen is welke evenmin als de konsonant in die lettergrepen stemdrager is — zie hierbeneden — en dus noodzakelik nog steeds als a-silbies d.w.z. konsonanties element achter de volle vokaal optreedt en daarmede dus even noodzakelik een vallende tweeklank vormt. Maar dit proses, hoe interessant ook (vooral in verband met de consideraties van hieronder over konsonantiese tweeklanken die hier nu niet nader uitgewerkt kunnen worden), valt buiten ons kader dat alleen die klanken omvat welke geïllustreerd worden door het woord *expositie* dat wij nu eenmaal als type-voorbeeld noemen omdat het histories — histories voor schrijver dezes! — het eerste was waarbij altans een deel van de sluier werd opgelicht die de oorsprong er van scheen te bedekken; het ontstaan

van een tweeklank uit vokaal + volgende konsonant heeft bovendien, altans voor het h o e, geen verdere verklaring nodig.

Er blijven over die nieuwe tweeklanken welke zonder hulp, d.w.z. zonder „verwording" van konsonanten ontstaan en ook hier kunnen wij weer twee gevallen onder scheiden: 1° gevallen als Ndl. *boom*, *leek* waar wel zo goed als alle fonetici geneigd zijn reeds van tweeklanken te spreken; Eng. *home*, *cake*, waar die voor de gewone Eng. uitspraak met een vallende tweeklank door niemand ontkend zal worden, wat vooral duidelik wordt wanneer men daarnaast d.w.z. daarna, die zelfde woorden, b.v. door een Schot met de 'zuivere' lange vokaal — „without a vanish'" — hoort uitspreken (¹); en 2° de tweeklanken als in Ndl. *zijn*, *mijn*, *pijn*, Eng. *mine*, *pine*, *town*, *loud*, Hd. *mein*, *pein*, *zaun*, etc. die allen, zij 't dan ook met een enigsins verschillend resultaat uit een vroegere lange *i* resp. *û*, ontstaan zijn.

Deze laatste, tweede kategorie is het die hier in de eerste plaats voor onderzoek in aanmerking komt. Het zal nl. terstond duidelik zijn dat de oude vokaal (*i*, *u*) hier nog steeds als tweede element van de diftong voorkomt, al is 't dan ook als „asilbe" en dus verkort ten gevolge van 't wegvallen van de klemtoon. Wat hier dus te verklaren valt, is dus niet zo als 't geval van *boom* enz., waar die [*u*] **achter** de *o* vandaan komt, maar hoe men er toe gekomen is vóór de *i* van [min] een ander element in te voegen, m. a. w. juist dàt proses hetwelk

(¹) Trouwens de beste proef op de som om te bewijzen d. w. z., duidelik te doen *horen* dat de *oo* in *boom* en de *ee* in *leek* niet homogeen, dus wèl een tweeklank representeert (en van gevallen als *zoo* en *zee* niet eens te spreken) is de transpositie der vokalen in gevallen als *boom* en *boor*, *leek* en *leer*, enz. Slaagt men er nl. in die homogene *oo* en *ee* voor de *r* van *boor* en *leer* volkomen intakt zuiver over te brengen naar *boom* en *leek* en naar *zee* en *zoo*, dan maakt de uitspraak van die ndl. woorden de impressie als of ze bv. door een Duitser gesproken waren; Q. E. D., want die duitse klanken zijn homogeen.

wij in de door onze [ɛkspəzᵊisi] en de HH. Schietepee en Kukiu ([sçᵊitᵊpei], [kᵊykijᵊy]) getypeerde gevallen geïllustreerd zagen Maar ofschoon de 1e kategorie (van *boom*, *home*, enz.) niet direkt in ons materiaal zijn verklaring vindt, geloof ik toch dat wij wel zullen doen die reeks voorbeelden of liever die door de geciteerde voorbeelden aangeduide kategorie niet geheel uit het oog te verliezen, daar op het ontstaan dier vallende tweeklank, door dat van de stijgende in onze ,,expositie" een niet te versmaden licht zou kunnen blijken te vallen.

Hoewel nu reeds in wat hier voorafgaat meer dan eens gezegd is dat de genoemde gevallen slechts als typiese voorbeelden opgegeven zijn, kan het toch geen kwaad, voor wij tot de verklaring van 't verschijnsel overgaan er uitdrukkelik op te wijzen dat men hier te Gent bv. zijn oor maar open behoeft te zetten om zoveel gevallen te horen als men maar wil: het dialekt van Gent is nl. bizonder leerrijk in dit opzicht. Alle 'lange' vokalen schijnen er 'aanleg' voor te hebben — met uitzondering van de lange *a* die een enigsins andere ontwikkeling tot ɔ vertoont. Denk aan [vəirə] = vier, [kəoᵘmə] = komen, enz. Een geval wil ik nog spesiaal bespreken en dat niettegenstaande ik het met een *salva reverentia* moet inleiden en hoewel het slechts wegens een bijkomende omstandigheid zo buitengewoon interessant is. Het was een toevallig — en passant — gehoorde uitspraak van *piesen* — ahwel, manneke, moet ge *pᵊisᵊ* ? Het trof mij daarom zo bizonder omdat het niet alleen bijna geheel genasaliseerd werd uitgesproken maar ook de *p* met een sterke — ook al weer genasaliseerde — aspiratie (1). Als interessante Engelse parallel noem ik [fᵊivᵊ], als Cockney-uitspraak van een

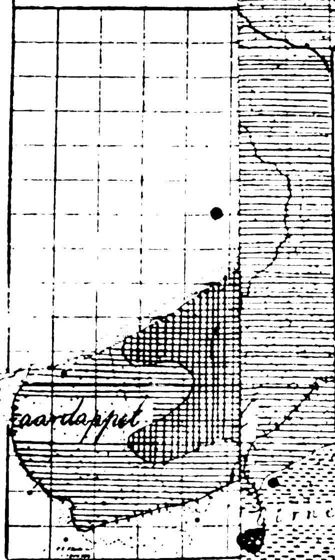
(1) Indien ik een poging waag om het foneties weer te geven, dan zou 't zijn met een h̃ achter de *p*: [ᵖhə̃isə̃] maar hier zijn die gewone hulpmiddelen van de fonetiese notatie zeker niet toereikend om hem die 't niet gehoord heeft er een duidelik gehoorbeeld van te geven.

De Nederla
van den

Verkl

patat-
aardapp
patat of
petappel
pieper
kartoffel
kropel (

aardappel

Schaal
$\frac{1}{2.000.000}$

zekere Mr Charles Coverdale ([kʌvədɛⁱl]!) in de Edison Records n° 13564.

* * *

Om nu een zuivere blik te krijgen op het probleem hoe deze tweeklanken ontstaan moeten wij 't er eerst over eens zijn wat een tweeklank *is*. Wanneer bv. Sievers die definieert (§ 410) als een eenlettergrepige verbinding *van twee vokalen* (met een daarop in § 411 volgende polemiek tegen Sweet die de diftong als een verbinding van vokaal en *glide* beschouwt), dan zou 't mij niet verbazen indien mijn lezers met mij geneigd zijn Sievers ongelijk te geven. Zijn definitie bevat nl. wel beschouwd een contradictio in terminis: een verbinding van twee vokalen tot één sillabe kan nl. alleen maar plaatsgrijpen wanneer een dier twee vokalen zijn vol, silbies karakter verliest en tot asilbe d.w.z. konsonant wordt; een lettergreep is nl. een ademgroep. d.w.z. een klankgroep met één ademstoot uitgebracht en zonder sonoriteitsonderbreking. En spreekt men twee vokalen *vol* na elkander uit dan komt er vanzelf een nieuwe sonoriteits-'gipfel' en allicht — hoewel niet noodzakelik — een nieuwe ademgroep ([1]).

In wat hier voorafgaat ligt onze definitie voor een tweeklank al opgesloten. Waar, onder het voortdurend glijden der organen van de ene positie in de andere, een overgangsklank zo zeer op de voorgrond treedt dat die duidelik gehoord wordt vóór of nà een andere, maar toch zo weinig dat die 1° niet die daaraan voorafgaande of er op volgende typeklank in sonoriteit evenaart of

([1]) Diezelfde contradictie komt dus ook voor in de volkomen overstemmende definitie van de N. E. D. dat een tweeklank zou zijn: „A union of two vowels in one syllable", wat bovendien reeds uitgesloten wordt door wat er op volgt: „the combination of a sonantal with a consonantal vowel". Dit laatste is nl. juist het asilbiese element van de tweeklank.

overtreft, en waar er 2° geen nieuwe ademstoot voor optreedt, daar vormt die overgangsklank met de volgende of voorafgaande typeklank een tweeklank; m.a.w. een tweeklank is een eensyllabiese combinatie van typeklank + overgangsklank.

Wat wij dus te verklaren hebben is hoe die glide voor de *i* en *u* en *o* zich ontwikkelt welke nu in de bovengenoemde gevallen zo duidelik te horen valt. De door mij als uitgangspunt gebruikte gevallen uit mijn jeugd en die welke wij steeds weer om ons heen kunnen horen zijn daarom zo interessant, omdat zij *pris sur le vif* als zij zijn, ons juist het overgangsstadium tonen dat ons én de oorsprong én de verdere ontwikkelings-mogelikheden er van duidelik doen voelen [1]. Wie de oprechte Genteneur zijn *komen* heeft horen uiten : [k^{ə}oymə], zal geen geen ogenblik in twijfel zijn als hij tot een nauwkeurige analyse overgaat, om te konkluderen dat er zich tussen de beginklank [k] en de [o] klank (voor zover die vokaal hier [o] is!) een ander element ontwikkeld heeft dat, waar wij het op zich zelf zouden horen ons het meest aan de neutrale vokaal [ə] herinnert, maar dat eigelik nog geen vokaal genoemd mag worden, d.w.z. geen volle vokaal, geen typeklank, maar juist een overgangsklank, de *glide* dus. In een geval nu als dat 't geen wij 't eerst beschouwden : [ɛkspəz^{ə}isi], zou men in twijfel kunnen verkeren of dat [o]-element zich uit de *off-glide*

(1) Een eigenaardig geval doet zich voor bij de fonetiese transcriptie door de N. E. D. aangenomen voor de vokaalklank en 't Eng.- mine, I, etc. dus de „lange î". Die klinkt in werkelikheid òf als ɛ^{i} òf æ^{i} ò*f* ɛ^{i}, maar zeker nooit ergens anders dan in dialekt als $^{ə i}$ wat Dr Murray indertijd als simbool er voor aannam, — een simbool dat wel bl jken zal het beginstadium der ontwikkeling te representeren, maar zeker niet in 't tegenwoordige.

In dit verband kan ook gewezen worden op de parallele ontwikkeling van de diphthong in kwestie in 't Deens en 't Noors. Waar het laatste een woord als *deilig* als [d^{ə}ili] uitspreekt dat dus met het begin der ontwikkeling weergeeft horen wij in het Deens 't laatste stadium reeds : [dæ^{i}li] of [da^{i}li].

van de [z] heeft ontwikkeld of uit de *on-glide* van de [i], altans degeen die de [z] even als alle vokalen nog „van nature stemhebbend" beschouwt. Voor hem moet de off-glide van de „stemhebbende" [z] wanneer die door langzaam artikuleren tot een overgangsklank wordt, de [ə] vokaal kunnen opleveren die dan als elke vokaal *qui se respecte* hier „de geinkarneerde stem" zal representeren. Voor hem zou dan die parasitiese vokaal hier de verlengde stem van de [z], of de geanticipeerde stem van de [i] zijn en de gezochte oorsprong van ons fenomeen zou gevonden zijn. Maar degenen onder mijn lezers die de in foneties opzicht ketterse teorieën van ondergetekende uit zijn „Tenuis en Media" (1908) kennen, verwachten zeker al het argument dat deze consideratie omvergooit, nl.: wat moeten wij dan aanvangen met deze zelfde woorden als ze gefluisterd zijn? Ware die parasiet-vokaal de stem dan zou die bij 't fluisteren niet gehoord worden wat intussen wel het geval is. Dat die nieuwe vokaal de stem zou zijn brengt, voor hen die in de alleen zaligmakende indeling der klanken in „stemhebbende" en „stemloze" geloven, nog deze moeilikheid mede dat de [k] in *komen* die volgens die teorie geen stem heeft en niet eens hebben kan, ocharme, dan ook geen volgende [ə] zou kunnen ontwikkelen. Daar zou dan in elk geval alleen de *on-glide* van de volgende vokaal in aanmerking kunnen komen.

Toch zijn wij hier met die *off-* en *on-glides* ook op de goede weg als wij maar bedenken willen dat de uitspraak van onze tekst-woorden: [ɛkspəzᵊisi], [pətᵊi] en *tutti quanti* de reeds tot een duidelik hoorbare, zo al uit den aard der zaak niet duidelik **omschreven** overgangsklank bevatten, — ware die duidelik te **omschrijven** dan zou het geen **overgangs**klank meer zijn, maar een typeklank.

In wat hier voorafgaat is feitelik al het antwoord te vinden op onze vraag: **hoe** ontwikkelt zich die tweeklank? Het ligt nl. in de aard van de zaak dat men bij

vlugge articulatie — dus waar de spreker zijn instrument in zijn macht heeft en vlug kan artikuleren — zo spoedig mogelik d.w.z. zo direkt als 't maar kan van de ene typeklank in de andere overgaat, maar dat daarentegen bij een langzame articulatie, d.w.z. bij een druilend, dralend, lijzend spreken, de organen noodzakelik langer tijd dan gewoonlik aan de overgangen geven, daar langer tijd aan besteden en die dus tot overgangsklanken maken. Hoor een Gentenaar aan de ene kant bij vlugge uiting van [mɔ^{ə}ndag] hoogstens van [mɔ^{i}ndag] spreken en vergelijk zulk een uitspraak met die welke er bij een langzaam verbaasd — wat! zou dat werkelik Maandag zijn? —; in mijn T. en M. (p. 123, § 173), heb ik daarbij van een 'pentaphthong' gesproken en 't lijkt mij niet overdreven. Wat ons tussen twee haakjes een bescheiden vraagtekentje doet plaatsen bij de opmerking die men al te veel tegenkomt (zie *ib.* § 174) dat die overgangsklanken altijd de kortste weg tussen twee typeklanken betekenen. Met andere woorden : langzaam articuleren is de *conditio sine qua non* van het ontstaan dier tweeklanken en geeft een duidelike wenk voor het 'hoe'.Wanneer wij een instrument trachten te bespelen, dat wij niet geheel in onze macht hebben, dan komt er wel eens een valse noot. Wie die een beginneling een viool onder de strijkstok heeft horen nemen, heeft de juistheid dezer opmerking niet met vrees voor verscheuring van zijn oorvlies kunnen konstateren? En om een instrument te nemen dat nog dichter bij ons spraakwerktuig staat, — wie heeft niet zelfs in 't **zingen** een noot vals horen inzetten? Welnu : de vorming van zulk eentweeklank **is niet anders dan het vals inzetten van een spraakklank.** En nu zien wij meteen waarom dit bij vokalen zo oneindig veel meer voorkomt, veel meer opvalt altans dan bij konsonanten.

De vokalen nl., waarbij de tong geen bepaalde aanslagplaats heeft voor een bepaalde typeklank als als bij de explosieven, of ook maar een bepaalde articu-

latieplaats als bij de fricatieven, maar waar de tong 'ergens' zit, daar is het treffen van de juiste „inzet" veel moeiliker. Een konsonant verkeerd inzetten laat zich denken natuurlik, maar zou een veel erger vergrijp tegen de kunst der klankproductie betekenen. Wie wat voor de vergelijking van de vokaalvorming voelt met de inzet bij het zingen of op een viool, zal bij een vals ingezette konsonant herinnerd worden aan het tingelen op een piano en de verkeerde konsonant voelen als een verkeerd aangeslagen toets.

De oorzaak van het ontstaan van onze tweeklanken wordt gewoonlik onbesproken gelaten; men vergenoegt zich maar al te dikwels met het konstateren van het feit, hoogstens een meer of minder diepgaand onderzoek naar de tijd waarop die ontwikkeling plaats greep. Ik herinner mij maar weinig vroegere pogingen om de oorsprong te verklaren. Maar bij een der meest onafhankelike fonetici der Engelse school, Sweet, vind ik twee passagen, die de moeite van de bespreking waard zijn. In zijn *New English Grammar* zegt Sweet (§ 850), dat *i* gediftongizeerd werd „by lowering and retracting the tongue in the first half of the vowel (§ 721) till it becomes (*əi*)... with a very close (*ə*), which was broadened in the next periods, till the diphthong became almost (a i) as at present". De opmerkzame lezer zal gezien hebben dat hier een vokaal verondersteld wordt, een typeklank dus, waarvoor zonder enige duidelik aangegeven grond een splitsing in tweeën wordt aangenomen. Wel wordt in de aangegeven § 721 van dit „process of cleaving" gezegd dat het is „due to the striving after distinctness" maar een verklaring waarom bevat toch noch de ene noch de andere paragraaf. Veel juister, en ik zou willen zeggen: in een treffende, volkomen tegenspraak met de eerst aangehaalde passage lezen wij nu in § 722 de belangrijke opmerking dat dergelijke „(gradual) organic soundchanges" eigelik in hoofdzaak zijn: „the result of carelessness, **by which the**

speaker fails to hit the exact position for forming a sound". Men ziet hoe gering het verschil is tussen de die hierboven opgeworpen verklaring en die welke bij Sweet geimpliceerd is. Volgens hem een verkeerde greep *bij* het vormen van de typeklank zelf, dus een verkeerd gevormde typeklank, bij mij een te veel op de voorgrond dringen van de overgangsklank *vóór* de vorming van de typeklank zelf, — voor ons beiden toch — en daarop komt het aan — een verkeerd „intoneren" al stond dat beeld Sweet blijkbaar niet voor de geest. Toch geef ik de voorkeur boven Sweet aan de opmerking van de N. E, D. *in v.* i, waar volgens Sir James Murray de tweeklank haar ontstaan zou danken aan „the practice of beginning the utterance of the long vowel before the vocal organs had quite attained the very close position of long *i*". Het zal in het oog springen **waarom** deze verklaring zo veel beter is. Die van Sweet schijnt te veronderstellen dat elke [əi]-tweeklank weer uit een lange vokaal ontstaan is, duideliker: alsof de spreker bewust of onbewust een lange klank ter nabootsing voor de geest had en die uit een soort natuurdrift naar „disdinctness" in tweeën splitste, — wat natuurlik niet 't geval is; bijna zou men 't willen parodiëren met een bravo ! aan sprekers eigen adres dat hij dit nu eens netjes duidelik had gemaakt. Terwijl de verklaring van Sir James Murray mij veel duideliker erop schijnt te wijzen dat de „feilgreep" een oorspronkelike was; men had de *i*-positie nog niet bereikt en liet toch de adem uitstromen — en *casu quo*, d. w. z. bij luid spreken, de stembanden trillen, gelijk de niet geroutineerde vioolspeler zijn strijkstok al over de snaar laat gaan voor hij de positie voor de klank die hij zoekt reeds heeft gevonden.

En wat deze verklaring nu voor goeds heeft, werpt ook licht over het ontstaan van de hiervoor (p. 57 noot 1) genoemde serie van tweeklanken als in zee, [zei] of zeep [zeⁱp], boom [boᵘm] etc., d. w. z. die waar de nieuwe

klank zich ontwikkelt, niet zo als bij ons [həɷntjə, pətəi] vóór de typevokaal maar er *achter*. Haalt een vioolspeler zijn strijkstok niet na zijn laatste toon terstond van de snaar af, dan komt er nog iets van geluid achter, welnu hij die [ze^i, boum. ne^{i}n] zegt in pl. v. [ze, bom, nen] blijkt dus zijn vokaal verkeerd geëindigd of, s. v. v. 'uitgezet' te hebben, m. a. w. het ontstaan van een tweeklank in plaats van een monophthong, blijkt eenvoudig een bewijs dat de spreker zijn menselik instrument nog beter moest leren bespelen, of beter moet bespelen.

Al mochten nu ook deze beschouwingen mijn lezers juist voorkomen, toch zullen ze hen dadelik doen zien waar het zwakke punt er van ligt, altans : waar 'een' zwak punt er van ligt, want al zouden zij dan ook met mij aannemen dat wij zo wel is waar weten *hoe* zulke tweeklanken kunnen ontstaan, toch is daarmede helaas nog niet alles gezegd.

Het is nl. wel heel aardig om tot zulk een konklusie te komen dat het ontstaan dier twee en drieklanken daaraan te danken is — of te wijten ? dat is nog een hele vraag — dat de spreker zijn menselik snareninstrument niet goed wist te betokkelen, maar dan worden wij er bijna noodzakelikerwijze toe gebracht, de verdere uitwerking van dit beeld *qua* beeld ook op die van het beeld als de werkelikheid weergevende op te vatten en te zeggen dat dan niet alleen een individu die een tweeklank vormt. op dat ogenblik een toon verkeerd inzet „**omdat** hij zijn instrument *nog* niet (let op dit nog) kan bespelen, maar dat 'dus' ook een hele generatie die zo als bv. in Engeland in de XIVe of XVe eeuw, of in de Nederlanden in de XIIe eeuw [1] [min] respec-

(1) Dit is altans naar ik meen approximatief het meer algemeen aangenomen tijdperk. Zie bv. Schönfield, Hist. Gr. 1921. p. 52-3, § 52 (volgens welwillende opgave van Prof. G. van Langenhove). Zonder in bijzonderheden af te dalen — en natuurlik ook zonder mij aan een discussie van deze vraag te wagen — mag ik toch de sterk

tievelik tot [məin, mæin] ontwikkelde, ook die kunst niet meer (let op dit *meer*) verstond. En dan volgt hier uit noodzakelik dat wij ons moeten afvragen of dan ook niet omgekeerd de tweeklanken even noodzakelik het gevolg zouden moeten zijn van de toestanden in een tijdperk waarvan wij dan wel zouden moeten aannemen dat 'men' het menselik taalinstrument nog niet kon bepalen, om de eenvoudige reden dat 'men' het nog leren moest, nl. in die voorhistorise tijd toen de taal — hoe? waar? wanneer? — ontstond. En dat aan te nemen zou tot de dolste gevolgtrekkingen leiden, het is geheel en al *flying in the face of all linguistic facts*, voor zo ver wij menen die te kennen. Dat zou nl. betekenen dat een taal noodzakelik oorspronkelik meer tweeklanken heeft dan enkelvoudige, zodat een tweeklank altijd op een oorspronkeliker stadium wijst en een homogene klank die daarmede afwisselt op een latere grotere volkomenheid in de ontwikkeling. Het zou nl. ook betekenen dat er nooit nieuwe tweeklanken konden ontstaan in het wordingsproses dat wij als Taalontwikkeling en niet een Taalverval (1) hebben leren kennen. Een zonderling besluit van een onderzoek dat juist het *hoe* van 't ontstaan van nieuwe tweeklanken nasporen wil.

Deze reductio ad absurdum toont aan, beter dan ik 't rechtstreeks duidelik had kunnen maken, dat, wat wij bij het individu waarnemen niet noodzakelik op een taalontwikkeling in 't algemeen wijst, gelijk het dan hier in 't door ons behandelde geval dan ook zeker niet aan

afwijkende opvatting niet achterwege houden die ik als antwoord op mijn desbetreffende vraag kreeg van de Eerw. Heer Jacobs, mijn collega van de Kon. Vl. Academie, die in een privaat schrijven reeds van de VIIIe of IXe eeuw spreekt voor de overgang van *u* tot *ü* en tot *ui*, maar dat ook de *i* al voor 't jaar 1000 tot diftong geworden zou zijn.

Volgens Franck, Mnl. Gr. pas in de 15^e eeuw. p. 4 (Van Langenhove).

(1) Zie Jespersens *Progress in Language* in mijn opstel naar aanleiding daar van in Taal en Letteren, V (1895), 265-281 en 329-352.

te nemen is. Maar de konkluzie vormt ook nog een heel harde noot, maar die gelijk zo vele anderen toch gekraakt moet worden al zou zij van onze tanden ook nog zoveel vergen; nl. dat wij zullen moeten erkennen dat wij bij deze, zo als bij zoveel andere explicaties, wat er fonologies ook door de onderzoeking van Sweet en Luick voor 't Engels, te Winkel en Jacobs voor het Nederlands (om voor beide talen slechts een paar onderzoekers te noemen), geleerd mogen hebben, wij *foneties* gesproken, toch nog niet verder gekomen zijn dan het *hoe* en dat wij — „the greatest is behind!" — nog steeds 't antwoord schuldig zijn op die altijd even moeilik te beantwoorden vraag: „Waarom?"

Sleydinge, 6/8/'20; 23/6/'26 H. Logeman.

Beatrys (Vers 247-248)

In de *Leuvensche Bijdragen* (XVIII, bl. 24-41) stelt Pater D. A. Stracke, S. J., een groot aantal tekstverbeteringen op de Beatrys voor, waarvan we dadelik willen zeggen dat er vele aannemelik voorkomen. Toch zegt de schrijver: „Ik verwacht me aan veel tegenspraak, maar alles wat in wording is kan verbeterd worden.” Ik wil trachten één verbetering aan te brengen, die hierin bestaat, dat de lezing van het handschrift verdedigd wordt tegenover de emendatie zoowel van Pater Stracke als die van anderen.

De gewraakte passage zijn de verzen 247-248 :

Daer omme si ghedinct
Waer omme dat si die slotel daer hinc |

zonder interpunctie, die het handschrift zelden heeft (verg. Stracke, bl. 13). Het verband van deze verzen met de omgeving kan men in de Beatrys of in het opstel van Pater Stracke nalezen.

De voorgestelde verbetering van de laatste schrijver luidt :

Daer omme si ghedinc
Waer omme dat si die slotel daer hinc.

Hierin moeten de woorden *si ghedinc* betekenen : „blijf indachtig”, een imperatief dus aan het adres van de lezer, en die de afhankelike vraag vs. 248 beheerst. Een reden voor deze emendatie is : het weren van een assonance uit de Beatrys, zooals de schrijver op bl. 34 zegt, en op bl. 39, naar aanleiding van andere assonancen

herhaalt. Op de laatste bladzijde drukt de schrijver zich zo stellig mogelik uit omtrent de verzen 247-248: „[deze plaats] is **zeker** te herstellen".

Aangaande het voorkomen van assonancen bij goede middelnederlandsche dichters houd ik mij, ondanks de verdienstelike studie van Pater Stracke over „De Assonancen in Hadewijch's Strophische Gedichten" (*Leuv. Bijdr.* XI) liever bij de mening die o. a. Lecoutere naar aanleiding van onze Beatrys-passage uitspreekt, dat men ze namelik in de beste mnl. gedichten aantreft (aangehaald door Stracke, bl. 30).

De stellige uitspraak op bl. 39 berust dan ook niet op de emendaties van de andere vier assonancen uit de Beatrys, door Pater Stracke voorgesteld, maar wil feitelik een versterking zijn van deze vier emendaties.

De redenering over de verzen 247-248, die bijna zeven bladzijden vult, is dan ook niet op de basis van : „weer de assonancen" opgebouwd.

We willen het gewicht der bezwaren stuk voor stuk afwegen.

1. De opmerking over het verschil in tijd tussen *ghedinct* en *hinc* mag niet als een bezwaar van gewicht gelden. Een dergelijke afwisseling is tè gewoon in 't middelnederlands, en bovendien **kan** de rijmnood in 't spel zijn, zooals Lecoutere reeds heeft gezegd. Maar zelfs dit is onnodig aan te nemen, zooals ik later nog zal aantonen.

2. Pater Stracke twijfelt aan de mogelikheid van een constructie *ghedenken omme*. Hij schrijft : „*Denken, droomen*, enz. *omme iets* is in het Mnl. gewoon, men kan dus wel vooropzetten : daer omme (b.v. omme ghelt) dinct hi, of, si ; *ghedenken* echter wordt zoover ik weet, niet met den vierden naamv. en ook niet met *omme iets* verbonden : de uitdrukking : si ghedinct daer omme (i. e. des aangaande) is dus verdacht.".

Van de constructie *ghedenken omme* geeft Verdam, Mnl. Wbk. s. v. *gedenken*, kol. 1046 echter twee bewijsplaatsen :

ghedencket om uwes selves eer en: *gheven es dat hoochste ghewin, daer nye mensche om gedachte.*

3. „Verder, het bijw. *daeromme* heeft nooit, meen ik, den zin van *daaromtrent* met betrekking tot een voorwerp." Dit bezwaar wordt reeds ontzenuwd door de tweede uit Verdam aangehaalde plaats, en verder door het gebruik in dialekten en de bekende uitdrukking: *denk daarom* of *denk erom.* Verg. ook Mnl. Wbk. s. v. *omme*, kol. 91-92, waar ook *daeromme* voorkomt = „met betrekking tot dat".

4. Een gedachte die klaarblijkelik voorgezeten heeft ook bij de andere schrijvers, zoals Lecoutere en Verdam, wier voorstellen door Stracke worden vermeld, en verder Leendertz, Tijdschr. v. Ned. Taal en L., XXXV, bl. 69, wordt door Stracke als volgt geformuleerd:

„Daarenboven hoe prozaisch, ja hoe onbeholpen klinken die verzen:

daer omme si (Beatrys) ghedinct
Waer omme dat si (Beatrys) die slotel daer hinc(t).

Daer omme... waer omme is erg tautologisch, desaangaande denkt ze (denkend) waer omme dat si daer die slotel hinc(t). Men zou dan toch veeler, of liever noodzakelijker wijze verwachten: daer omme si ghedinct Doe (wanneer) si daer die slotel hinc(t)."

Het onbeholpene van de twee verzen is onafwijsbaar, wanneer men ze als een ééneheid opvat in dié zin, dat 248 afhankelik is van *ghedinct* in 247; deze opvatting is tot dusver algemeen aanvaard als punt van uitgang voor elke verklaring of emendatie.

Om de oorspronkelike lezing van het handschrift te handhaven als de oorspronkelike vorm die de begaafde Beatrys-dichter heeft gekozen, is het m. i. slechts noodig om de gangbare opvatting te laten varen, en vers 248 niet langer te beschouwen als afhankelike vraag, maar als relatieve zin. Zeer mogelik is de vorm van vers 248 beïnvloed door die van vers 240: *Waer omme dat sise*

hinc al daer, maar deze parallel hoeft niet zóver te worden doorgetrokken, dat ook de zinsfunktie dezelfde is.

Vers 248 is dus relatief niet ten opzichte van *ghedinct* in 247, maar ten opzichte van de gedachte-inhoud van heel vers 247. *Waeromme dat* als betrekkelik bijwoord is niet ontwijfelbaar door Verdam opgegeven, aangezien niet uit te maken is uit zijn bewijsplaatsen of men met een vragend dan wel met een betrekkelik woord te doen heeft. Doch stellig is het gewoon mnl. geweest; men vergelijke mijn proefschrift: „Bijdrage tot de syntaxis der „dat"-zinnen in het Germaansch", blz. 126, en Stoet, Syntaxis § 53 en 321.

Het syntakties verband tussen de beide verzen is dus losser dan men tot dusver aannam. Dáárdoor ook is het verschil in tempus tussen de twee werkwoorden te verklaren: het gehele verhaal staat in de verleden tijd, uitgenomen de apostrofen in vs. 236 en 239. De algemeene vermaning vs. 243-246 staat natuurlik in het praesens, en de dichter is daardoor nog beïnvloed in vers 247, vandaar *ghedinct*. Een praesensvorm in vs. 248 aan te nemen, namelik *hinct*, zoals Verdam heeft voorgeslagen, is dunkt mij ongewenst. Mede door vers 240 is *hinc* zeker oorspronkelik; als er dus bij 't praesens *ghedinct* sprake mag zijn van rijmnood, dan is het omdat *ghedacht* te onpas zou komen. Maar op grond van het boven gezegde omtrent de assonance et het gebruik der tijden lijkt het mij zelfs overbodig om de rijmnood in het geding te brengen, wanneer men de lezing van het handschrift onveranderd laat gelden. De moderne wijze van interpunctie verlangt slechts een komma of wel een dubbelpunt na vers 247.

A. C. BOUMAN.

Stellenbosch (Z. Afr.).

Allerlei Taulerisches :

Ein bischen Wortdeutung. — Etymologische Brocken.

In meinen vorigen Bemerkungen zum Vetterschen Texte der Predigten Taulers [1] galt es, genau genommen, die wahre Gestalt eines wohlbekannten Wortes wiederherzustellen und so das richtige Verständnis zu fördern. Im Folgenden wird es sich darum handeln, ein wohlüberliefertes Wort hinsichtlich der Bedeutung und womöglich der Abstammung zu prüfen.

1. trunffeht.

Dieses *ἅπαξ λεγόμενον* kommt in folgendem Satze vor, S. 287 Z. 26 :

„ ... *so sprechent si, kumet ein arm kint zuo in : ' nein, es*
„ *ist ein* **trunffeht** *mensche* ; ..."

Die Hs. *S* hat dafür *trufeht.*

Der Augsburger Druck diphtongiert durchwegs die langen Selbstlaute (*î* und *û*) ; so auch in diesem Falle, fol. 51[d] :

„ *es ist ain* **treuffet** *oder torhatt* (= torhaft) *mensch* ".

François fol. 138[v] und Hamberger II. 7 setzen dafür das ungefährliche *schlecht.*

Der Schreiber der *E*ngelberger Hs. hatte hier seine Vorlage nicht lesen können : *trunffeht* ist nämlich in *E* von jüngerer Hand auf freigelassenen Raum eingesetzt, wohl nach einer Hs. der Gruppe *S.*

(1) Neophilologus, VIII, 30-39.

Unter den verschiedenen Erklärungsmöglichkeiten dieses Wortes scheint mir nun folgende die wahrscheinlichere:

LEXER II, 1537 [1] kennt drei Wörter die sich der Lautgestalt von *trufeht, trunfeht* nähern: *trufâtor, truferie, trufieren*. Ihre Grundbedeutung ist die des Täuschens, des Betrügens. — Das erste hat noch ganz seine lateinische Form behalten: das mlat. kennt das Wort *trufator*, auch *trufa* = '*fraus*', *trufare* = '*fallere*', *trufatorius* = '*dolosus*' (DU CANGE, VI. 686).

Die beiden andern haben sich dem Deutschen etwas mehr angepasst; der Stamm *truf-* hätte sich ganz eingebürgert, wenn wir annehmen wollten, dass ihm die adjektivische Endung *-iht, -eht* angehängt wurde, um das Wort **trufeht** = '**trügerisch**' zu bilden [2].

Es bliebe die Nasalierung in der Nebenform *trunffeht* zu erklären. LEXER II. 1548 verzeichnet eine ähnlich erweiterte Form *trunpfe* neben *trupfe*; und auch *trufâtor* hat eine von LEXER angegebene Nebenform: *trumpfâtor* (LEXER II. 1545), die ihre Verwandtschaft mit dem lat. *triumfator* schwerlich verleugnen kann.

Das Wort wäre dann wohl zum Französischen *tromper* zu ziehen. Dieses ist unsicheren Ursprungs, soll aber nach manchen durch eine merkwürdige semantische Entartung mit dem lat. Stamme *triumph-* verwandt sein [3], das in einer anderen, geraderen und sichereren Abstammung dem Deutschen das Wort *Trumpf* gegeben

[1] STRAUCH, P. Br. Beitr., 44 (1920), S. 26 verweist auf CH. SCHMIDTS, Hist. Wbch. der els. ma., dessen ich auch in Straszburg nicht habhaft werden konnte.

[2] Neben zahlreichen anderen Ableitungen (*trufantie, trufernie, trufelie, trufelaer, truffere*, etc.) besitzt das Mndl. auch ein Adj. *truffelyc* = 'beuzelachtig, onbeduidend, zot'.

[3] Vgl HATZFELD & DARMESTETER II, 2199. — Neben *trufernie* besteht im mndl. auch *trompernie*, welches man mit dem eng. *trumpery* vergleichen wolle, dieses eine Ableitung von *trump* = '*Trumpf*', aus dem franz. (*la*) *triomphe*, dem Namen eines Kartenspiels.

hat, dem Niederländischen aber eine denasalierte Form *troef* (im 16en Jht. *truuf)* (1).

Den dentalen Nasal bietet das italien. *trionfo*. Im Italienischen aber lebt ein direkter Abkömmling des mlat. *trufare* fort ; *truffare* bedeutet dort 'einen zum besten haben': SCHMELLER (2) führt es an s. v. *troffieren, truffieren*. Wären vielleicht auch das ndd. *troifelen, treifelen :* 'betrügen, beschwindeln', *treifeler :* '*trufator, tribulutor*' und *treifelie :* 'Betrügerei' hier anzureihen ? (3)

Jedenfalls gehören wohl noch die Komödiennamen *Trufalo, Trufaldino* (Namen des betrügerischen und lügenhaften Dieners) zur selben Sippe ; vielleicht auch der Name des schelmischen Helden des „*Roman de Trubert*". Deren Ursprung scheint noch nicht endgiltig aufgedeckt zu sein. Auch C. BUSKEN HUETS neulicher Aufsatz über „ *Tartuffe* " (4) ist nicht abschlieszend : er sieht in *truffe* (in der bedeutung von 'Trüffel') den Stammvater und stellt ihm den Doppelgänger *tartufle* zur Seite. Immerhin ist die Art, wie er seine Theorie verteidigt, recht ansprechend. G. ROHLFS (5) behauptet seinerseits, das Wort *truffare* habe mit *tuber, tufer*, 'Knolle', gewisz nichts zu tun : er mag recht haben ; dasz es aber

(1) Die semantische Entwicklung wäre etwa folgende :
siegen > beim Kartenspiel gewinnen >
{ die gewinnende Farbe oder Karte / ein besonderes Kartenspiel } übervorteilen > (beim Kartenspiel) betrügen.

(2) I, 652.

(3) LÜBBEN, 416. — SPENER gab 'ein trunffeht mensche' mit 'ein einfeltiger tropff' wieder. Wahrscheinlich wurde BECK (De dictione... Tauleri) hierdurch veranlaszt zu schreiben : '*trufeht*, ineptus, puto corruptum ex *tropf*'.

(4) NEOPHILOLOGUS VI, 3, S. 145-148. — Ist es nicht auffallend, dasz mehrere Komödien- oder Spottnamen mit der Silbe *Tar*- anfangen : **Tar***tuffe*, **Tar***taglia* (dicker geschwätziger, feiger Diener), **Tar***tempion*, **Tar***tarin ?*

(5) Archiv. f. das Studium der n. Sprachen und Literat. 76. Jhg., 144 Bd., Okt. 1922, S. 108-09.

eine einfache Schallbildung sein soll, will mir nicht recht einleuchten ([1]).

Wäre mit einer Entnäselung des lat. *triumphare* nicht auszukommen ?

triumphare :	*tromper :*	*trufare, truffiereu ;*
triumphum		*trionfo : troef (truuf) ;*
	trump	
triumphator	*trumpfâtor :*	*trufâtor.*
	trumpery	
	trompernie :	*trufernie.*

* * *

Wenn dass Wort dem Sinne auch volkommen genügt, so ist es doch erlaubt zu vermuten, dass das urprüngliche ein anderes war. Auf die Frage, was denn wohl in der Vorlage von *E* mag gestanden haben, gibt uns vielleicht die *W. Hs. 2744* die Antwort, wenn sie schreibt (fol. 147)[v]:

id is eyn **swestereigt** *mensche.*

Das Wort besteht sonst nicht ([3]), ist aber als Ableitung von *swester* leicht zu deuten und steht in richtiger Parallele zur Rede des anderen Menschen : „ *neyn, id is eyn* **begyne** ".

Bezeichnenderweise hat der *cod. Brux. 2184* die beiden Antworten in eins verschmolzen ; dort lautet es (fol. 86[a]) :

„*ja het es eene* **beghine** *of een* **suster** ".

Nun kommt mir der Ausdruck „*ein swesericht mensche*" für „ *eine swester* " so gesucht, unnütz und deshalb nicht recht wahrscheinlich vor, dass ich mich geneigt

([1]) Man vergleiche jedoch das elsässische :
Trafari = 1. Lärm, freudiger Jubel,
2. lustiger Streich, Schabernak.
[***Tralari*** = Tölpel (***Lari*** = Hilarius, dann dummer, einfältiger Mensch)].

([2]) Lexer II. 1369 hat nur ***swesterlich.***

fühle, eine Umstellung der zwei mittleren Konsonanten anzunehmen und statt *swestereigt*, *swetsereigt* zu lesen, ein Beiwort, das Beginen und Begarden und ähnlichen Laienbrüdern gerne zugelegt wurde. Lehrreich wäre dann die Stiftungsurkunde des Gotteshauses der Metza von Sehsselsheim vom 14. Mai 1330, darin zu lesen ist:

„ ... *daz were daz su vil lihte zuo vil* **swetzerehte** *oder ein Klappererin werė* ..." (1)

Sonst kann ich diese Vermutung jedoch auf nichts stützen.

2. fúnfziger.

So ist besser das er der **fúnfzige**[r] *vil bette*, spricht Tauler von dem Menschen, der nicht fähig ist, in seinen innigen Grund zu kehren (Vetter, S. 333 Z. 6).

Wenn auch François (fol. 23v) statt dessen schreibt: *veel ghebets met de lippen*, wenn auch Hamberger III. 63 törichterweise daraus macht: *dass er fünfzigmal dasselbe Gebet herbete*, so ist es doch jedem, der weiss, was ein Rosenkranz ist, klar, dass ein solcher hiermit gemeint ist; es ist deshalb Lehmanns Randerklärung richtig (II. 129): „Gemeint sind die fünf Dekaden des gewöhnlichen Rosenkranzes..."

Diese ansprechende Deutung Lehmanns nach Gebühren zu unterstreichen, ist denn auch der Zweck dieser Beobachtung; wer aus anderen Ausdrücken Anlass nähme, den Satz dahin zu verbessern und zu ergänzen, dass etwa von „fünfzig paternostern" die Rede wäre, dem müsste man jeglichen Sinn für ein kurzes und gutes, prägnantes Wort absprechen. Eine solche Korrektur erschiene schon deshalb verdächtig, weil die Angabe allzu genau wäre (2).

Das Wort ist ein hübsches Gegenstück zum fran-

(1) Strassburger Beginenhäuser von C. Schmidt in *Alsatia* VII, 1858-60, S. 231.

(2) Man vgl. jedoch *W. Hs. 2739, fol. 153a*: 'alse die vil selter uzlezent und *vil vunftzich pater noster* sprechent',

zösichen *dizain, dizaine (de chapelet)* und wert, dass es in VETTERS Wortverzeichnis wäre aufgenommen worden und in LEXER komme.

Fünfziger glaube ich als die richtige Form hinstellen zu dürfen, weil sowohl in der *E*ngelberger Hs. wie in *S*chmidts Abschrift ein *r* am Ende des Wortes radiert ist. Man vergleiche Bildungen wie *Zehne*r.

3. pfaffe.

Diesem Worte gibt man nur die Bedeutung „*Geistlicher, Priester*"; so das Wortverzeichnis der Vetterschen Ausgabe, so auch LEXER.

Findet man aber folgende Steigerung (VETTER, S. 274, Z. 29):

„*die bichter enhant enkeinen gewalt über die gebresten;*
„*ja der* **phaffe** *der enhat enkeinen gewalt dar über...*"

oder eine entsprechende Antiklimax in der folgenden Aufzählung (VETTER, S. 15, Z. 3):

„*Diser hu^e ter... das soltent sin die prelaten der heili-*
„*gen kirchen:* **pfaffen** *und bischœfe und epte und priole*
„*[und priolin] und ouch ein ieglicher bichter,..*":

so ist man wohl darauf angewiesen, das Wort als gleichbedeutend mit *Pabst* zu betrachten (vgl. auch noch VETTER, S. 58, Z. 12). Geradezu lächerlich wirkt sonst diese Stilfigur, wie etwa in LEHMANNS Übersetzung (II, 78):

„*die Beichtiger haben keine Macht über die Fehler; ja,*
„*der* **Priester** *het keine Gewalt darüber.*" (!)

Dann war es schon geschickter, den Satzteil einfach auszuschalten, wie etwa der Augsb. Druck oder HAMBERGER es getan haben.

Die *Genter Hs. 966* aber schreibt (fol. 37^r):

„...*Ja die* **paus** *en heeft gheen macht daerouer ...*"

und in der *W. Hs. 2739*, fol. 60ª fängt die Aufzählung der Hüter an mit dem Worte **Babest!** Nicht weniger beweiskräftig sind folgende Parallelstellen: VETTER, S. 284, Z. 6:

„so gelovbe das die súnde bas si vergeben denne du sie dem **pfaffen** *selber gehichtet hettest* " ([1]).

W. Hs. 2744, fol. 167r : ... *„ dat du sy deme* **paisse** *selver gebichtet hetz ".*

Dass man umgekehrt auch zuweilen *babes* statt *pfaff* (*paffe ?*) in der *W. Hs. 2739* trifft (so z. B. fol. 52a : *der oberste babist = der oberste Priester*), kann weiter nicht wundernehmen; sind doch beide Wörter Ableitungen eines und desselben griechischen Stammes **παπας,** lat. *pappa.*

Da das Wort an vier verschiedenen Stellen mit der engeren Bedeutung vorkommt, so darf men getrost die Gleichung aufstellen

pfaffe = Pabst

* * *

4. swester Rusche.

Von dieser Schwester ist die Rede in der ersten Pfingstpredigt (Vetter, S. 308 Z. 15):

„ Und obe du bist in eime gar güten tünde, daz dich der heilige geist alzümole solte erfüllen. und keme denne **swester Rusche** *über dich mit iren scharpfen worten, kundestu dich darin gelossen in Gottes willen..., so wissest, es ist des heiligen geistes werg ; ...*"

Der symbolische Gehalt des Namens wurde offenbar bald nicht mehr verstanden. Der Leipziger Druck (1498) und der Augsburger (1508) (fol. 67a) haben schon „*...käme dein Schwester rauschen*" daraus gemacht, und so heiszt es schlieszlich bei Hamberger (II, 41):

„ *... und käme deine* **Schwester rauschend** *über dich mit ihren scharfen Worten ...*" ([2])

([1]) Höher aber (Vetter, S. 282 Z. 10) heiszt es : ' Wan der ***babst,*** der den obersten gewalt hat, der enmœchte den menschen nùt lœsen'; *W. Hs. 2744,* fol. 163r : ' der *pays* '.

([2]) Vgl. höher (Vetter, S. 308, 9): „ ... mit ihren greulichen Gebärden und ***rauschenden*** Worten " !

Die Handschriften stimmen dagegen überein
Der *cod. Gand. 966* liest, (fol. 117v) : *suster ruysche*,
der *cod. Brux. 2184* (fol, 97r) : *suster russche*,
und der *cod. Vb. 2944* hat (fol. 96r) :
„ *und queme dan* **swester russche** *over dich mit iren*
„ *straiffen worden*, ..."

Wenn nun Lehmann durch *Schwester Klatschmund* übersetzt, so ist das unwidersprechlich eine hübsche Übersetzung, sie ist aber nicht ganz genau.

Wer einigermaszen mit der Geschichte der deutschen Literatur vertraut ist, kennt die Sage vom „ *Bruder Rausch* ", die W. Hertz so reizendfrisch erneut hat. **Swester Rusche** *ist die ältere Zwillingschwester dieses* „ **Bruder Rusche** " (1).

Dieser Schwank ist erst seit dem XV. Jht. in niederdeutscher Fassung bekannt, während die hochdeutsche Fassung 1515, 1554-80, 1550-82, 1587 erschien.

Bobertag (2) stellt als dessen ursprüngliche Heimat Dänemark fest. Mag sein, dass die *Sage* von dem teuflischen Wesen, das Unheil im friedlichen Kloster anstiftet, dort bodenständig sei ; der *Name*, den man ihm beilegte, konnte aber schon allgemein verbreitet sein, bevor man ihn mit diesem Schwank verknüpfte. Die stelle aus Tauler gibt uns jedenfalls die Sicherheit, dass der Ausdruck (**bruder Rusche*), *swester Rusche* schon im XIV. Jahrhundert geläufig war in der Bedeutung von

Polterer, Poltergeist (3)

Der Zusammenhang könnte freilich auch voraus-

(1) Vgl. *Bruder Zwilch* = grober Bauer ; *Bruder Liederlich, Bruder Lustig, Bruder Sauf-aus* usw.

(2) D. N. L. Bd. XI, S. 365.

(3) Man vergleiche folgende Stelle aus Tauler (S. 376, Z. 3) : „ *La din* **ruschen**, *din mengelen, din wirrewarren sin ; das bevilch diner mumen* ...", wo *mengelen* (= den Frieden stören) und *wirrewarren* das erste Wort erklären und wo ferner der Hinweis auf die „Muhme" beachtenswert ist.

setzen, dass die Geschichte selbst unsrem Prediger schon bekannt war.

Es unterliegt keinem Zweifel. dass die Grundbedeutung des Namens die einer *schnellen, geräuschvollen Bewegung* ist (1); eine solche drückt das mhd. *ruschen* aus, das in der mystischen Terminologie auch vom ungestümen Erfüllen der Seele durch den Hgen Geist gebraucht wird,

Als Hauptwort hat es die Bedeutung: *tobendes Wesen.* Darüber hinaus ist die Bedeutungsentwicklung in der Richtung, bis heute kaum fortgeschritten. Recht merkwürdig sind vornehmlich die Bezeichnungen für Männer und Frauen, die ein solches Wesen an den Tag legen, in den verschiedenen heutigen Mundarten: sie sind die letzten Ausläufer dieses Namens, der im Aftermönch der Sage fleischgeworden ist. Seltsamerweise sind sie mehr für Frauen als für Männer in Gebrauch.

Grimm, Schmeller, das Luxemburgische Wbch., das Deutsch-Lothringische, kennen eine Reihe von hierher gehörenden Vokabeln:

Räuschel m. ist eine Schelte für ein Mädchen mit *lärmenden* Gebahren (Gr. VIII, 305) (2).

Ein *unbändiges* mutwilliges Mädchen nennt man in Basel eine **rausle** (Gr. VIII, 318).

Schmeller (II, 157) kennt das Zeitwort *rueschen* für 'übereilt, unbesonnen handeln', eine Bedeutung, die auch den Adjektiven *rusch, rüsch, ruschelig* (Gr. VIII, 1536) und den Haupwörtern *ruschelkopf, rusel* zu Grunde liegt (ibid. 1537-8). **Ruschel** (' Wildfang, *petite étourdie*'), **Ruschelei** ('*étourderie, précipitation*'). **ruschelig** (flüchtig) sind der heutigen Umgangssprache noch bekannt. In der schw. Mundart ist von jenem Verbum *der Ruescher, Ruesch* abgeleitet; es bedeutet: der 'Eilfertige, Unbedachtsame'.

(1) Vgl. *Rusche* als Name von Eckeharts Ross.

(2) Im Schwäbischen bezeichnet *Ruschel* dagegen 'eine schlamprige Weibsperson'. (Gr. VIII, 1536).

Zur Bezeichnung eines groben, *jähzornigen* Menschen nennt SCHMELLER auch ein doppelgeschlechtiges Wort: *der Rusch, die* **Rusche** (1).

Reimspielende Zusammensetzungen kommen wie im Süden so auch im Norden Deutschlands vor:

GRIMM kennt (VIII. 1536):

ruschebusche = ein unordentlicher, verwilderter [Mensch, (2)

ein ostfriesisches *rusebuse* = *Lärmmacher, unruhiger* [Mensch;

(VIII. 303):

ein schwäbisches *rauschebausche* oder *rauschibauschi* = ein *wilder, lärmender* Mensch, insonderheit *weiblichen* Geschlechts (doch ohne schlimmen Nebenbegriff).

Ähnlich soll man wohl auch das luxemburgische *ruschtekusch* (3) beurteilen = unbesonnener, *ungestümer* Mensch, und *roschdekosch* = lebhaftes, unbesonnenes *Frauenzimmer.*

Eine reiche Sippe und eine weitverbreitete Nachkommenschaft, deren Urahne wohl nicht *Bruder Rausch*, sondern eher unsre **swester Rusche** (4) ist, wie die mehrfache Beschränkung der Benennungen auf das weibliche Geschlecht andeutet (4),

5. *als ob der* **Rin** *sin* **schutz** *hette.*

Am heiligen Pfingstag predigend, veranschaulicht TAU-

(1) Vielleicht identisch mit LEXERS *rus* (II, 555) = 'grober bengel, flegel (= urspr. der Russe?)'.

(2) Nach GRIMM = 'ried und gesträuch': rusch + busch.

(3) Das lux. Wb. (364) leiret es ab vom lat. *rusticus* mit Anlehnung an *ruschen*.

(4) Es mag sein, dass TAULER eine „*swester* Rusche" und nicht einen „*bruder* Rusche" nannte, bloss weil er zu Frauen, „Schwestern" redete. — Er erzählt einmal eine Anekdote aus dem Leben des heiligen Thomas von Aquin, „der sunder alles beraten oder rede dem *ruschenden bruder* nach gieng in der stat do er wonet, mit einem liechte, und im nach gieng demuetklichen" (VETTER, S. 187, Z. 10-13). — Es sei schlieszlich auch noch auf des ndl. *rusie* hingewiesen.

LER einmal, wie folgt, das Wirken des H. Geistes auf die Jünger (VETTER, S. 304, Z. 27):

„Diser minneklicher heiliger geist der kam in die „junger.... mit also grosser.... *überflüssikeit* und *über* „*gos* si innewendig gelicher wise als ob der **Rin** sin „**schutz** hette und das mittel und hindernisse ab were; „wie er denne mit vollem *flusse* und *übergusse* solte „komen rúschende, ... und *fúlte alle telre und* die „grúnde die *vor* im weren, also tet der heilig geist...."

Der übergeschriebene Satz stellt zwei textkritische und semantische Probleme. HAMBERGER zB. hat statt dessen: „*als wie ein* **Regenguss**"; so spricht auch FRANÇOIS von dem „*overvloedigen regen*". Beide gehen wohl auf die ältesten Drucke zurück. VETTER selber zitiert den Baseler Druck. Schon die mir zugängliche auf den Leipziger Dr. zurückgreifende Augsburger Ausgabe schreibt (fol. 65[c]);

„*als ob der* **regen** *seinen* **schuss** *hette*".

Bei der damals durchgeführten Diphtongierung ist die Verwechslung von *Rhein* (aus Rin) und *Regen* mit spirantisch-palataler Aussprache des *g* [*rejen*] ein Leichtes.

Alle Vetterschen Handschriften lesen *Rin*; auch der *cod. Vb. 2744* (fol. 89[r]) hat *rijn* (1); ebenso die *Brüsseler Handschrift 2184* (fol. 94[v]). Wenn wir aber auch dieser Zeugnissse entbehrten, so zwänge uns der Zusammenhang dazu, diese Lesung als die richtige anzunehmen. Denn weiter ist ja von Hindernissen die Rede, die entfernt würden, und das Füllen von Tälern und Gründen durch den *Regen* wäre entschieden eine arge Übertreibung.

Es erlaubt auch keine Hs. *Schuss* statt *schutz* zu lesen. Dieses nun (*schuz, schutzes*) gibt LEXER (II, 837) durch: 'Umdämmung, Aufstauung des Wassers' wieder; er gibt daneben auch das Zeitwort *schützen* an (II, 836): *ein wasser schützen* = *mit dem* **schuzbrette** (= Schleusenbrett)

(1) Für ***Regen*** aber: ***ran*** (89[v]), ***rain*** (98[v]).

aufstauen [1]. Diese Bedeutung legt denn auch das Wortverzeichnis der Vetterschen Ausgabe unserem *schuz* bei und dementsprechend schreibt Lehmann, mehr deutend als genau übersetzend: *wie wenn der Rhein aufgestaut wäre.*

In auffallender Weise stimmt diese Übertragung mit der Wiener *Hs. 2744* (fol. 89r) überein:

„... *ave der* **ryn verschutzt** *were geweyst in*[*d man*]
„ *dat middel, dat hindernisse ave-neme...*"

Auch diese Lesart wäre ich geneigt, als einen Deutungsversuch aufzufassen: der Schreiber wäre mit dem undeutlichen Texte seiner Vorlage ähnlich wie Lehmann verfahren.

In der Fassung der Vetterschen Handschriften (*89, 91, S, E*) „ ... *als ob der Rhein seinen* „ *Schutz*" *hätte...*" kann *schutz* schwerlich durch ' Umdämmung, Aufstauung ' ersetzt werden. „ *Der Rhein hat seine Aufstauung*" wäre zum mindesten eine recht ungewöhnliche Ausdrucksweise um zu sagen: *der Rhein ist aufgestaut.*

Die Predigt ist auch in den schon oft genannten mndl. Hss. von Gent und Brüssel enthalten und beide haben für *schutz*:

schote

gesetzt.

Cod. Brux. 2184, fol 94v: „...als oft die rijn sijnen *schote* [hadde";

Cod. Gand. 966, fol. 114v: „ ... als oft die rijn sijnen [*scoet* hadde".

Dieses Wort gehört zu *schieten* (= schieszen) und bedeutet nach Verdam '*stroom, snelle loop, vloed*'.

Wie ausgezeichnet passt das hier! Wenn das Tauwetter eintritt, dann hat der Rhein **Hochwasser**; der Strom ist dann so gewaltig, dass man die *Schleusenbretter*, „ *die hindernisse*", wegnehmen muss und dann ist auch die Zeit der grossen *Überschwemmungen*: der Strom überschwemmt *die Gründe und das Tal.*

[1] Heute noch gebräuchlich; vgl. auch das ndl. (*schepen*) *schutten*.

Diesem niederländischen Wort entspricht das bei Lexer (II, 837) verzeichnete *schuz* = 'schnelle Bewegung... des Wassers'.

Grimm (IX, 2122) kennt dazu (im *alemannischen* Sprachgebiet): eine Nebenform *schutz*, das 'von einer hastigen, schnellen Bewegung, in *vielfacher Färbung* mundartlich verwendet' wird.

Bei der Grundform *schuss* verzeichnet er u. a. die Ausdrücke: c) „*schuss des wassers*, aquae per declivem locum *vehemens* defluxus" und „d) *δ*) ...*das wasser ist im Schusse* : fliesst *unaufhaltsam* schnell".

Man lese die ganze Stelle wieder, indem man auf die unterstrichenen Wörter acht gibt (*überflüsigkeit* usw.) und prüfe daran die folgende Übertragung:

„ Dieser minnigliche Heilige Geist kam in die Jünger
„ mit solchem **Überfluss** und **über***goss* sie innerlich so,
„ wie der Rhein alle Täler und Gründe vor ihm erfüllt,
„ wenn er **Hochwasser** hat, und die Schleusenwehre und
„ Hindernisse fort sind; wie kommt er dann mit *vollem*
„ **Strome** dahergerauscht und **über***tritt* seine Ufer! so
„ tut auch der Heilige Geist..."

6. getreigert.

Wieder ein **ἅπαξ λεγόμενον**, über dessen Bedeutung aber der Zusammenhang keinen Zweifel lässt (Vetter, S. 91, Z. 22):

„ ...'*estote prudentes*'. *Dies meinet nút eigenliche wis-*
„ *heit in unserme tútsche, sunder est ist also vil als* '*kún-*
„ *dekeit*', *daz ist : also ein mensche ein ding wol und dicke*
„ *versuocht het, so ist ime das wol kündig unde* [*er*] *het es*
„ *wol durchsehen und ist wol* **getreigert** *in den dingen*".

Im Augsburger Druck (fol. 60[d]), bei François (fol. 148[v]), bei Hamberger (II. 32) ist dieses Satzglied einfach weggelassen.

Lehmann (I, 97) gibt es richtig wieder durch:

„ ...und ist wohl *bewandert* in der Sache" [1].

[1] Strauch (a. a. O. S. 22) übersetzt durch „geprüft" und verweist auf Ch. Schmidts Wörterbuch.

VETTERS Varianten sind *getregert (91)* und *getreigiert (F)*, wozu wir noch die Lesart der *Wiener Hs. 2739* fügen wollen (fol. 142[d]) : *getreiret.*

Sie berechtigen uns das *g* als palatalen Engenlaut zu betrachten, wie oft ; z.B. zweigerleige, gefriget (26.19 u. ö.).

Vielleicht ist *getreiret* die ursprünglichere Form ? Ob ja, ob nein, das Wort ist wohl zum lat. *trahere* oder zum pop. lat. **tragere* zu ziehen, dasz sich in ***trayere**, **tray're, traÿre,* **treire**, *trere* verwandelt hat (HATZFELD & DARMESTETER II, 2178 und GODEFROY VIII, 1).

In der Tat kennt LEXER ein Zeitwort *trahieren* in der Bedeutung „ aussondern, auslesen" (vom Gelde ; vgl. STRAUCHS Übersetzung hier unten, welches auch in der kontrahierten Form **treieren** (lies tre-ieren) vorkommt ; hiervon ist unser Wort das regelmäszige Partizip :

getre-irėt = getrahieret

Das engl. *to train*, das franz. *(en)trainer* (HATZF. & DARM. I, 918) sind von dem nämlichen ursprünglichen Sinne „ ziehen" zu dem jetzigen gelangt, nl. : *durch besondere Übungen zu etwas vorbereiten* ; von diesem ist aber nur ein kurzer Schritt zu dem von *getreigert : in etwas beschlagen, bewandert.*

Das afr. *train* hatte übrigens eine Bedeutung, die an die sinnliche des Stammes *-wander-* erinnert, denn laut GODEFROYS Wörterbuch (VII, 786) hiesz es u. a. : *vagabondage.* d. i. ' *Bummel, Wanderung* '. Es wird jedem ein Leichtes sein, ähliche semantische Entwicklungen zu finden und mehr Beobachtungen dieser Art zu machen, die unsre Erklärung stützen würden.

Wäre vielleicht auch das ndd. *treresch* : astutus, callidus, *versutus (pejorativ !)* (¹) *heranzuziehen ?*

Oct. 1922 (²). A. L. CORIN.

(¹) LÜBBEN, 416. Dort auch noch : *trérerie* = Gaunerei, Gaukelei, Glückspiel.

(²) [Am 18 Nov. 1926 bei der Redaktion eingegangen. — L. GR.].

An obscure Phrase of Pascal

„La nature de l'homme se considère en deux manières : l'une selon sa fin, et alors il est grand et incomparable ; l'autre selon la multitude, comme on juge de la nature du cheval et du chien, par la multitude d'y voir la course, *et animum arcendi* ; et alors l'homme est abject et vil." (Ed. Havet, I, 10).

Pascal adds that these two ways of judging have caused great dispute among the philosophers. The interpretation of the words has caused no less discussion among the commentators, and no explanation seems entirely satisfactory. I would therefor offer one, based upon the thoughts immediately preceding and following in the Havet edition.

In I, 4, we read : „La grandeur de l'homme est si visible, qu'elle se tire même de sa misère. Car ce qui est nature aux animaux, nous l'appelons misère en l'homme, par où nous reconnaissons que sa nature étant aujourd'hui pareille à celle des animaux, il est déchu d'une meilleure nature qui lui était propre autrefois." — In I, 5, Pascal says : „Nous avons une si grande idée de l'âme de l'homme, que nous ne pouvons souffrir d'en être méprisés, et de n'être pas dans l'estime d'une âme ; et toute la félicité des hommes consiste dans cette estime." — The same idea is carried on in I, 5 bis, which begins : „La plus grande bassesse de l'homme est la recherche de la gloire..." — Finally in II 1, we read : „Nous ne nous contentons pas de la vie que nous avons en nous et en notre propre être : nous voulons

vivre dans l'idée des autres d'une vie imaginaire, et nous nous efforçons pour cela de paraître. Nous travaillons incessamment à embellir et à conserver cet être imaginaire, et nous négligeons le véritable.... Grande marque du néant de notre propre être, de n'être pas satisfait de l'un sans l'autre, et de renoncer souvent à l'un pour l'autre!"

Hence in I, 10, I take *fin* to be the goal of the divine part of man's nature which is known to God. This part corresponds in a certain sense to *l'être véritable* of II, 1. Man is *grand et incomparable* because Christ shed his blood for him, and the chosen few will return to the perfection from which Adam's fall caused humanity to decline. But man's nature may be judged in another way — by his reputation among his fellows — for corrupt human nature seeks the applause of men (I, 5), and in this, *sub specie aeternitatis*, man is *abject et vil*. *Par la multitude* then, I take to be the human judgement of men, the number of their admirers, their fame and earthly glory. The excellence of a horse is judged by the size of the crowd he may attract while racing; a dog's excellence is judged by the admiration his skill as a hunter (Havet), or as a watch-dog (Brunschvicg), may win him. But these qualities are *nature aux animaux* (I, 4), and to judge man by similar qualities is to judge him by his lower nature. For that which in man attracts the admiration of the multitude is parallel to instinct in animals, and, rightly understood, is *misère en l'homme*.

The exact grammatical construction of the words *d'y voir la course* is difficult to explain. If this is the correct reading, it would seem to represent merely a jotting which Pascal meant to develop. Havet says: „Si c'est bien là le texte, cette phrase barbare ne peut-elle s'entendre ainsi: par la multitude des cas qui se présentent d'y voir la course, etc.? On a substitué *l'habitude*." — Brunschvicg comments: „*De* suivi de l'infinitif est employé par Pascal comme *de ce que* aux fragments 393

et 559 dans le sens de *par le fait que*.... La phrase doit donc être conservée, et elle est aisée à entendre : *multitude* s'oppose à *fin*, comme la généralité des cas, qui définit la nature réelle, à la nature idéale, qui est notre destinée véritable." (1) — Without attempting to explain the grammatical construction, I take the meaning to be : *par la multitude qui s'assemble pour voir la course*. *Y* must then refer to the *champ de course*.

BENJAMIN MATHER WOODBRIDGE.

Reed College, Portland, Oregon, U. S. A.

(1) *Pensées et Opuscules*, N° 415. Brunschvicg places a comma between *multitude* and *d'y voir la course*. — It is a pleasure to thank Professors C. H. C. Wright and A. Morize for helpful criticism of this note.

Woordgeographische Studiën (1)

II.

De Nederlandsche benamingen van den aardappel

De aardappel, alhoewel reeds in de 16e eeuw in Europa ingevoerd, werd slechts in den loop der 18e eeuw, vooral na de hongerjaren 1740 en 1772, een alomverspreid volksvoedsel. De naam *aardappel* is echter in het Nederlandsch veel ouder, maar werd op geheel andere vruchten toegepast. De veelvuldige aanwendingen van het woord *appel*, waarvan de

(1) Zie onze taalkaart: *De namen van de roode aalbes „ ribesrubrum " in Zuid-Nederland*, (Leuv. Bijdr. XVI, 43 en vgg. en XVII, 36 en vgg. en Meded. van de Zuidnederl. Dialectcentrale nrs 4 en 5). — Onze eerste bedoeling was dan ook van het woord *aardappel* een Zuidnederlandsche kaart op te maken met ons eigen materiaal; de bereidwillige hulp die wij van verschillende zijden hebben ondervonden heeft ons toegelaten dit plan aanzienlijk uit te breiden: voor Noord-Nederland stond Dr. KLOEKE ons de woordenlijst af (± 90 plaatsen), ingezameld met het oog op de Kontinentaal-Germaansche kaarten, ontworpen door het Marburgsche taalatlasbureau. (Zie Leuv. Bijdr., Bijbl., XV, 1 en Meded. nr 2); voor het Duitsche gebied maakten we gebruik van de *Kartoffel*-kaart door Dr. MARTIN opgemaakt op grond van dezelfde enquête (Teuthonista, II, 1925-1926, 64 vgg.); voor Wallonië verstrekte de heer J. HAUST, redacteur bij het Dictionnaire Wallon ons gegevens: deze werden op zeer waardevolle wijze aangevuld door een onderzoek over het nauwkeurig verloop van de *canada-krompire*-grens door Dr. PAUWELS (Chimay). Over de Zuidnederlandsche en Rijnsche aardappelnamen verscheen een opstel van TH. FRINGS (Festschrift Behaghel, 1924 blz. 194-232); wij hebben het aldaar aangewende materiaal (hoofdzakelijk op de bestaande dialectwoordenboeken en -grammatica's berustend) buiten beschouwing gelaten, omdat ons voor Zuid-Nederland gegevens uit meer dan 300 plaatsen ter beschikking stonden.

beteekenis dus zeer ruim en elastisch is geworden, maken het begrijpelijk dat de naam *aardappel* gedeeltelijk werd aanvaard voor de nieuwe vrucht. Toch kreeg hij een geduchten mededinger in *patat :* dit is een Spaansch woord *(batata)* van Amerikaanschen oorsprong. Fr. *patate* is niet „aardappel" (solanum tuberosum), maar „zoete aardappel" (ipomaea batatus) die uit Indië werd ingevoerd en vooral in Zuid-Frankrijk wordt gegeten.

In Zuid-Nederland is *patat* de meest gebruikte term ; deze heerscht in geheel Vlaamsch-Brabant, in Antwerpen, in een helft van Oost-Vlaanderen tot westelijk Gent, van Zeeuwsch-Vlaanderen (oostel. van den Braakman) en de boven-Schelde. Rechts en links en ten Noorden van dit homogene *patat* gebied liggen gebieden waar dit woord gebezigd wordt naast vormen van *aardappel;* in de westelijke helft van Oost-Vlaanderen en in bijna geheel West-Vlaanderen vinden we een groot aantal plaatsen die *patat* en *erpel* [*ęrplə*] naast andere die *erpel* alleen gebruiken. Hetzelfde doet zich voor in de westelijke helft van Belg.-Limburg, waar *patat* gebezigd wordt naast de Limburgsche vormen van *aardappel :* [*japl, jātapl, jẹtapl*] enz.; ook in westelijk Noord-Brabant vinden we zulk menggebied. De vraag rijst onmiddellijk: is *patat* actief of passief in deze menggebieden, d. w. z. duidt deze vermenging op een expansie van *patat* naar Oost, West en Noord, ofwel wordt dit woord van deze drie zijden bestookt door *aardappel*, dat dus een vroeger *patat*-gebied zou binnengedrongen zijn van drie zijden tegelijk ? Dit laatste is zeker niet het geval : inderdaad het onderzoek wijst uit dat, ten minste in de Limburgsche en in de Oost- en Westvlaamsche dialecten die, naast *aardappel, patat* bezitten. dit laatste als meer beschaafd wordt beschouwd [1], daarom wordt het door het *jongere* geslacht gemakkelijk aangenomen ; naar gelang de oudere generatie verdwijnt zal ze het als traditioneel gevoelde *aardappel* mee naar het graf sleepen. Daarenboven zijn er tot in het hartje van de provincie Antwerpen overblijfselen van een vroeger *aardappel*-gebied : Vorselaar en Grobbendonk gebruiken

[1] Dit geldt vooral voor de kleine steden (Blankenberge, Torhout en Roeselare) die als kultuurhaarden (betrekkelijk gesproken) een groote expansiekracht bezitten.

den eigenaardigen vorm *petappel* [*pətapl*] een compromisvorm tusschen *aardappel* en *patat*, ontstaan uit den strijd der twee vormen; de laag *patat* heeft hier een oudere laag *aardappel* overdekt.

De twee vooruitstekende punten van het *patat* + *erpel*-gebied die in West-Vlaanderen tot aan de Fransche grens reiken zijn dus de vooruitgeschoven posten van het *patat*-leger waarvan het gros nog ligt achter de lijn Braakman-Gent-Bovenschelde. In het Oosten ligt het voorloopig langs de groote Limburgsch-Brabantsche taalgrens die ongeveer met de grens van het oude prinsbisdom Luik samenvalt, maar heeft reeds vasten voet gevat in St-Truiden en Hasselt: deze liggen binnen de *patat* + *aardappel*-grens die in het Noorden naar het Oosten ombuigt en de Maas juist boven Maaseik bereikt. Maar de veroveraar is reeds op belangrijke punten binnengedrongen: in Tongeren en Maastricht blijft *aardappel* het gewone woord, maar *patat* sluipt binnen onder den vorm van *patates frites*. Hier heeft *aardappel* dus een gedeelte van zijn begripsinhoud moeten afstaan aan den nieuweling; zulke *begripsrepartitie* kan leiden tot een definitieve splitsing van het begrip over de twee woorden, die dan naast elkaar blijven bestaan, maar kan ook het eerste stadium zijn van een volledige verdwijning van het oude woord ten voordeele van het nieuwe. Het is waarschijnlijk dat dit laatste zal gebeuren: *patat* schijnt een buitengewone expansiekracht te bezitten zooals uit al het bovenstaande blijkt. Deze heeft dit woord aan verschillende oorzaken te danken: ten eerste het is een karakteristieke, gemakkelijk uit te spreken vorm met zeer uniforme uitspraak; *aardappel* heeft daarentegen vormen aangenomen, zoowel in West-Vlaanderen als in Limburg (zie hierboven), die tot de verbeelding niet meer spreken, omdat de bestanddeelen *aarde* en *appel* er niet meer in herkend worden; daarom hebben deze woorden weinig weerstandsvermogen [1]. Men denke daarenboven aan de eigenaardige toestanden onder de Duitsche bezetting: de groote aardappelnood en de daaruit ontstane enorme sluikhandel hebben gedurende verschillende jaren de *patat*-sprekers uit de groote

[1] Gilliéron noemt „muiilés phonétiques" de woorden die door samentrekking en vervorming hun weerstandsvermogen hebben verloren.

steden van het centrale gebied als sprinkhanen naar de andere, meer excentrische streken doen uitzwermen; het vervoer per spoor of buurtspoor was uitgesloten, met karren was het zoo goed als onmogelijk; briefwisseling over dit netelige onderwerp werd vermeden wegens de censuur: alle onderhandelingen waren mondeling en het vervoer geschiedde veelal op menschenschouders; de aardappelnamen hebben dus hier een bijzonder gunstig tijdvak beleefd voor hun verdere ontwikkeling: het tempo van den vooruitgang van *patat* zal zich dus versneld hebben. Ook in Noord-Brabant is een menggebied, maar hier is de toekomst van *patat* veel minder schitterend; in het ééntalige, op onderwijsgebied zeer ontwikkelde Noord-Nederland, zal het schoolwoord *aardappel* zich niet verder laten achteruitdrukken: het tegenovergestelde is te verwachten.

Terloops wijzen wij er op dat ook in Wallonië *patate* een belangrijk gebied beslaat en zijn geburen *pomme de terre* (een klein gebied westelijk van Ath) en *canada* (Oostelijk Waalsch-Brabant, westelijk Luik en Namen) bestookt, alhoewel in veel mindere mate dan in de Vlaamsche dialecten.

Een ander Waalsche vorm is van belang voor ons: het is het Luikerwaalsch *crompire* [*krǫ̃pīr*]; zijn gebied vormt ongeveer een rechten hoek, waarvan eene zijde de Limburg-Luiker taalgrens volgt en de andere westelijk van Borgworm bijna verticaal neervalt op de Fransche grens. Dit is een wig in het Romaansche taalgebied gedreven door een forschen stoot van het Duitsche *Grundbirne*, naam die in een groot gedeelte van Middel- en Zuidduitschland aan den aardappel wordt gegeven. Het Waalsche *crompire* is op zijne beurt in eenige der Nederlandschsprekende plaatsen gedrongen in het N. O. der provincie Luik: deze hebben [*krompīr*].

Dat zij het woord niet rechtstreeks uit het naburige Aken (dat ook *Grundbīrne* heeft) hebben overgenomen, blijkt uit den vorm zelf; Duitsche woorden zouden door deze bevolking, die het Hgd. zeer vlot spreekt, ongewijzigd worden overgenomen. Merkwaardigerwijze hebben Eupen, Balen en Welkenraad aan den aardappel den naam [*kropę̄t*] gegeven, waarmee in het Luikerwaalsch een *boon* word bedoeld; misschien is dit woord ontleend met deze laatste beteekenis, maar heeft dan de beteekenis van aardappel gekregen, toen

de rol die de boonen in de volksvoeding speelden door de aardappelen werd overgenomen.

Geheel Noord-Nederland vormt een bijna homogeen *aardappel*-gebied : toch vertoont het een paar merkwaardige eilandjes : [*pətǭtər*] ([1]) treffen we aan in Zwolle, en in Wildervank (Z.-O. van Groningen) is [*pətatərs*] gebruikelijk naast *eerappel*; in deze laatste plaats merken we het tegenovergestelde op van hetgeen we in het Oost-Westvlaamsche menggebied hebben waargenomen : de oude menschen zeggen nog niet *eerappel.* Hier heeft dus een oudere *patat*-laag bestaan, waarvan deze twee vertegenwoordigers de laatste overblijfselen schijnen te zijn. Ook hebben enkele plaatsen *piepers* (zie de Kaart); het Woordenboek der Nederl. taal veronderstelt dat dit oorspronkelijk de naam voor kleine aardappels moet geweest zijn; *pieper* wordt veelvuldig gebruikt „in toepassing op personen en zaken die klein in hun soort zijn" (Dl. XII, 1549); ook hebben aardappelen dien naam nog in het Hollandsche leger.

Uit Bloemendaal (benoorden Haarlem) wordt gemeld dat *pieper* ruw klinkt naast [*ērəpəl*], maar dat [*ārəpəl*] het mooiste van de drie is : *pieper* is dus hier de plaats aan 't ruimen voor vormen, die al meer en meer op de schooltaal gaan lijken.

Ten slotte is het Duitsche *kartoffel* gebruikelijk te Limbricht (Limburg) ; andere vormen hiervan : *tuffel* of *toffel* hoort men te Losser en te Oldenzaal (benoorden Enschede) bij de Duitsche grens : het beschaafde *kartoffel* zal wel van Aken naar Limburg overgewaaid zijn; *tuffel*- en *toffel*-vormen komen aan de overzijde van de Duitsche grens ook voor, naast menigvuldige andere ; het Duitsche gebied, dat op onze kaart voorkomt heeft bijna uitsluitend *aardappel*-vormen (*erdapfel, herdapfel,* enz,) ; daarom hebben we dit horizontaal gearceerd. Verder oostwaarts treffen we dan allerlei verminkte vormen van *kartoffel* aan (*katoffel, kantoffel, toffel, tüffte,* enz.), alsook zeer merkwaardige compromisvormen als *erdtoffel* uit *erdappel* + *kartoffel* en zelfs *patoffel* naast *petuffel* en zelfs *pantüffel* uit *patat* + *kartoffel;* ook hier heeft dus een oude *patat*-laag bestaan.

L. Grootaers.

([1]) De *patat*-eilandjes zijn door vertikale streepjes aangeduid.

Over Beatrys (1)

II. DE INTERPOLATIES DER BEATRIJS

Dat de Beatryslegende, toen ze werd overgeschreven in het eenige ons tot nog toe bekende handschrift, uit den Haag, reeds in haren Nederlandschen vorm een „geschiedenis" achter den rug had, schijnt mij twijfelloos. De schrijffouten tot in de rijmen toe en onderscheidene korrupte plaatsen, die, of met de grammatica of met de logica in strijd waren, hebben dit duidelijk bewezen.

Deze stelling verder uitwerken en aantoonen dat die „geschiedenis" over ettelijke jaren te verdeelen valt, vermits we in ons dichtstuk tal van interpolaties, ja zelfs 'n vrij aanzienlijk toevoegsel aantreffen, ja, wellicht 'n omwerking kunnen bewijzen, is het oogwit van deze tweede studie. Zoodat het niet uitgesloten is, dat we aan de hand van déze gegevens de Beatrys 'n heel eind vóóraan brengen in de Middelnederlandsche Letterkunde.

A. EIGENLIJKE INTERPOLATIES

1) In vers 405 en vgl. zegt de dichter dat Beatrys en haar minnaar in 'n stad kwamen waar het hen zoo beviel:

Dat siere bleven der iaren seven...

(1) Zie: LEUVENSCHE BIJDRAGEN 1926, 1e aflevering.

Ende wonnen II kinder samen.
Daer, na den seven iaren

worden ze arm, hij verlaat haar, nu leeft Beatrys in zonden.

v. 454 Want men seit ons overwaer
Dat si lange seve(n) iaer
Ghemene wyf ter werelt ghinc...
464 Wat holpt al vertelt
Die scamelike sonden ende die zwaer
Daer si in was XIIII iaer

Eerst mag men opmerken dat het niet waarschijnlijk is, dat de origineele tekst *hier* XIIII had. VII schijnt veeleer van pas. Immers in de verzen 432-464 is er enkel spraak van de *tweede* zevenjarige periode. *Wat holpt al vertelt* slaat op *die scamelike sonden ende die zwaer*. Met deze woorden echter omschrijft de dichter waarschijnlijk niet de 7 jaar van haar echtelijk leven. Indien men deze verbetering in v. 466 aanneemt, zal men ook geneigd zijn in v. 475 te lezen : Bi ghetale VII iaer. Maar 'n aandachtig onderzoek doet ons daar XIIII verkiezen; immers heel den tijd harer afwezigheid uit het klooster heeft de non *die seven ghetiden van onser vrouwen* gelezen (v. 470) en omtrent deze XIIII jaar zegt de schrijver dan ook enkel: *uten sondeliken daden*. Intusschen zal de volgende passus ons nog beter inlichten omtrent deze moeilijkheid.

2) V. 472-82 luiden als volgt:

Dat sise moeste bekeren
Uten sondeliken daden.
Daer si was met beladen
475 Bi ghetale XIIII iaer ; (of :)
Dat segghic u overwaer
Si was seven iaer metten man
Die II Kindre an hare wan
Diese liet in ellende
480 Daer si doghede groet meswinde
Dierste VII iaer hebdi gehoert
Verstaet hoe si levede voert.

Deze verzen werden het eerst door DE VRIES als 'n invoegsel beschouwd (1).

En feitelijk, daargelaten dat ze eene herhaling zijn van het vroeger vertelde (de Beatrijsdichter is sober) en enkele verzen ervan in dezelfde bewoording als vroeger (v. 455-6 met v. 475-6), het voorlaatste vers: *Dierste VII iaer hebdi gehoert* is lijnrecht in tegenspraak met v. 466 en 475 (zelfs indien men daar lezen wil: VII iaer), vermits de *twee* zevenjarige perioden, de tweede echter veel korter dan de eerste (en dit om reden v. 464) reeds afgehandeld zijn. Het laatste vers: *Verstaet hoe si levede voert* is eveneneens ongetijmd, want v. 483 luidt: *Als die XIIII iaer waren gedaen*, en er is dus geen spraak van de *VII iaer hoe si levede voert.*

Nochtans, er zijn bezwaren. De stijl der „interpolatie" toch is in den aard der Beatrys, wegens den vorm kon men ze allicht aan den dichter toekennen. En, schrapt men vzn. 475-6 dan hapert er iets in den tekst:

v. 472 Dat si (Maria) se (Beatrys) moeste bekeren
Uten sondeliken daden
Daer si was met beladen

Met dit laatste vers is nu 't volgende

Bi ghetale XIIII iaer

zoo innig verbonden, wat den zin en het oratorisch moment betreft, en met *dit* laatste is het volgende

Dat segghic u over waer

(*dat* i. e. dat B. de 7 getijden las) ook weer zoo verknocht, dat men deze twee verzen gevoeglijkst moet laten staan. Er schijnt zelfs 'n tegenstelling tusschen

v. 455 Want *men* seit ons overwaer

en

v. 476 Dat segghi*c* u overwaer

(1) *Tijdsch. v. N. Taal en Letterk.* VI. bl. 159. „Flauwer inlapsel heeft zelden een afschrijver in eenigen tekst ingeschoven, men schrappe gerust deze 8 (475-82) verzen."

te bestaan, die waarborg geeft voor de echtheid.

Het helpt natuurlijk niet met K. L. te lezen :

Dat sise moeste bekeren
Uten sondeliken daden.
Daer si was met beladen
Bi ghetale XIIII jaer ;
Dat segghic u over waer.

Nog minder voldoen Jonckbloet en anderen met hun punctuatie

Uten sondeliken daden
Daer si was met beladen
Bi ghetale XIIII iaer.
Dat segghic u over waer
Si was seven iaer metten man

Want leest men zoo, dan is : *Si was seven iaer metten man*, en het volgende : *Dierste VII iaer hebdi ghehoert, verstaet hoe si levede voert*, dan is dat alles de verwachte uitleg der *XIIII iaer* uit v. 475, en kan dus dit vers 475 en dan ook de volgende niet van de vorigen worden gescheiden. De passus hangt dan zoo eng mogelijk met het vorige samen en 'n interpolatie is onwaarschijnlijk, ofschoon de geopperde bezwaren alle blijven bestaan

Maar indien ik lees :

Dat sise moeste bekeren
Uten sondeliken daden
Daer si was met beladen
Bi ghetale XIIII (VII) iaer
Dat segghic u over waer.

is de zin bevredigend.

Dit laatste vers slaat terug op v. 469-70 waarin gezegd wordt dat Beatrys heel haar zondig leven dóór, getrouw de 7 ghetiden van O. L. V. las, *opdat si se...*

Beladen heeft de gewenschte bepaling : *Bi ghetale XIIII iaer*, en het slotvers: *Dat segghic u overwaer* is niet van belang noch zin ontbloot ; trouwens het geeft 'n heel aannemelijke tegenstelling met v. 455.

Indien we nu de verzen :

Si was seve(n) iaer metten man
Die II kindren an hare wan
Diese liet in ellinde
Daer si doghede groet meswinde
Dierste VII iaer hebdi ghehoert
Verstaet hoe si levede voert (vgl. v. 81),

die, alhoewel op deze plaats onmogelijk, in niets wat stijl of vorm betreft 'n interpolatie verraden, eens verplaatsten na vers 432, dat de ontrouw, het vertrek van haren minnaar en de droefheid van Beatrys besluit met de woorden :

Daer bleven met hare ghinder
Twee uter maten scone kinder.

daarop lieten volgen :

Si was seven iaer metten man
. . . . . . meswinde,

dan leverde dit natuurlijk 'n heel afgerond en logisch geheel.

Als slot van deze episode hadden we dan :

Dierste VII iaer hebdi ghehoert
Verstaet hoe si levede voert

Deze overgang tot het verhaal der tweede 7 jaren is allerdings gewenscht en het feitelijk verhaal ervan vangt dan ook aan met v. 433.

Si sprac hets mi comen soe...

Dan is ook die aanvang dezer onderafdeeling : v. 433 : *Si sprac...* niet meer zoo plots en zonderling als nu, en v. 483 : *Als die XIIII iaer waren gedaan*, volgt dan ook wel op v. 476

Bi ghetale XIIII iaer.
Dat segghic u over waer.

Verzen 466 en v. 475 zijn met hunne XIIII iaer dan veel minder vreemd, en kunnen de moeilijkheden die wij

omtrent XIIII hebben geopperd makkelijker bij zijden worden geschoven, inzonderheid als we *scamelike* zonden in verband brengen met de eerste 7 jaar, en die *zwaer* (sonden) met het ontuchtig leven.

Hoe een bewerker of de schrijver van het Haagsche hsch. er toe kwam v. 477-82 uit hun verband te rukken, blijkt niet op het eerste zicht; ik heb liever geen gissingen te maken, maar het lijkt me duidelijk genoeg, dat tegenover het al te strenge oordeel van De Vries de verplaatsing van den passus alle groote bezwaren heeft opgeheven, al blijft het dan nog waarschijnlijk dat hij niet heelemaal oorspronkelijk is.

3) Het gebed echter dat Beatrys v. 205-22 in den mond wordt gelegd, vertoont volgens mij onloochenbare sporen eener omwerking.

Beatrys knielt *in den coer* (v. 200) *voerden outaer* (v. 203), dus voor den hoogen altaar en het Tabernakel. Daarom is het vreemd dat zij *hier* haar gebed even zoo goed als in v. 227... wanneer ze voor het Mariabeeld knielt, buiten het koor (uten core v. 223), *tot Maria* richt.

Daarenboven de uitdrukking: *Maria moeder soete name*, alhoewel nog van elders bekend, past beter op Jesus. Ook is het moeilijk aan te nemen dat de non van Maria kon zeggen:

> Ghi kint wel in allen uren
> Smenschen herte ende syn wesen (v. 209-10)

wat 'n attribuut der Godheid is ([1]).

Evenzoo v. 214. *Dat ic der werelt* (en niet U) *dienen moet*, is toepasselijker op God dan op Maria. Er is tegenstelling tusschen wereld- en Godsdienst.

Ten slotte het plotselinge overspringen met v. 215 van *Maria* op *Here lieve* is verdacht.

Opmerkelijk heeft het Katwyksche handschrift eerst 'n

([1]) Cf. v. 76-7, daar wordt het van God beweerd, dus ook wel hier. Het bijwoord in v. 204: *met groten vaer*, tegenover dit van v. 257: *onversacht* versterkt nog onze meening.

bede tot Jezus, vóór het Tabernakel, dan tot Maria vóór het genadebeeld. Heeft wellicht het Katwyksche proza 'n Beatrysch. benuttigd, waar er nog geen omwerking had plaats gehad? De Dusseldorfsche bewerking is wel niet zoo uitdrukkelijk, maar er wordt toch ook gewag gemaakt van een gebed vóór den gekruisigden Jezus en van 'n aanbeveling tot Maria.

Ik stel dus voor in v. 205 te lezen: *Lieve Here (Jesus) soete name...* De verzen 215-222 heeft men, zoover ik weet, niet verdacht. En toch! Als ik v. 74-80, het eerste gebed van Beatrys tot de Godheid, kort en bondig, met dit tweede, langdradiger vergelijk, en het stel tegenover het derde gebed tot Maria 227-232, dan valt mij de onevenredigheid reeds op. In de drie gebeden zijn de motieven dezelfde *a)* ik heb vruchteloos gepoogd de bekoring te overwinnen *b)* ik ben haast buiten zinnen *c)* moet dus uit het klooster. De uitdrukkingswijze is erg verwant.

Maar buitenissig klinken wel in v. 216-22 de twee dieven, en Lazarus! De chronologie is er alvast niet in orde ter wille van het rijm: *lieve... dieve*, en het innerlijk verband met het eerste gedeelte van het gebed is duister. Ja er is zelfs 'n tegenstrijdigheid tusschen v. 208

Ghi kint wel in aller uren
Smenschen herte ende syn wesen

en v. 220: *Soe moetti kennen minen noet*, afgezien van het feit dat dit vers niet erg logisch samenhangt met de twee dieven en Lazarus. Ten slotte zijn er nog bezwaren tegen v. 222

Ic moet in swaren sonden sneven

In sonden sneven voor: in zonden vallen, is zeker niet gewoon; daarbij *ic moet*, is wel wat hard. Valt er niet te lezen:

Soe moetti (= moghedi)
mine mesdaet mi vergheven
In (= ic ne) moet in swaren sonden sneven
(opdat ik niet)

De vraag blijft intusschen open of v. 215-22 niet als onoorspronkelijk dienen geschrapt, de overgang tusschen 214 en 223 stoot op geen moeilijkheid. Ik meen, en het vervolg moet het uitwijzen, dat Beatrys in den loop der XIII-XIVe eeuw door 'n al te ijverigen Mariavereerder op onderscheidene plaatsen is... bewerkt en... bedorven.

4) Van vers 491 tot 552, dus 60 verzen lang, krijgen wij 'n gebed van Beatrys tot O. L. V. te hooren. Dat dit gebed langer uitvalt dan vóór de zonde in v. 205-232 is psychologisch heel gegrond, maar toch is het niet in verhouding tot het dichtstuk, en niet in overeenstemming met den trant van den dichter. Men weet dat v. 493, 502, 517, 527, door de Vries of Jonckbloet verbeterd werden, en nog menig andere bijzonderheid trekt onze aandacht in die 40 eerste verzen; maar de twintig overblijvende v. 534-52 komen me uiterst verdacht voor om de volgende redenen:

A) Heel dit slotgebed is feitelijk niet zoozeer uit het hart of den mond van Beatrys als uit de pen van 'n dichter, en wat nog erger is, niet zoo zeer tot O. L. V. als wel tot den lezer gericht.

a) B. v. v. 534-9 die herhaaldelijk de verzekering geven dat hij die tot (546-52) Maria dagelijks bidt, zal gehoord worden

b) v. 540-5 waarin de lof van het Ave Maria wordt verkondigd is hier eveneens én onwaarschijnlijk in 't gebed van Beatrys, én enkel voor den lezer bestemd.

c) In v. 470 wordt heel duidelijk gezegd, dat Beatrys gedurende 14 jaar alle dagen de 7 ghetiden van O. L. Vrouw las, wat voor 'n kloosterzuster heel gewoon klinkt. Trouwens de groote alomverspreide devotie tot het Ave Maria dateert hoofdzakelijk uit de XIV-XVe eeuw; daarom zijn de bovenvermelde verzen dubbel verdacht.

In v. 528 word herhaald:

Vrouwe ghedinct dat ic las
Tuwer eren een ghebede

waardoor het *ghebede* wél de VII getijden, maar niet het of één Ave Maria kan worden verstaan.

Toch zegt v. 534 (met 'n herhaling van wat reeds *implicite* stond in v. 528)

> En bleef hem nye onvergouden
> die u gruete maget vrie
> Alle daghe met ere ave Marie,

wat m. i. voorzeker 'n bijvoegsel is, en in strijd met het opzet en de uitdrukkingen van den oorspronkelijken dichter. Ja vers 537 gaat dan nog verder met te beweren dat het Ave Maria het eigenlijke gebed is tot de Moedermaagd:

> Die u ghebet gherne lesen

wat én met het oog op de XIIIe-XIVe eeuw en op de nonne Beatrys voorzeker allerverdachtst is.

B. Indien al deze uitingen toch werkelijk aan Beatrys moeten worden toegeschreven, dan kunnen ze niets anders beteekenen dan: dus *a fortiori* zal *ik* worden geholpen, die alle dagen de 7 ghetiden las, hetgeen in haren droeven moede en toestand ongerijmd moet heeten. Ja nog ongerijmder klinken vers 538-40

> Si moeghen wel *seker* wesen
> Dat hem daer af sal comen vrame

als ik deze uitlating vergelijk met v. 494, 502, 509, 516, 530-2, waarin vrees en klacht de bovenhand heeft. Daarom juist stuitte het me tegen de borst dat in de v. 535-52 Beatrys het persoonlijke dat ze tot dan toe in haar gebed had bewaard (v. 494, 8, 501, 10, 25, 27, 31) prijs geeft voor het veralgemeende: hi, die, sie, elken (v. 535, 7, 8, 48, 50), wat ik zoo onpsychologisch vond, dat ik, van meet af aan, het oorspronkelijke van v. 532-52 in twijfel heb getrokken.

5) Met vers 622 begint weer een langer gebed van Beatrys tot en met v. 666. Uit 'n aesthetisch oogpunt zijn die gebeden langdradig, ze harmonieeren niet met

den vluggen vertaaltrant van den dichter. Daarenboven stooten we bij de ontleding op de volgende ongerijmdheid

622-30 zijn tot Maria gericht

631-61 tot Jezus, en in die twee gebeden is duidelijk uitgezegd dat Beatrijs wel voorspraak van Maria verwacht, maar genade en vergeving alleen van God, door de bemiddeling van Jezus Christus en zijn alles overtreffende goedertierenheid. Dit laatste wordt uitvoerig toegelicht door het voorbeeld van Gisemast (642-57) (1).

Met v. 663-66 richt ze zich opnieuw tot Maria. Dat, hier althans, het woordje: Vrouwe (v. 663) door 'n opzettelijke verandering is binnen gesmokkeld lijdt geen twijfel. Eerst, die terugkeer tot Maria na het lange gebed aan Jezus, dat hier hoofdzaak is, klinkt erg ongerijmd; want v. 662-66 zijn het besluit, de conclusie van het gebed tot Jezus. Verder, van Maria te zeggen: *Dar was nye soe grote sonde U ghenaden en gaen boven* is te gewaagd, zoo niet verkeerd; *ontfermecheit* is ook bezwaarlijk op Maria toepasselijk (v. 658).

6) We kennen den Beatrys-dichter als 'n fijnzinnig kunstenaar, die de mirakelen niet vooraftrompet als vele middeneeuwers. Daarom zei hij met zooveel aandrang v. 247

> daer omme si ghedinc
> Waer omme dat si die slotel *daer* hinc, d. i.:

enkel en alleen opdat men den sleutelbos van de sacristie nergens zou zoeken. Beatrys denkt er in de verste verte niet aan, dat Maria ooit er op zou kunnen ingaan die sleutels aan te nemen, en... haar kosterinnenambt te vervullen... Wij ook niet. Zelf na v. 600-615, alhoewel men iets begint te vermoeden, is men nog niet „wijzer".

Daarom stond ik al vroeger weifelend tegenover de verzen 681-85

(1) Men kent de zonderlinge vergissing van Jonckbloet, die meende dat er hier van twee begenadigden spraak was.

Al dyn abyt vinstu weder
Ligghen opten outaer neder
Wile covele ende scoen
Moghedi coenlyc ane doen [1].

Dit voorzeggen is wel niet ongerijmd, immers aan den inhoud ervan mocht én moest Beatrys denken ; vond ze geen nonnekleeren dan zou ze wellicht aanstonds worden opgemerkt en verraden. Maar het bevreemdde me, dat, bij de derde vermaning, de hemelsche bode er nog eens op terug komt

v. 757-60 Ghi vint die dore op ende wide ontdaen
Daer ghi wilt moghedi gaen
U abyt vindi weder
Ligghende opten outaer neder.

Het eerste bevel in de nachtelijke verschijning is uitvoerig, dat is wel te begrijpen, het tweede kort en gebiedend (726-30), het derde diende eveneens zoo of nog korter te zijn (v. 752-60).

Dit alles bevreemdt me ; want hoe deze dubbele voorspelling gerijmd met de zeer zeker origineele verzen 800-04

God Here ik bidde u met vlite
Hulpt mi weder in minen abite
Dat ic over XIIII iaer
Liet ligghen op onser vrouwen outaar
Snachts doen ic daenen schiet

Dit gebed zou Beatrijs wel niet verricht hebben, had men haar *twee* keer zoo uitdrukkelijk voorspeld en verzekerd, dat ze omtrent haar kleeren *niet* hoefde bezorgd te wezen, dat ze *nog* op de plaats lagen waar zij ze gelaten had [2]. Immers de vervulling van de eerste voorspelling dat ze (v. 677) de deuren zou open vinden, moest haar ook de zekerheid geven, dat indien het overige

(1) Ik kom hier in mijn derde studie op terug.
(2) Namelijk op het altaar van Maria.

voorspeld was, dit ook gebeuren zou. De herhaling van v. 755, met het zeer zwakke: *Daer ghi wilt moghedi gaen*, komt ons versterken in rechtmatigen twijfel. En zekerheid erlangen we wel, wanneer we aandachtig vers 804-8 hooren klinken:

Ic seght u sonder ghile
Scone covele ende wile
Vant si ter selver stede weder
Daer syt hadde gheleit neder.

Deze plechtige verklaring van den dichter *na* de voorzegging, *na* het feit is zoo onnatuurlijk mogelijk. Hoe veel psychologischer en kunstvoller, indien er slechts het allernoodwendigste aan Beatrys is mee gedeeld, zóó dat ze het *wagen* kan toch naar het klooster terug te keeren; en dan opvolgenlijk, haar eerste dankgebedje (v. 792-4) haar verdere onrust en smeeking, ten slotte haar vurige en wat uitvoerige dankbede (v. 810-831).

Men zal hebben opgemerkt, dat, in deze, voor haar huivering-wekkende episode van den nachtelijken droom en den terugkeer naar het klooster, de non Beatrys, evenals in het inleidend gebed, een heel katholiek standpunt heeft gekozen en volgehouden, met betrekking tot Christus, of God, den Gever en Middelaar, en Maria, de Voorspreekster en hulp. Vgl. inzonderheid vs. 624, 74, 85, 89, (721-2?) 729, 44, 7, 54, 65, 83, 92, 811, tegenover vs. 630-52, 653-66, 700, 703, 11, 728, 741, 765, 74, 5, 94, 99, 810, 19. Het is alles zoo spontaan en zoo echt en ook zoo juist, dat ik me niet meer wil wagen aan verbeteringen die ik jaren geleden als berechtigd aanzag b. v.

v. 729 Doet dat *Hi* u ontbiet (en niet: Si),
Ic ben *syn* bode en twivels niet (en niet: haer)
(Vgl. v. 741 *Here*)
of ook vs. *Heere* nu staet mi... (en niet:)
744-47 Ict mane u *Heere*, bi minen II kinden (Vrouwe)
Dat ghise...
(Vgl. v. 750 Van *godes* cracht)
t. slotte v. 754 Wat u *God* bi mi ontbiet (en niet: Maria)
(Vgl. v. 765 Dese stemme comt van *Gode*)

Juist deze twee laatste verzen :

Dese stemme comt van Gode
Ende es der maghet marien bode

belet ons zoo spitsvondig te zijn. Ze geeft de heele, puike oplossing omtrent heel den passus 622-830.

Dit echter belet niet dat ik critisch blijf tegenover de verzen :

v. 693-98 Maria es soe wel u vrient
Si heeft altoes voer u ghedient
Min no meer na dyn ghelike
Dat heeft de vrouwe van hemelrike
Sondersse over u ghedaen
Si heet u inden cloester gaen (1)

De herhalingen daar gelaten, kan ik me niet verbeelden dat *zulke* voorzegging niet in het minst haren invloed zou hebben doen gelden in het wederwoord van Beatrys (v. 701-720). Voeg daarbij dat de twee verzen 699-700 :

Ghi en vint nyeman op u bedde
Hets van gode dat ic u quedde

(die wél oorspronkelijk zijn) na het vers : *Si heet u inden cloester gaen*, erg hinkend achteraan strompelen, en de reeds afgeloopen mededeelingen weer opnemen.

Ik stel dus voor vers 693-8 te schrappen, en vs. 699-700 te laten volgen op 692, wat voortreffelijk past.

Want *a)* 693-8 staan lijnrecht tegenover vs. 685-92

Die slotele van der sacristien
Die ghi voer 't beelde hinct
Snachts doen ghi uut ghinct
Die heeft si *soe doen* bewaren
Dat men binnen XIIII iaren
Uwer nye en ghemiste
Soe dat yemen daer af wiste

Deze getemperde voorafschaduwing van het wonder past heel wel in den trant der Beatrys ; de heel prozaisch-

(1) Ook hier kom ik later op terug.

duidelijke mededeeling en beschrijving ervan in v. 693-8 strijdt er volop tegen. Trouwens: *Die heeft si soe doen bewaren Datmen...* is heel gelukkig gekozen, om te doen vermoeden, zonder de werkelijkheid te verklappen, wat er feitelijk heeft plaats gehad.

Vers 693-8 staan lijnrecht tegen: *Die heeft si soe* **doen** *bewaren....*

Wat noodzakelijk is om Beatrys tot het besluit te brengen terug te keeren en haar dien terugkeer als geen redeloos waagstuk te doen aanzien (Vgl. v. 706-7) dát wordt haar meegedeeld, het overige wordt enkel heel sober te raden gegeven. Het mirakel, de kern der Beatrys sproke, nu reeds, en zóó verklappen, strijdt met het kunstgevoel en met de kunstvaardigheid waar de Beatrysdichter zoo menig blijk van geeft ([1]).

De kloosterpoort en deuren zijn open; niemand weet iets van hare afwezigheid; hare slaapstede is niet ingenomen; de sacristiesleutelen zijn tot hare beschikking, goed bewaard, gebleven: dit is voldoende, dit is ook alles wat de dichter ons *nu* meedeelt. Heel bevreemdend dat Beatrijs, indien ze dan toch reeds weet dat Maria haar ambt 14 jaar lang heeft overgenomen, geen woordje van dank heeft als ze weer de sleutels aan haar eigen gordel hangt, bevreemdend, want toen ze de poorte en deuren open vond bedankte ze wel, eveneens wanneer ze weer haar kloosterkleed terugvindt — en dan uitvoeriger; wat mooi is. Dat handelen tusschen het spreken, dat spreken tusschen het handelen schetst hare bezorgdheid, angt, en steeds klimmende verassing. Zijn de hier gewraakte verzen toch oorspronkelijk dan kon de dichter vs. 857-8

Maria hadde ghedient vor hare,
Ghelyc oft si selve ware.

([1]) Ik vestig de aandacht op v. 776 8, die 'n hinderpaal uit den weg ruimen en 'n voorbode zijn van wat gebeuren gaat. Zóó verliet ze het klooster, zóó komt ze terug.

gerust weg laten; maar heeft hij het wonder enkel laten vermoeden, *dan* is deze laconische bemerking gewettigd, wat plaats, inhoud en vorm betreft.

7) Ten slotte, heel het gebed 703-20 is uitsluitend tot God gericht, als behoort, en opgevat als tot den persoon van Christus gesproken; het heeft 'n heel goed slot met v. 720-1

Soe dat ic mach sonder waen
Weder in minen closter gaen,

v. 733 sluit hier best bij aan:

Sanders snachts moghedi horen...

daarom aanzie ik vs. 722-3

Ic wilre over benedien
Eende loven altoes marien

als 'n interpolatie, van den al te ijverigen Mariavereerder die den oorspronkelijken tekst vermanianiseerd heeft op vele plaatsen.

Wie de Beatrijs ettelijke malen heeft overlezen, met het oog op de persoonlijkheid des dichters, krijgt den scherpen indruk dat hij 'n meester is geweest, ook omdat hij zich wist te beperken. Hoe prägnant zijn de 205 eerste verzen, hoe vol kernachtige levenswijsheid, die in hare bezonkenheid zich met het sobere vergenoegt; raak zijn de episodes, zou ik zeggen, van beschrijving en allerspontaanste bespiegeling die er innig mee in verband staat. Geen hiatus, geen slippertjes, alles marcheert op het doel af. Uit het gelouterd gemoed, dat zich sterk weet, en uit de tot klare rust gekomen uitbeelding rijst hier inzet, ontwikkeling en eerste knoop in dramatische beknoptheid. De samenspraken zijn én natuurlijk én bedwongen, en dat, waar de Middeleeuwers met kinderlijken eerbied naar opkeken, de Minne in het gemoed, en de Ridderlijkheid in het vertoon, zijn met zelden bereikte vaardigheid geschetst en uitgewerkt. Daarenboven het algemeen menschelijke is met 'n paar fijn gebeeldhouwde trekken, door 'n meesterhand vastgelegd

in het wezen zelf der handelende personen : Beatrijs, de ridder, de meevoelende dichter, gedrieën in hun dertiendeeuwsch hulsel gekleed.

Den eersten wanklank ontmoeten we vanaf v. 215; Beatrijs heeft haast, dat is duidelijk, en in de twee korte gebeden vs. 205-15, en vs. 227-32 waarin ze ongeveer hetzelfde zegt, en met wassende koorts, alsmede in al het overige, is die jacht duidelijk te merken. Scherpzinnig echter vraagt de dichter onze aandacht in vs. 239-48 voor *die* bijzonderheid, dat de voortvliedende nonne hare sleutels en riem rond het Mariabeeld heeft geslingerd. Als we later de bronnenstudie aanvatten, zal het blijken hoe fijn, wijsrekenend de kunstenaar zich tegenover zijn gegevens gedraagt. Met vers 249 hervat hij dan in krachtigen eenvoud, waar de ziel nu en dan door flitst, zijn verhaal, dat, aangezien den tijd en de toenmalige kunstexpressie van taal, onovertroffen moet heeten. Deze kunstrijke hoedanigheden verzwakken niet van v. 482 tot 864: het ware niet moeilijk telkens weer te wijzen naar opvattingen en uitdrukkingen die als 'n echo vormen op het eerste gedeelte van ons dichtstuk; maar grif zullen we bekennen dat de episode van berouw en terugkeer voor den modernen lezer niet meer de aantrekkingskracht heeft van het vorige.

Voor den *modernen* lezer zeg ik, want voor de Middeleeuwers hadden de hem eigen vondsten, en bepaaldelijk het mirakuleuze, van dit gedeelte al even groote fascineering. Trouwens, de dichter, die nog wel in andere werken het algemeen menschelijke der liefde had verwerkt [1], zonder daarbij zooveel geld in te oogsten :

Van dichten comt mi cleine bate,

haalde zijn hart op aan dit slotgedeelte, want hierin kon hij uitwerken hetgeen hem, nog eens, tot de kunst had doen terugkeeren met „sin én vertare". Immers,

(1) Daarover later.

Om die doghet van hare
Die moeder ende maghet es bleven
Hebbic eene scone mieracle opheven...
Marien teeren...

Het „einde" is niet minder goed dan het „beghinnen". God en de kunst hebben hem werkelijk „geonnen" dat hij ook in het eigenlijk mirakel „die poente wel geraakt heeft". Maar juist terwijl in 't eerste gebeuren het moeilijk viel om iets in het vastgesloten-zich-ontwikkelen van karakter en feiten, tusschen te lassen, zoo bood het verdere meest psychologisch, verloop van het verhaal wél gelegenheid daarvoor, en we hebben gezien dat een niet onhandige maar toch geen kunstvaardige omwerker het stout dorst beproeven. Dat de uitboezemingen en gebeden hem daartoe het best geschikt moeten schijnen zal wel iedereen beamen. Maar door het onnoodig verlengen van deze (vs. 215-22 : 533-52 ; 720-2) en het onpsychologisch verklappen van het mirakel (680-84 ; 693-8 ; 757-60) is de bondige en gesluierde verhaaltrant, waardoor het eerste gedeelte zoo uitmuntte wel wat verwaterd. De vroegere trant komt weer naar voren in de laatste verzen, die, evenals voorheen, aan den lezer nog veel nazinnens laten :

Si bleef in den cloester haren tyt
Sonder lachter ende verwyt.
Maria hadde ghedient voer hare
Ghelyc oft syt selve ware.
Dus was die sonderse bekeert
Maria te love (die men eert)
Der maghet van hemelrike,
Die altoes, ghetrouwelike,
Haren vrient staet in staden
Alsi in node syn verladen !

B. HET BIJGEDICHTE NASPEL DER LEGENDE.

Zoover ik weet heeft H. Watenphul (Göttingen 1904) het eerst betoogd, dat de laatste 175 verzen niet oor-

spronkelijk zijn. J. v. d. ELST in Tijdschrift (Leiden 1922) heeft echter zijn argumenten te licht bevonden, en houdt het ervoor, dat dit nieuwe verhaal (dat men in geen latijnsche of andere bronnen vermeld vindt) wel degelijk oorspronkelijk is. Mag ik andere argumenten, naast die van WATENPHUL, in het midden brengen, om te bewijzen dat dit slot toch apocrief is, en dat dus de Beatrijs die in de eerste 864 verzen de hand van 'n omwerker verraadt, en in deze slot-episode 'n nieuwe dichter aan het woord helpt, reeds 'n heele geschiedenis achter den rug had, toen ze in het Haagsche handschrift werd overgeleverd.

1) Verzen 855-64 zijn m. i. werkelijk het slot van 'n gedicht, dus van de oorspronkelijke Beatrijs. Kort en bondig wordt er alles in meegedeeld wat wij te kennen wenschen. Wat wij reeds vermoedden : dat Maria de kosterinnendienst overnam wordt op het einde duidelijk maar vluchtig gezegd, en daardoor blijft de dichter aan heel zijn opzet en verteltrant getrouw.

Omtrent de twee kindertjes van Beatrijs, wel is waar, vernemen we niets verder, maar (en dat *is* Middeleeuwsch)... wat hoeven we er ook over te weten ? Voor hen zàl Maria zorgen, nog beter dan voor de moeder, die ze nu weer in haar klooster heeft geborgen. Hunne lotgevallen hebben geen uitstaans meer met die der bekeerde non, deze blijft ongekend, *sonder lachter, sonder verwijt, inden çloester al haren tyt...* tot aan haar dood. Nog eens deze twee opvattingen omtrent moeder én kinderen zijn gaaf Roomsch-Middeleeuwsch.

2) Met vers 860 begint de slotgroet Maria ter eere, en het is ongehoord, dat men daarna het verhaal weer opneemt om in zoowat 'n vierde van heel het gedicht de verdere lotgevallen van Beatrijs nog te vertellen. Beatrijs heeft nu werkelijk *genoeg* achter den rug, ze is *te* degelijk geholpen door bovenaardsche tusschenkomst, om nu weer opnieuw 'n heele tijd van tobben en angst te... verdienen.

3) Al hetgene van zelf spreekt na haren terugkeer in het klooster, als b. v. hare boete en biecht, wordt eenvoudig weggelaten, gelijk het past in een kunstrijk gedicht uit dien tijd. Trouwens het blijkt toch duidelijk genoeg, indien de gebeurtenissen der laatste episode oorspronkelijk zijn, dat de dichter bezwaarlijk kon zeggen:

(Beatrijs) bleef in den cloester haren tyt
Sonder lachter ende verwyt,

Voorzeker *lachter en verwyt* van wege anderen, eerst en vooral, maar dit gezegde is heel onjuist, indien Beatrijs voortgaat zichzelve 'n lachter te zijn en 'n gedurig verwijt. Neen, werkelijk, indien Beatrijs nog maanden lang in die zielefoltering moet leven, dan heeft Maria nog niet den lof verdiend;

(Maria) die altoes ghetrouwelike
Haren vrient staet in staden
Alsi in node sin verladen.

4) En hoe kwam het den oorspronkelijken dichter in den zin, in de laatste en zwaarste zielepijn der „bekeerde" nonne, aan Maria volstrekt geen rol meer toe te schrijven, zoodat ook Beatrijs de Lieve Vrouw geheel schijnt te hebben vergeten van v. 865 tot 1030. Dan, stond Maria *ze niet in staden*, toen Beatrys het meeste *in noet was verladen*.

5) Het is ten slotte 'n heele ketterij als de éénige dichter in vs. 859 neerschrijft:

Dus was die sonderse bekeert.

Niet in het minste! Zonder biecht was ze het *niet*, al verbleef ze dan in het klooster en nam ze „discipline", al „las" ze en vastte ze, ze was het niet meer en niet beter dan toen ze na de XIV jaar besloot 'n einde te maken aan haar ontuchtig leven,

We zouden dus den Beatrijsdichter van erge vergrijpen tegen kunst en geloofsleer moeten beschuldigen, indien we hem nog als auteur van vs. 865 — einde aanzien; althans, indien we beweren dat al het voorgaande

én die episode uit dezelfde pen, bij hetzelfde opzet, zijn geschreven.

Ons betoog zal zeer aan zekerheid winnen, indien we nu ook nog aantoonen kunnen, dat er in de gewraakte verzen bijzonderheden staan, die ons hetzelfde besluitsel opdringen; dat dit feitelijk zoo is, gaat hier volgen:

1) De aanhef is reeds meer dan verdacht:

Dese ioffrouwe daer ic af las
Es nonne alsi te voren was

Ik stap over het woord *ioffrouwe* heen, dat vroeger (b.v. v. 37, 142, 192) wél gewettigd was, nu vreemd klinken moet van 'n psychologisch standpunt uit. Maar hoe zwak klinkt nu dat herhalingsvers;

Es nonne alsi te voren was,

we hebben toch reeds gehoord: *Si bleef inden cloester haren tijt* (i. e. leven).

Deze overgang is zoo gewrongen en leeg, dat ik hem niet in 't minste vertrouw. Verder, hoe kan de Beatrijsdichter nu toch neerschrijven

Es nonne alsi tevoren was?

Nadat hij in heel zijn gedicht toch over de heldin heeft gewaagd alsof ze reeds (lang) was overleden. Vgl. v. 7, 15-7, 20-22, 26-28, 855-6, zou hij zich hier doen doorgaan als 'n tijdgenoot der bekeerlinge?!

Heeft de Beatrys-dichter ook niet beweerd, dat zijn bron de overlevering was uit den mond van den begeven Willemyn Ghysbrecht? Hoe zegt hij dan hier:

Dese ioffrouwe daer ic af las (1).

Dit staat lijnrecht in tegenspraak met zijn vroegere bewering. Of is „*daer ic af las*" op te vatten als: daar ik u over voorlas (Vgl. v. 1035), dit is ook ongerijmd tegenover v. 1.

Van dichten comt mi clene bate.

(1) Al had de Beatrys-dichter ook 'n geschreven bron, zou hij dan de fictie van den aanvang niet weten door te zetten?

Dichten kan wel staan tegenover „scriven", in den zin van dicteeren, *die* beteekenis echter is hier uitgesloten én ter wille van vs. 865 en 1035, én nog meer om reden van vs. 3

Ende minen sin niet en vertare

wat duidelijk slaat op het samenstellen en uitwerken van 'n gedicht.

Vgl. nog vers 6, 10, 12, 14, 18, die alle onze meening staven.

Van „opzeggen" trouwens kwam gewoonlijk meer dan *cleine bate!*

2) Daarop volgt de episode der twee kinderen. Vers 903-10 doen ons veronderstellen dat de abdis over het voorgevallene aan de kloosterzusters berichtte. J. Van der Elst vond het slot met vers 856 niet bevredigend, omdat we niets meer vernamen over de twee kindertjes, maar wie vindt het bevredigend dat Beatrys er eenvoudig laconisch in berust (vs. 909-10) *nu* ze haar kinderen weet door de weduwe verzorgd te zijn met medehulp der abdis? Ze weerzien kan ze wellicht niet (of toch?) zonder zich te verraden; maar elke moeder had er wel iets op verzonnen... en gevonden. Dan toch maar 'n... klein mirakeltje meer!...

3) Maar verder komen we nog meer in het gedrang: Vers 911 bericht ons:

Si leide vort een heylech leven.

Dit is te bar! Het was reeds 'n zonde de biecht zoo lang te verdagen. Ging dan Beatrys nooit te Communie? Dit vers, als 'n weerklank op vs. 855-6, zou voorzeker nooit uit de pen zijn gevloeid van iemand die heel de Beatrys-geschiedenis, als ons hsch. ze biedt, overschouwend, zich duidelijk bewust was, dat het gewichtigste nog niet was voorgevallen: Hare *werkelijke* bekeering. De eerste bewerker kon gerust zeggen: *Dus was die sonderse bekeert. Hij* zette eenvoudig voorop dat Beatrys terstond, bij de eerste gelegenheid, gebiecht heeft (Vgl. de latijn-

sche teksten). Dat dit 'n voorvereischte was van alle vergiffenis wist de non heel goed, en de omzichtige dichter heeft het haar uitdrukkelijk doen zeggen :

vs. 505 (In 't oordeel) alle mesdaet sal syn ghevroken
Daer en si vore biechte af ghesproken
Ende penitencie ghedaen
Dat wet*ic* wel, sonder waen.

Al deed ze de grootste boetplegingen (vs. 510-13) indien Maria haar niet troosten komt en moed geeft *om te biechten,* juist als Ze voor Theofilus deed, kan haar het overige niet helpen.

En zal *die* dichter nu gaan veronderstellen, dat Beatrys, na al die hemelsche tusschenkomsten en het bewust worden omtrent het „scone mierakel", aan dezen, haar eenigen, plicht gaat te kort schieten ? Dan had hij voorzeker in zijn gedicht niet zoo dikwijls uitgesproken het vaste vertrouwen der non, dat ze met biechten genade zou en wilde verwerven (vs. 383-4 ; 495-500 ; 630-35 ; 640-66). Ofwel hij zou vóór het verloop der laatste episode ons verklaard hebben hoe en waarom deze, haar gemoedstoestand en besluit aan het wankelen gingen ([1]).

Hoe is haar groote vreugde van vs. 825-31 dan zoo plotselings verkeerd ? Hoe kon ze zóó spreken, tenzij ze de biecht aanzag als iets vanzelf-sprekend, iets waarnaar ze vurig ging verlangen ? Ze was 'n tijd in wanhoop gebleven (Vgl. vs. 631...) omdat ze geloofde dat ze toch reeds verloren was, en biechten dus niet kon helpen,

([1]) Opmerkelijk genoeg heeft het Katwijksche prozahandschrift, om toch iets te verklaren, hier den zin ingelascht : Ende Beatrys gruwelde altoes voor scande... Het Dusseldorfsche handschrift heeft de onwaarschijnlijkheid van *dit* toevoegsel ook wel beseft, en als redmiddel iets uitgekozen dat alles op zijn kop zet... bat sie onser liever sueter vrouwen dat sie oir enen wech wysen wolde die grote swaer sunden *sunder bicht te beteren !...* Men weet dat de Katwijksche en Dusseldorfsche overleveringen 1) van elkander onafhankelijk zijn en toch 2) onze Beatrys zeer uitvoerig hebben benuttigd. Dat beiden gemerkt hebben dat er iets haperde tusschen al het voorgaande en de biechtepisode is kenschetsend.

maar na de hemelsche tusschenkomst is ze van de genade-vergeving zeker en zal ze daarom ook biechten. Dus we kunnen niet veronderstellen dat déze non, toen ze al die blijken van Gods barmhartigheid en Maria's mededoogen ondervonden had, tegen haar geweten in de biecht zal blijven verzuimen, en dat des niettegenstaande de dichter, over haar, de reeds geciteerde en de laatste slotverzen (855-60) zou hebben neergeschreven.

Kaakebeen-Ligthart hebben echter 'n reden dier bevreemdende handelwijze van Beatrys opgegeven : menschenvrees! Zoo zich aansluitend bij het tusschenvoegsel van het Katwijksche handschrift. Maar hoe kon dat? Vs. 854 is toch uitdrukkelijk: *Sine wisten hier af, groet no clene,* en niemand deed haar *lachter ende verwyt* (1). Dan had ze toch voorzeker zich niet geschaamd het aan 'n vreemden abt te vertellen, zonder dralen, onder biechtgeheim.

Er is dus tegenspraak tusschen de hééle Beatrys en vs. 911-18, en er is tegenspraak zelfs in de aan het origineele toegevoegde brokken.

3) Wellicht zal iemand hier tegenwerpen dat de stijlanalogieën toch pleiten voor één meesterhand, en zich b. v. beroepen op vs. 923-4 tegenover 583-4. Doch naschrijven is ook mogelijk, en wellicht zal 'n strenger onderzoek ook op verscheidenheden stuiten. Met analogiën echter behoeft men voorzichtig te zijn, b.v. v. 1031-2

Ende maria die gode soghede
Ende dese scone miracle toghede

roepen ook vs. 7-8 in het geheugen, maar het verschil is groot. Hier Maria, daar God. Het juiste standpunt neemt vs. 1013-4 in ; maar de vraag is of 'n echte dichter zich zoo tweemaal, en met die variante, uitdrukken zou? 'n Afschrijver doet dat wél. Trouwens het laatste slot 1030-8 is verder niets dan 'n wat uitgebreide herhaling van vs. 860-5 en dus hoogst waarschijnlijk van 'n om-

(1) En nog wel... *al haren tyt.*

werker; tenzij iemand de hypothese verkieze dat de Beatrysdichter zijn eigen werk heeft vervolledigd... en ook bedorven... 'n tijdje nadien.

4) Nog 'n oogenblik verg ik de aandacht voor 't volgende:

In vs. 992 vertelt Beatrys ook, in haar biecht, van hare twee kinderen en waar ze zijn. Indien nu de abt van die twee kinderen gewaagt, en hij kan het moeilijk anders (vs. 1009-10 pleiten daar niet tegen) dan kan of moet de abdis toch wel 'n vermoeden hebben. En indien ze (wat niet kan verholen blijven) te weten komt, dat de abt *die* twee kinderen heeft meegenomen, dan moet ze niet enkel vermoedens hebben maar zekerheid... omtrent Beatrys.

In deze passus is de *tweede dichter* in zijn ijver voor de biecht *te* ver gegaan (als vroeger wel eens op 'n ander terrein in zijn ijver voor Mariavereering) en indien het ooit gebeurd is (maar wie zal zich op de Beatrys als 'n historische oorkonde beroepen?!) dat 'n biechtvader in zulke omstandigheden iets uit de biecht heeft verklapt, valschelijk meenende dat hij dit mocht en kon „*soe* wiselike beleggen" dat biechtkind en verwanten er geen hinder af hadden, sinds lang heeft de R. Kerk streng verboden dat er zelfs nog veel minder dan dat, in de allergunstigste omstandigheden, zou worden „verklapt". Maar deze theologische en moreele flater, levert ons 'n doorslag gevend bewijs dat deze laatste episode niet van de Beatrysdichter zijn kan.

Immers heel deze geschiedenis van Engel en kind visioen, den abt, enz. is volgens mij 'n bijgedicht, dat aan 'n vindingrijken dichter, in het hoofd en de pen werd gegeven, door dezen nuchteren zin van Cäsarins, Lib. III Miraculorum C. XI:" *Haec dicta sunt mihi a viro religioso qui novit confessorem puellae, cui haec contingebant.*"

Maar, als reeds opgemerkt, van al *dit* wijfelen en biechten weet geen latijnsche bron wat af, en de Beatrijsdichter, die uitdrukkelijk verklaard heeft, dat hij *alles*

wist van Ghysbrecht, die het uit zijn boeken haalde, kan volgens mij, bij den aanvang, dit niet zoo klakkeloos hebben beweerd, indien hij zich reeds bewust was van het opzet, er deze geheel nieuwe slotepisode bij te dichten, die in geen „bouc" te vinden is. Maar dit brengt ons op het terrein der bronnenstudie die we voor 'n verder hoofdstuk bewaren.

5) WATHENPUL meende nog 'n argument voor zijn thesis te ontdekken in het feit dat de naam *Beatrys* geen enkelen keer, en dan toch ééns, op het laatst, in vs. 1029 wordt vermeld. Had de dichter der eerste 865 verzen den naam der nonne gekend, zoo meen ik, hij zou hem zeker niet hebben verzwegen, maar er gedurig partij hebben uitgetrokken met het oog op zijn *rijm*kunst. Daarom blijf ik hier bij: de echte Beatrys-dichter heeft den naam der nonne niet gekend, en wél omdat hij den Dialogus Miraculorum, waar die voor het eerst (?) vernoemd wordt, nóch gevolgd nóch gekend heeft. Dit zal ik beter bewijzen in mijn studie over de Beatrysbronnen. Maar de voortzetter kende dien wél, uit den Dialogus of uit andere geschreven of gesprokene bronnen. Dat die voortzetter ook ± 160 verzen gemaakt heeft alvorens dien naam *Beatrys* te vermelden is niet zoo vreemd als J. v. D. ELST vermoedt, want de eenige gelegenheden die zich aanboden v. 865, 903, 925, 940, 950, 999, 1025, zijn van zulk 'n aard dat 'n andere omschrijving dan de naam gewenscht was. Trouwens het is heel wat anders dat 'n omwerker der oudere Beatrys I, dien naam enkel aan 't slot van zijn toevoegsels zou vernoemen, dan dat 'n dichter, die den naam kent tot op het einde van het gedicht hem zou verzwijgen, 'n naam die van af den eersten regel onder zijn pen zou zijn gekomen indien hij den Diagolus b. v. gekend had.

De *tweede* dichter, juist omdat hij het oudere verhaal, waarin die naam niet voorkomt, weer opneemt, zal ook wel in den aanvang als zijn voorbeeld gewagen van *die ioncfrouwe, nonne, moeder, sonderse* enz. alle benamingen

die zijn voorbeeld hem aan de hand doet, en dan ten slotte alvorens te eindigen, *per transennam*, erbij voegen:

vs. 1029 Hun moeder hiet Beatrijs

Maar ik lever om te sluiten 'n positief bewijs dat de oorspronkelijke dichter den naam der nonne *niet* kende. Als de nonne bij de weduwe naar inlichtingen vorschte omtrent klooster en kosterinne, en erg verwonderd is zooveel goeds over deze laatste te vernemen, zegt de dichter:

vs. 616 ....vrouwe maect mi conder
Hoe hiet haer moeder ende vader?

Wellicht 'n vreemde vraag zal iemand zeggen! Toch niet, haar eigen naam te hooren uitspreken ware haar wellicht *te* machtig. Dan, de vraag gaat terug op de latijnsche bron waarin vermeld wordt: *Quomodo se habet custos ecclesiae istius et quo nomine nuncupatur. Respondit: Bene se habet ut provida et devota puella, quae et omnibus placet, genus suum et nomen exprimens.* De Beatrysdichter heeft naar gewoonte zijn bron gedramatiseerd: *Genus suum* = haar afkomst, gaf hem de vraag in de pen: Hoe hiet haer moeder ende vader. *Nomen* laat de dichter onvermeld, in vraag en antwoord, want het Latijn liet het hierbij en geeft de namen niet op; wij hebben reeds gezien dat de dichter geleid door zijn kunstgevoel, Beatrys niet naar haar eigen naam laat vragen, maar had hij hem *werkelijk* geweten, dan zou hij voorzeker, nu of kort daarop, hem ook hebben vermeld. Dat hij hem *niet* kende en getrouw zijn Latijnsche bron volgde, waar de naam Beatrys ook niet in vermeld wordt, blijkt nog uit vs. 618-19.

Doe noemesise beide gader. (moeder en vader)
Doen wiste si wel, dat si *haer* meende.

d.i. vader- en moedersnaam kwamen met haar *genus* overeen, dus alhoewel niet genoemd: *Doen wiste si wel, dat si haer meende.*

Een volgend hoofdstuk over de bronnen van Beatrys zal deze laatste conclusie omtrent den omwerker van het eerste gedeelte en den bijwerker van het aanhangsel nog duidelijker in het licht stellen. Maar dit kan, op een ander terrein, alvast hier worden besloten, dat onze Beatrys, onder meer, de kritiek van K. L. niet verdient.

„Het lijkt wel vaak, of de verheerlijking van Maria de glorie Gods overschittert. En hierdoor openbaart dit gedicht zijn afkomst uit een tijd, toen de christelijke godsdienst bijna (!) grootendeels (sic) in Mariavereering bestond, toen de Mater Dolorosa, de Gebenedijde Moedermaagd (twee zeer verscheidene dingen in de Mariavereering !) schier alle religieus gevoel tot zich trok" (1). Zelfs de gewijzigde Beatrys verdient dit oordeel *niet*, ze is in geloofszaken gaaf, alhoewel Middeleeuwsch. *Per Mariam ad Jesum !* 'n moderne leuze der Mariavereering, wordt in de zelfs omgewerkte Beatrijs niet te schande gemaakt. Laat staan in de oorspronkelijke.

Wie onze stelling verder wil uitwerken leze vooral verzen 4, 7, 10, 72, 294, 383, 389, 438, 484, 506, 631, 675, 703, 741, 765, 774, 779, 810, 819, 1014 met den contextus erbij. Op de Beatrijs, is in geen enkel opzicht, het oordeel van Dr de Vooys toepasselijk. „Terwijl de kerk het dogma van de Drieeenheid vooropstelt, is hier (onder het volk) het middelpunt : de vereering of liever de aanbidding van Maria" (2).

Onze Beatrys, in haren oorspronkelijken vorm vooral, is een echt Middeleeuwsch, dat is : ROOMSCH MEESTERWERK.

Dr D. A. STRACKE, S. J.

(1) Uitgave 6e druk bl. 28.

(2) Vgl *Middelnederl. Legenden en Exempelen.* Inleiding Vgl. onjuiste voorstellingen van denzelfden, ibid. bl. 64.

A PROPOS D'UN PASSAGE OBSCUR DE PASCAL.

J'ai lu avec intérêt l'article de M. B. Mather Woodbridge (pp. 86-88 des *Leuvensche Bijdragen*, XVIIIe jg., 2e en 3e afl.) et je demande de pouvoir dire un mot au sujet de la solution proposée Elle me paraît difficile à admettre.

Voici la phrase :

„ La nature de l'homme se considère en deux ma-
„ nières : l'une selon sa fin, et alors il est grand et in-
„ comparable ; l'autre selon la multitude, comme on
„ juge de la nature du cheval et du chien, par la multi-
„ tude d'y voir la course *et animum arcendi* ".

M. B. M. W. explique les mots „ par la multitude d'y voir ", comme si Pascal avait voulu dire : *par la multitude qui s'assemble pour voir la course*. Et il ajoute : „ *y* must then refer to the *champ de course* " (1).

Il me paraît que l'interprétateur a oublié qu'il s'agit aussi du chien, et non du chien de course, mais du chien de chasse : *animum arcendi*.

A mon avis, si la phrase de Pascal semble une note à peine rédigée, son raisonnement s'éclaire assez bien du contexte. Il fait la réflexion qu'on peut considérer l'homme de deux façons, l'une par rapport à sa fin élevée, l'autre d'après l'opinion de la multitude, qui ne

(1) Pascal pouvait-il songer à un „ champ de course " ? Céla n'est pas du tout probable.

songe jamais qu'à des fins immédiates et basses. La multitude, en effet, considère l'homme, non dans ce qui le prédestine à Dieu, mais dans les qualités... ou les défauts dont elle a l'habitude de tirer profit. Elle fait de même du cheval et du chien, dont elle considère non pas le courage et la fidélité, mais la rapidité à la course ou l'ardeur à la chasse.

Il y a donc moyen de laisser au texte son raccourci — barbare, si l'on veut — tout en continuant de rapporter *y* à *la nature du cheval et du chien*, ce qui n'a jamais été mis en doute, que je sache.

Il suffit d'entendre, la première fois, „ selon l'opinion de la multitude ", la seconde, „ par le goût de la multitude ". Ellipse un peu forte. Mais l'explication a l'avantage de donner au mot „ multitude ", si étrangement répété, le même sens „ actif" dans les deux cas.

Il s'agit du *jugement* de la multitude au sujet, d'abord, de la nature de l'homme, ensuite, de celle du cheval et du chien.

L. Goemans.

Over oude Woorden en Uitdrukkingen

Piae memoriae
Eerste Reeks J. VERDAM
sacrum.

De opdracht, onder den titel als *epigraphe* bijgevoegd, is niet slechts een hulde van dankbare bewondering voor den man die, alleen of met zijn medewerkers, aan de middelnederlandsche taalwetenschap onschatbare diensten bewezen heeft: zij bevat tevens de verklaring, waarom deze aanteekeningen en verhandelingen verzameld en geschreven werden.

Door stijgende valuta en toenemende levensduurte zal het *Groot Middelnederlandsch Woordenboek* stilaan voor den afgezonderden taalliefhebber een haast onbereikbaar luxus-artikel worden, en voorzeker nooit herdrukt; naar het *Middelnederlandsch Handwoordenboek* wordt dan in evenredigheid meer en meer gezocht, zoodat dit onontbeerlijk en uiterst handig repertorium welhaast uitverkocht zal geraken en een tweede uitgave noodig blijken.

Waarom zou dan iedere taalminnaar, en de archiefsnuffelaar in het bijzonder, er het zijne — hoe bescheiden ook — niet toe bijdragen, om deze nieuwe uitgave te verbeteren en te verrijken? Zoo kwam schrijver dezes er toe, met het oog op eene heruitgave van het *Middelnederlandsch Handwoordenboek*, volgende lexigraphische schetsen en aanteekeningen, alhoewel meestal van ondergeschikt belang, in het licht te zenden.

I. HAYMAN

In Verdam's Handwoordenboek komen de twee woorden *hayman* en *haymansland* voor, met twee verschillende bepalingen, met en zonder een „ waarschijnlijk ", *quae simul stare non possunt, ut patet cuilibet ex praemissis*, om nu eens den ouden Luiker kanunnik Hocsem na te praten. In het groot Woordenboek van Verwijs en Verdam komt alleen het woord *hayman* voor, als zijnde de oudere, meest gebruikelijke vorm, waaraan dan later het suffix-*land* analogisch toegevoegd werd (¹).

De definitie van dit Zeeuwsche woord „ waarvan de oorsprong tot heden onbekend is " (Verdam), luidt aldaar: „ benaming van door duinen ingesloten weiland ", want op één plaats althans wisselt het woord af met weide. Om de ontwikkeling der beteekenis na te gaan, dienen nog twee teksten, ook bij Verdam : 1°) tambocht van Haemstede ende tiende, land, molen, vissceriën, duyn, pacht, est van *haymannen* of van dalen; 2°) in minen *haymanne* of in minnen ambochten tot Burch ofte Haemstede (²). De oudste tekst, waarin het woord voorkomt, dagteekent volgens ons uit 1220, indien men een graphischc variante, wellicht uit verkeerde schrijf- of leeswijze ontstaan, over het hoofd ziet: „ Ad hec assignavi eidem uxori mee in dono matutino et nupciali, que vulgo appellatur *Morghinegave*, molendina aquatica de *Syricseporch* et hoymanne (lees : *haymanne*) de Scaldia..." (³).

(¹) Zie nochtans *Hamaland* in een charter van 855. VAN DEN BERGH, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland*. I bl. 13, nr 17.

(²) De plaatsnaam *Haamstede* staat ongetwijfeld in betrekking met het hier besproken woord. Daarom dient vermeld, dat hij reeds in 726 voorkomt, onder den vorm *Aimistadi*, in het testament van den H. Willibrord. Cf. MIRAEUS, *Opera diplomatica* I bl. 11, en VAN DEN BERGH, *op. cit.* I bl. 2.

(³) VAN DEN BERGH, *op. cit.* I bl. 157, nr 270 (Huwelijksgift van graaf Willem I aan zijn gemalin Maria). — Cf. *ib.* bl. 268, nr 502: „*haymannas* nostras... in *Scaldia*" (1250).

Als bibliographie, wordt door Verdam verwezen naar een studie van J. Verheye van Citters ([1]). Sedert zijn artikel af was in het groot *Woordenboek* (III 1894), is de prachtige monographie verschenen van DES TOMBE over „ het geslacht van Renesse ", waarin een uitstekende noot over het hier behandelde woord voorkomt:

„ Onder *hayman* of *haymanland* werd in de Middeleeuwen verstaan land opgewassen in afgedamde kanalen, die tot scheiding der gorzen (of schorren) dienden en veelal van geringe beteekenis waren. Dit land, tot polder gemaakt, was vrij van dijkgeschot en komt nog heden onder de benaming van „ vrijland " voor. Een zoute hayman was haymanland dat niet afgedamd was, en dus bij elk getij bevloeid of bezout werd " ([2]).

Breedvoeriger nog wordt het woord *hayman* besproken in eene meesterlijke, te weinig gekende verhandeling, vrucht van jarenlangen arbeid, door A. HOLLESTELLE, welke ook, jammer genoeg, eene etymologie ten beste geeft. Ziehier in het kort wat hij er over mededeelt:

„ Onder *haymanlanden* heeft men te verstaan zoute en nog grootelijks met water bedekte gronden... Die gronden waren vanwege hunne somperige gesteldheid eeuwen achtereen voor bereiding ongeschikt; zij werden niet verleid en daarom ook in geenerlei opzicht schotplichtig. 't Waren meestal ontoegankelijke vlakten, die ook als moeren stonden bekend,.. Dergelijke streken vormden slechts de geliefde verblijven voor „ *den Hayman* ", de zeemeeuw en van daar ook hunne benaming ([3]).

([1]) In de *Werken van het Zeeuwsch Genootschap*, deel VI. Ik betwijfel (doch heb het niet kunnen uitmaken) of deze bibliographische aanduiding heel juist is. Immers des Tombe (zie volg. noot) vermeldt dezelfde studie als verschenen in het *Archief van vroegere en latere mededeelingen van het Zeeuwsch Genootschap*, IIe deel.

([2]) J. W. DES TOMBE, *Het Geslacht van Renesse*, bl. 3 n. 4. 's Gravenhage, 1897.

([3]) Zie liever FÖRSTEMANN, *Altdeutsches Namenbuch. Ortsnamen* I 1215: HAM = ein durch gräben eingefriedigte grundstück; II 197: MAN of MANDE = gemeinschaft.

Hetgeen van haymannen op Schouwen in 1229 aan Costijn van Zierikzee (of *van Renesse*) werd overgedragen, vormde stellig een nog nimmer verleide moer of wildernis " (1).

In een volgende uitgave van het *Handwoordenboek* dienen de twee rubrieken ineengesmolten en de definitie naar hetgeen hier voorafgaat gewijzigd te worden.

II. QUAET OF RECHT LEEN

De twee hierboven aangehaalde werken van des Tombe en Hollestelle leverden nog stof tot de volgende aanvullende bemerking, ook voor het groot Woordenboek dienstig.

Bij de talrijke beteekenissen van QUAET dient nog gevoegd te worden (onder B) de bijzondere beteekenis van *kwaad : recht*, in de uitdrukking *kwaad* of *recht leen* : „ ende een recht leen niet versterven mach dan op eenen zoon (2). Zulke leenen werden ook nog *versterfelijke* leenen genoemd, hetgeen duidelijk blijkt uit wat voorafgaat; ofwel *Zeeuwsche* leenen, in tegenstelling met de Hollandsche leenen, als zijnde de *gewone* of *kwade* leenen van Zeeland. Zoo lezen we nog bij Hollestelle : „ *Kwade leenen* gingen daarentegen niet verder over dan van den vader of de moeder op den wettigen zoon of de zonen, en dus niet op dochter, broeder of op een van des overleden zoons kinderen, een en ander ook volgens zekere akte van de Rekenkamer van Holland

(1) A. HOLLESTELLE, *De Honte en het eiland Borssele*, bl. 452 en 453. Tholen, 1907. De geleerde schrijver heeft het echter mis, en dubbel mis, wanneer hij spreekt van de *haymannen* op Schouwen als van „ een nimmer verleide moer of wildernis ". *Nimmer verleid* waren ze, wijl het allodiaal goed van graaf Floris was; en *geen wildernis*, want ze waren uiterst bevolkt, zooals blijkt uit den akt van 1229. Daarom schreef des Tombe met recht (bl. 15) : „ Het landschap, waar Costijn zich vestigde, *was zeer bevolkt*.

(2) J. W. DES TOMBE, *Het Geslacht van Renesse*, bl. 14.

van 1531. Zij stierven, aldus sprak men, uit, en van daar hunne benaming van *kwade* of *versterfelijke* leenen" [1].

III. STATUT = BOETE?

In de *Coutumes de Maestricht* leest men: „ de sal verboeren, totten statuten die he verboeren mag", aldaar vertaald: „ du chef des statuts auxquels il peut contrevenir" [2].

Volgens Gailliard moet dit zijn: à titre des amendes qu'il peut avoir ainsi encourues" [3]. Deze geleerde citeert nog: „ sal verboeren... totten statuten die her dar toe verboren mach" [4], en voegt er bij: „ Die laatste zinsnede is aldaar verkeerd vertaald geweest" [5].

Is het werkelijk zoo? Wanneer men het Middelnederlandsch Woordenboek openslaat, dan vindt men, voor de beteekenis statut: boete, elders onbekend [6], maar één bewijsplaats, uit het *Glossarium* van Gailliard getrokken [7]. Het vraagstuk is dus niet zonder belang: kunnen wij de hypothese van Gailliard weerleggen, dan dient het artikel van Verwijs en Verdam eenigszins gewijzigd te worden.

(1) A. HOLLESTELLE, *De Honte en het eiland Borssele*, bl. 420.

(2) CRAHAY, L., *Coutumes de Maestricht*, bl. 61; 91.

(3) GAILLIARD, E., *De Keure van Hazebroek van 1336.* IV bl. 34. Gent, 1899. (Uitg. der K. V. A.)

(4) Volgens Kiliaan is *statuyt*: statutum, dogma, decretum... In LA CURNE DE SAINTE PALAYE, *Dict. hist. de l'anc. langage français*, komt het woord niet voor, maar onder *loi* staat: „ loi, amende"; zoo ook in het *Dictionn. de Trévoux* en bij DUCANGE, *Glossarium*: „ lex = mulcta, amenda a lege definita." In het standaardwerk van FR. GODEFROY, *Dict. de l'anc. langue française*, staat het woord in het *Complément* (X bl. 713), met de eenige beteekenis van „ ce qui est statué". In de aangehaalde voorbeelden, waarvan het oudste uit een Luiker tekst van 1261 getrokken is, beteekent *statuit* of *estatut*: loi, avis, ordre du peuple.

(5) VERWIJS en VERDAM, *Middelned. Wdb.* onder „ statut". — In het *Mnl. Handwdb.* van VERDAM komt deze beteekenis niet meer voor.

De gewone beteekenis van het woord blijkt duidelijk uit tautologische uitdrukkingen, als „ statut et privilèges " en „ statuten ende privilegiën " (1).

Volgens Gailliard is *statut :* amende. Aangehaald worden één uitdrukking : „ payer statuts ", en een tekst : „ et est à savoir, qui est traicté à payer statuts pour mortel faict ou pour autre cause, monte le statut une voye de Chypre " (2). Opvallend is echter dat het opschrift luidt : „ Des statuts du pays ", waarin *statut* voorzeker NIET „ boete " beteekent, en dat de tot straf opgelegde bedevaarten „ voyez de status " of „ voyez statuez " worden genoemd.

Volgens La Curne beteekent *payer :* accomplir ; satisfaire. *Payer statuts* is dus : de statuten voldoen : accomplir les statuts of satisfaire aux statuts. Dat men voor zoover het statuten betreft die een geldboete opleggen, er aan voldoet door de boete te betalen, verandert niets aan de oorspronkelijke beteekenis (3). Hieruit blijkt dat „ payer statuts " kan vertaald worden door „ aan de statuten voldoen ", zonder naar het vergezochte „ statut : boete " zijn toevlucht te nemen.

(1) Vgl. nog „ statuten ende eninghen ", (*Eninc* : vereeniging, verbond, landswet) uit de XIVe eeuw, bij DE PAUW, N., *Ypre jeghen Poperinghe*, Inleiding, bl. 43, noot 1. Gent, 1899. (Uitg. der K. V. A.)

(2) CASIER en CRAHAY, *Coutumes du Limbourg*, bl. 44.

(3) Daar echter grootendeels de meeste statuten een geldelijke straf opleggen, bestaat dit „ payer statuts " werkelijk in het betalen eener boete.

De vazallen vereerden hun leenheer en huldigden hem met geschenken : daarom beteekent „ hulde " nog niet „ geschenk ", alhoewel de hulde gewoonlijk met geschenken gepaard ging. Zoo geeft LITTRÉ onder *payer* als 3o : payer une obligation, un billet = payer la somme qui y est portée. Daarom komt toch niet onder „ billet " de beteekenis „ somme " voor.

We willen hier nog uit LITTRÉ de 10e en de 12e beteekenis van „ payer " aanhalen, namelijk „ expier " en „ satisfaire à... " Hierbij voegt Littré volgende bemerking : „ Conformément à l'étymologie (*pacare*, apaiser, de *pax*, paix), payer, dans les textes historiques, est plus d'une fois employé au sens propre d'apaiser ". Cf. „ een kind *paaien* ".

Ziehier eenige uittreksels, alle uit de door Gailliard geraadpleegde bron, waarin „ statut" onmogelijk „ boete" kan beteekenen.

1°) De reeds vermelde tautologie „ statuten ende privilegiën ", die in de kostumen van Maestricht dikwijls voorkomt.

2°) ... „ en compt der mesdedighe vremde man darboven weder inder stat, bis he gebetert heeft, so mach der porter sich wreken sonder mesdoen weder dese statuten ".

3°) „ Item, die richtere ende vonnenisghevere deser statuten sollen bevelen... "

4°) Eindelijk een tekst uit Crahay, door Gailliard als een bewijs voor zijn verklaring aangehaald, met 't opschrift: „ Wie die vrouwen in den statuten also wale sijn als die man ", welke luidt: „ Item, die vrouwen sijn ende solen sijn in dese statuten in alsolger manieren als die man zijn... " [1]. Volgens Gailliard moet deze tekst voldoende bewijzen „ dat statut de speciale beteekenis van boete hebben zal "; hij wordt hier herhaald om aan te toonen dat *statut* NIET boete beteekent.

Crahay vertaalde „ statuten verboeren " door „ contrevenir aux statuts ", waarbij Gailliard aanteekent: „ die vertaling houdt geen steek ", terwijl ze ons heel juist voorkomt [2]; hij meent dat de tekst zijn bewering staaft, hetgeen wij stellig betwisten [3]. Verder zegt hij, eenigszins raadselachtig: „ de eene tekst legt, zoo men ziet, den anderen uit ", maar in den bewusten tekst komt de

[1] CRAHAY, *op. cit.* p. 64 (GAILLIARD, *Glossarium*, bl. 35), 67 en 80

[2] Ziehier 't opschrift van het artikel met de vertaling van Crahay: „ Dat men egheyne statuten verboeren en mach an eynen vremden man, der eynen porter ontsacht heeft ". — „ Qu'on ne peut pas contrevenir aux statuts à l'égard d'un homme étranger, qui a refusé paix à un bourgeois ". *Ibidem*, bl. 99.

[3] Het bedoelde artikel luidt aldus: „ Item, so wat vremde manne der eynen porter ontsacht heet, ende daerboven inder stat comt, an den vremden man noch an syne navolgere en sal MEN egheyne statuten verboeren ".

hier besproken uitdrukking „statuten verboeren" niet voor [1], wel het volgende: „... so mach der porter sich wreken sonder mesdoen weder dese statuten". Het is bijna overbodig te herhalen dat „statut" hier onmogelijk „boete" kan beteekenen.

Volgens ons moet „statuten verboeren" vertaald worden door „contrevenir aux statuts", en beduidt niets anders dan: de statuten of wettelijke voorschriften overtreden en zich aldus aan straf (*in casu* boete) blootstellen [2].

Een moeilijkheid schijnt de uitdrukking „dobbel statuten" op te leveren, doch deze kan verklaard worden als „de statuten dobbel verboeren" of dubbel overtreden, net zooals „dobbel beteringhe doen" beteekent: de betering dubbel doen of verdubbelen. Deze laatste uitdrukking komt voor in een passus, waar „statut" onmogelijk als „boete" kan verstaan worden: „Item, ist dat die meystere, gesworen, of eynich van hon, eynen portere mesdéyt, der meystere, gesworen of eynich van hon sal beteren mit dobbelre beteringhen na deser statuten" [3].

Uit het voorgaande besluiten wij dus:

Slechts in overdrachtelijken zin kan men aannemen

[1] Bij de door Gailliard aan Crahay ontleende plaatsen voege men: „ende die vremde luide solen tieghen manlic ander dese statuten verboeren" (bl. 99). Jammer genoeg, vertaalde Crahay dit „manlic ander" of „malkander" door „toute autre personne" in plaats van „l'un l'autre".

[2] *Verbeuren*, bij Kiliaan, beteekent: 1°) perdere, 2°) delinquere. — „De beteekenis (van *verbeuren*) is: door heffen (van een belasting) verliezen". J. Vercoullie, *Beknopt Etymologisch Woordenboek*, 3e uitg. bl. 364. Gent, 1925.

[3] Crahay, bl. 76; Gailliard, bl. 36. — Een enkel maal vindt men „dobbele beteringe ende statuten verboeren" (Crahay, bl. 76), doch vier bl. verder luidt het reeds: „Item, die richtere ende vonnenisghever deser statuten solen bevelen die beteringe te doen ende koeren te betalen". Zoo staat ook in 't Fransch een enkelen keer: „... s'en devrat-on faire doble statut". St. Bormans, *Ordonnances de la principauté de Liége* I bl. 192.

dat *statut* gelijk staat met „ boete ", daar waar het overtreden der statuten of wettelijke voorschriften met een boete bestraft werd. De eigenlijke beteekenis van *statut* is overal: „ verordening, vooral eene stedelijke verordening; reglement, statuut " [1].

Ten slotte dient nog gezegd dat, door een natuurlijke uitbreiding der beteekenis, het hier besproken woord ook gebezigd werd om het rechtsgebied aan te duiden, waarover de verordening zich uitstrekte [2]. Merkwaardig in dit opzicht is volgende tekst uit 1383 : „ Pieter Bouden ghejusticijert omdat hi dootstac **binnen statuten** Pieter van de Zande " [3].

IV. DUERDACH

Om de trouwe diensten van een oude dienstmaagd te beloonen, wordt haar bij testament, benevens andere schenkingen in lijnwaad, kleedingstukken en keukengerief, ook het levenslang vruchtgebruik van verschillende renten afgestaan.

Zoo vermeldt het „ *Testament Jonkfrauwe Catharina van Cortenbach, achtergelaeten weduwe wijlen heer Jan van Roost*, opgesteld te Sint-Truiden den 26 Juli 1593.

Betreffende het levenslange genot der renten wordt hierin uitdrukkelijk gestipuleerd dat deze aan Noye Vander Meeren gelaten worden „ *haeren duerdach*, ende nae haer doot... " op verschillende familieleden der testatersse zullen overgaan.

De onderlijnde uitdrukking is even zeldzaam als duidelijk : zij behoeft dus geen verklaring. Het schijnt de

(1) J. VERDAM, *Middelned. Handb.*, sub. voce. 's-Gravenhage, 1911.

(2) Hetzelfde geval doet zich voor met het woord *ban*, met 't lat. *districtus* en 't fr. *destroit* of *détroit*. Cf. J. GESSLER, *Le Destroit ou Détroit, à Liége*, in het *Bull. du Dict. Wallon* XIII (1924) bl. 34.

(3) N. DE PAUW, *Froissart's Cronijke van Vlaanderen*, II *Rekeningen van den Baljuw* I bl. 101 (Uitg. der K. V. A.)

moeite waard, de opsomming der andere schenkingen hierachter af te drukken.

„ Noch so laet sy testaterse Noye voerscreven twee paer vlassche slaepelaecken, twee paer kenneppen slaepelaecken, noch een paer wercken, vier oorwengeren metten dexsel, twee getrilde ammelaeckenen van drije ellen lanck, twee dousijnen servietten, noch viertich pont theers, noch 25 pont van die besten ketels stoff, twee metaelen potten, die geerde indie cleyne kuecken metten vier anderen helen ([1]) die daer bij zijn. Noch laet sij Noye voorscreven haar besten huyck ende die werckdaechsche huyck, ende noch 50 gulden eens boven haer huer ([2]).

V. DACHGOET DRINKEN

Deze uitdrukking, welke nergens geboekt staat, vond ik in een akkoord uit de XVIe eeuw, te Hasselt aangegaan. Dit verdrag werd neergeschreven op een los blad, verloren tusschen een boel oude rekeningen, welke een gelukkig toeval mij in handen bracht. Over de beteekenis er van hoeft hier niet gedisserteerd : zij blijkt genoegzaam uit den tekst, hieronder gedeeltelijk afgedrukt. De schrijfwijze werd zorgvuldig bewaard : de lezer verkrijgt aldus een niet onaardig en tamelijk getrouw beeld van het Hasseltsch dialekt uit de XVI[e] eeuw. Op te merken valt echter dat de schrijfwijze **v** voor **w**, zooals in *vel*, *verden*, *vaer*, *gevest*, *vanner*, *vijen*, enz. (voor *wel*, *werden*, *waer*, *gewe(e)st*, *wanneer*, *wijn*) geen dialectische eigenaardigheid verraadt, maar waarschijnlijk te wijten is aan den Hoogduitschen oorsprong van den onbekenden schrijver van dit bescheid.

A° 1556 in dye vasten, alsoe hebben deese voergenoemde personen genaemt, te veten : inden ersten Henrick Balen, Lijen Blosen, Lijnken Beckers, Anneken Cupers, Ghetruet Mombers, Helef Blasen, hebben samenderhant *dachgoet drencken* op dat ersten kent dat Henrich Bampts van sijnder huesvrouwe ghegheven sal verden ; alsoe sijn sij samenderhant verachtkordert dat Henrick voerscreven hem samen

([1]) Cf. VERDAM, in voce *hael*.
([2]) Los stuk, in mijne verzameling.

solde gheven vier gelten vijens op dobbeleren, vanneer Lijnken voerschreven ghelegen vaer van kende. Ende daerbij is noch gevest Katrijnen, Jan Matthis huesvrou, ende hebben samen gheset in tegenvordichhet van Linnen Pens : „ Siet, vat segt ghij ? velt ghij met *dachgoet drencken* op dat ersten kent dat Lenken Brunen haren man Henericken gheven sal ? " Doen heeft Lien voerscreven geantvoert ende heeft gesiet : „ Jaick, want mijn husheer solde tornich sijn en dede ick alsollix niet ". — „ Vel sen ", heeft Henrick ghesiet, ende heeft hun ghegeven drij gelten vijens, ende dy verden (= die vierde) sollen sij drencken vanner Linken Brunen, alias Bampts, gelegen vaer van kende. Dar met varen sij allen samen te vriden dat alsoe gescheden solde...

Hoe er, bij gelegenheid van een geboorte, door de buurvrouwen tot in de „ Wochenstube" gedronken en gesmuld werd, kan men zien op een houtgravuur uit Albrecht Durer's *Marialeben*, of van Joost Amman en anderen (1), alsook uit eene huishoudelijke beschrijving, rond 1544 door Hans Sachs gedicht :

„ Geht dann die Frau mit einem Kindel,
„ So tracht um vierundzweinzig Windel,
„ E n Fürhang und ein Rumpelkess,
„ *Weck, Käss und Obst zu dem Gefräss...*" (2).

VI. „DIE ERDE LEENEN"

Den 8en Maart 1432, voor schepenen van Maeseyck, zetelende te Ophoven, 'n dorp op één uur gaans ten Noorden van Maeseyck gelegen, verklaart Hendrik Voegels van Roermond dat hij verschuldigd is aan Johannes Haex van Maeseyck :

(1) Afgebeeld o. a. in HENNE AM RHIJN, O., *Kulturgeschichte des deutschen Volkes* I bl. 492-93, Berlijn, z. j. (1898) en in de voortreffelijke monographie van R. MÜLLERHEIM, *Die Wochenstube in der Kunst*, fig. 13, 14, 30, 128 en 133. Stuttgart, 1904.

(2) *Der ganze Hausrat bey dreyhundert Stücken, so ungefehrlich in ein jedes Haus gehört;* afgedrukt in H. WEISS, *Kostümkunde, Geschichte der Tracht und des Gerätes vom XIVen Jhr. bis auf die Gegenwart*, III bl. 148. Stuttgart, 1872 ; R. MÜLLERHEIM, *op. cit.*, bl. 46.

21 malder rogge, te leveren *tot Eycke ;*
275 grijpen, *tot Ophoeven* te betalen.

De schepenbrief, in het oudste Maeseycker gichtboek overgeschreven, is merkwaardig om den aanhef, waarin 'n zonderlinge uitdrukking voorkomt, welke verdient van naderbij besproken te worden. Het begin luidt aldus (wij cursiveerden) :

„ Int jaer ons Heren duysent vierhundert ende XXXII „ is tot Ophoeven inden dorpe, dae ons, schepenen der „ stat van Eyke, *die erde geleent wart...*" (1).

De gewone zetelplaats van de Maeseycker schepenen was de schepenbank of „vierschaar" van Maeseyck. Dit wordt meer dan eens uitdrukkelijk vermeld. Zoo lezen wij o. a. in hetzelfde gichtboek : „Voer ons, richter ende schepenen der stat van Eycke *inder banck tot Eycke*" (2). Bij uitzondering echter zetelden de schepenen van Eyck den 8e Maart 1432 te Ophoven, nadat hun aldaar de aarde geleend was. Wat beteekent nu deze eigenaardige uitdrukking, welke noch in het groot en rijk *Middelnederlandsch Woordenboek* van Verwijs en Verdam, noch in een afzonderlijke verhandeling geboekt staat (3).

Het gebied, waarover de schepenen hunne bevoegdheid uitoefenden, was overal en altijd streng afgebakend. Het strekte zich gewoonlijk uit tot buiten de omwalde stad, op een deel dat in de Vlaamsche gewesten de *Vrijheid* genoemd werd (4). De grenzen van dit gebied,

(1) *Gichtboek* 1425-32 der schepenen van Maeseyck, fol. 12 v° (Staatsarchief, Hasselt).

(2) *Ibidem*, fol. 16 v°.

(3) Cfr. o. a. D. Claeys, *Merkweerdige woorden en uitdrukkingen in onze oude costuimen*, in *De Vlaamsche Kunstbode*, 1902, bl. 123 ; S. J. Fockema Andreae, *Spreekwoorden en vormen aan het oude Recht ontleend*, in de *Handelingen en Mededeelingen van de Mij der Nederl. Lett. te Leiden*, 1897-98, bl. 104-123.

(4) Fr. de Potter, *Geschiedenis van het Schependom in de Belgische gewesten*, bl. 68. Brussel, 1881.

door de costuymen vastgesteld, werden door de schepenen zorgvuldig gehandhaafd en van geslacht tot geslacht overgeleverd. Zoo getuigt E. Poullet, in zijne meesterlijke verhandeling over het Luiker strafrecht : „Ce ressort comprenait toute l'étendue de la franchise, et même de la banlieue, dans les villes ; dans le plat pays, le territoire du village et de la seigneurie ; ses limites étaient déterminées par une coutume constante dont les échevins se transmettaient le souvenir" (1).

Dit gebied is gelegen „binnen der banck der vrijheit" (2).

Het gerechtelijk gezag der schepenen was nog aan een ander bepaling onderworpen : hun besluiten hadden dan slechts wettelijke macht, wanneer zij in hun gewoon lokaal genomen werden en aldaar, of er voor, afgekondigd ; anders werd hun beslissing als onwettig gescholden en bespot (3). Zoo komt het, dat één en 't zelfde Latijnsche woord (*districtus*, waarvan oudfr. *destroit*), én het gezag der schepenen, én hun lokaal aanduidde, zoowel te Luik als elders (4). Hierover bericht ons Kempeneers als volgt : „De schout en de schepenen van Montenaken moesten hunne zittingen of genachten houden in de Halle, ook raedhuis of schepenkamer genaemd. Aldaer, in het gewoonlijk regthuis, moesten de vonnissen uitgesproken worden op straf van onwettigheid" (5).

Wilden de schepenen elders zetelen, dan moest eerst aan den grond, waarheen ze zich begaven, dezelfde juridische natuur toegekend worden als aan hunne gewone zetelplaats. Dit deed een Luiker vorst in 1255 :

(1) E. Poullet, *Essai sur l'histoire du droit criminel dans l'ancienne principauté de Liége*, p. 116. Brussel, 1874.

(2) A. Kempeneers, *De oude vrijheid Montenaken*, I, bl. 55. Leuven, 1861.

(3) „Ceteris irridentibus, quod non loco legitimo". Fisen, *Historia ecclesiae Leodiensis*, II, bl. 108.

(4) Cf. J. Gessler, *Le Destroit ou détroit à Liége*, in het *Bull. du Dictionnaire Wallon*, XIII (1924), bl. 34.

(5) A. Kempeneers, *op. cit.*, II, bl. 155.

„Il décida que le sol de Vottem avait la même valeur juridique que celui de Liége, et les échevins y vinrent siéger au milieu du village pour juger les coupables" [1]. Een halve eeuw nadien, in 1307, wilde zijn opvolger denzelfden maatregel treffen gedurende de onlusten die er alsdan te Luik heerschten. Het volk trok echter gewapenderhand de poort uit en bezette Vottem, alvorens de prinsbisschop alles geordend had om zich met zijne schepenen daarheen te begeven [2].

Hieruit volgt de verklaring van de behandelde uitdrukking. De Maeseycker schepenen gingen naar Ophoven, om aldaar eene schuldbekentenis te bekrachtigen. Alvorens te kunnen zetelen, moest hun door de bevoegde overheid een stuk grond tijdelijk afgestaan worden, waaraan zij dan het juridisch karakter van het Maeseycker Vrije konden toekennen en er hunne vierschaar spannen. Het is daarom dat „hun die erde geleent wart".

Ten slotte kan men zich nog afvragen welke de Romaansche tegenhanger is van deze rechterlijke uitdrukking. A priori zal men antwoorden, dat het *prêter* — ofwel, uit het standpunt der schepenen beschouwd — *emprunter la terre* is. Aan ons „geleende erde" zou dan een „terre empruntée" correspondeeren.

Uit de *glossaria* is me deze uitdrukking onbekend : noch de algemeene, zooals van Littré [3], Godefroy,

[1] Zie G. KURTH, *La Cité de Liége au moyen âge*, I, bl. 207, en de aldaar aangehaalde voorbeelden.

[2] C. DE BORMAN, *Les Échevins de la Souveraine Justice de Liége*, I, bl. 46, 47 en 64.

[3] LITTRÉ, *Supplément*... bl. 133, geeft wel het volgende, uit dialectologisch oogpunt niet zonder belang :

„EMPRUNT. Ajoutez : 5° *Terres d'emprunt*, terres qu'on enlève dans le voisinage pour faire un remploi ou autre travail". — Zoo verstaat zich het woord *aprent*, in 't Maeseycker dialect en elders, langs 't kanaal, met dezelfde beteekenis gebruikelijk.

La Curne de Sainte-Palaye, noch de *Glossaire des termes de droit* van Roquefort, Laurière, of hun Nederlandsche tegenhanger (1) maken er melding van ; in de Waalsche *lexica* van Remacle of van Grandgagnage, in het *Bulletin du Dictionnaire wallon* wordt ze niet geciteerd ; van de specifiek Luiksch-juridische *glossaria* is het oudere, door Ch. de Méan (2), slechts aan de Latijnsche woorden en uitdrukkingen gewijd ; het andere, van Kinable (3), is alleen op de *Ordonnantiën* gebaseerd, waarin de hier vermelde uitdrukking niet voorkomt.

Dat ze bestaan heeft, blijkt uit een stuk van 31 Juli 1543, uitgegeven door E. de Marneffe onder volgend opschrift : *Acte par lequel Marie de Hongrie donne* „ terre empruntée" *aux échevins de Liége*" (4).

Om de schepenen van Luik in staat te stellen, over enkele Luikenaars, in het gevang te Vilvoorden opgesloten, een onderzoek ter plaatse in te stellen en een oordeel te wijzen, „ ausquels à cest effect est nécessaire d'avoir *terre empruntée*", heeft hun de Gouvernante deze, in naam des keizers, toegestaan : „ ottroyé, consenti et accordé territoire ausdits eschevins et jurez de Liége pour oyr et examiner lesdicts prisonniers... et d'iceulx faire justice exemplaire".

Alzoo werd ook te Vilvoorden, in 1543, aan de schepenen van Luik „ die erde geleent", en zetelden deze op „ terre empruntée" alvorens een wettig oordeel uit te spreken.

Dr. Jan Gessler.

Hasselt.

(1) Th. Boey, *Woorden-tolk, of verklaring der voornaamste onduitsche en andere woorden in de Rechtsplegingе voorkomende.* 's Gravenhage, 1773, 2 dln. in 4°.

(2) Ch. de Méan, *Nomenclator idiotismi Leodiensis.* Luik, 1671.

(3) J. Kinable, *Recueil de mots wallons employés comme français dans les anciennes ordonnances du pays de Liége.* Luik, 1889.

(4) E. de Marneffe, *La principauté de Liége et les Pays-Bas au XVIe siècle*, II, bl. 330-31. Luik, 1888.

Stanford University Libraries
3 6105 012 530 858